ČESKÁ KNIHOVNA
ZÁBAVY A POUČENÍ.
Vydává Ústřední spolek českých professorů
Pořádá Jan Satranský.
Č. XXX.

ZIKMUND WINTER:

ZLATÁ DOBA MĚST ČESKÝCH

V PRAZE
NAKLADATEL J. OTTO KNIHKUPEC
FILIÁLKA VE VÍDNI I., GLUCKG. 3.

Pokračování na 3. str. této obálky.

ČESKÁ KNIHOVNA
ZÁBAVY A POUČENÍ.

1. *Sedláček Aug.*, Sbírka pověstí historických...... K 2·—
2. *Vávra V.*, Božena Němcová.................. „ 2·—
3. *Braniš J.*, Katechismus dějin umění............ „ 2·40
4. *Vrchlický Jar.*, Kytka ballad, romancí a legend.. „ 1·20
5. *Bernard Alex. Jos.*, Obrázky z pravěku země české „ 2·40
6. *Vrchlický Jaroslav*, Legenda o sv. Prokopu..... „ 1·20
7. *Molčík M.*, Cestopisné obrázky............... „ 1·—
8. *Vrchlický Jar.*, Kytka lyriky................. „ 1·80
9. *Ruth Fr.*, Bájesloví římské a řecké............ „ 5·80
10. *Šafránek Fr.*, Za českou osvětu................ „ 2·40
11. *Novák Dr. Vl.*, O magnetismu a elektřině...... „ 4·—
12. Dvě kytky bajek.............................. „ 1·80
13. *Jirásek Al.*, Ze zašlých dob.................. „ 1·80
14. *Neruda Jan*, Výbor z prósy................... „ 1·80
15. *Bartoš Fr.*, Sto lidových písní................ „ 1·60
16. *Hruška Jan Fr.*, V záblescích staré chodské slávy. „ 1·50
17. *Bílý F.*, Od kolébky našeho obrození.......... „ 1·50
18. *Vykoukal F.*, Dary přírody................... „ 1·30
19. *Hálek V.*, Výbor z poesie.................... „ 1·30
20. *Z Mitrovic V. V.*, Příhody................... „ 2·40
21. *Voborník J.*, Karel Hynek Mácha.............. „ 1·50
22. *Havlíček-Borovský*, Výbor ze spisů........... „ 2·—
23. *Panýrek D.*, Lékaři a traviči z říše rostlinné.... „ 2·20
24. *Vlach Dr.*, Národové evropští................ „ 2·—
25. *Newcomb S.*, Astronomie..................... „ 3·50
26. *Rydel L.*, Matka a syn...................... „ 1·—
27. *Satranský*, Národní pohádky................. „ 2·20
28. *Černý*, Lužice a Lužičtí Srbové.............. „ 2·40
29. Výbor z básní Jos. V. Sládka...............

Každý svazek vázaný o K 1·20 více. — „Česká knihovna“ vychází také v sešitech po 24 hal.

J. OTTO V PRAZE, KARLOVO NÁM. Č. 34.

Česká knihovna zábavy a poučení.

Vydává

Ústřední spolek českých professorů.

Pořádá

JAN SATRANSKÝ.

Číslo 30.

ZIKMUND WINTER:

ZLATÁ DOBA MĚST ČESKÝCH.

NAKLADATEL J. OTTO V PRAZE.

ZIKMUND WINTER:

ZLATÁ DOBA MĚST ČESKÝCH

VYDAL J. OTTO V PRAZE.
1913.

TISKEM »UNIE« V PRAZE.

Zikmund Winter pracoval poslední rok svého života o novém svazku svého díla „Dějiny řemesel a obchodu", kteréž samy zase jsou částí jeho velkolepého obrazu o městském životě v Čechách v XV. a XVI. století. A zrovna v čas této usilovné práce požádali ho pořadatelé této knihovny, aby také jim, do této sbírky něco napsal. Zikmund Winter váhal; nerad by byl odložil dotčenou, velkou práci, a také zdraví mu nesloužilo. Ale když mu připomenuli, že ho žádají za studentstvo, jehož učitelem byl po dlouhá léta, že by mu měl dáti knihu na památku, Zikmund Winter přestal váhati a z lásky k studující české mládeži slíbil, že tedy přispěje do této sbírky. A dostál slovu. Nechal svého velkého díla a napsal knihu „Zlatá doba českých měst." Je to poslední jeho práce, mistrovská miniatura dle velkého jeho obrazu živými barvami a plasticky namalována. Je to knížka nevelká, ale bohatá obsahem, napsaná výrazným a jadrným slohem, je to nový a poslední dar české mládeži, kterou Winter miloval a které jako znamenitý učitel tolik prospěl. Přijměte, mladí přátelé, knihu tu s láskou, s jakou Vám byla psána, čtěte v ní horlivě, studujte obraz z velké minulosti našeho království, kteréž minulosti zesnulý Váš přítel věnoval práci celého svého života, učte se na jeho díle cenit a milovat jadrnost a bohatost našeho jazyka.

Alois Jirásek.

Zlatá doba měst českých.

Do XIII. věku nebylo v Čechách měst. Byly tu slovanské osady, větší, menší, osady lidí řemeslných i rolnických, lidská sídliště pod hrady, při dvorech, při klášterech, byly v nich konány i trhy; nejznamenitější byla osada a tržiště Pražské mezi dvěma vrchy a hrady — Vyšehradem a Hradčany — ale to nebyla města.

Aby se stalo z takového podhradí město, k tomu bylo nejprve potřebí, aby sobě osadní koupili v dědičné vlastnictví půdu v osadě a kolem osady a slíbili dosavadnímu majiteli, ať to byl král či zeman či biskup nebo klášter, platiti roční činži neboli ourok. Za to osadníci obdrželi několik důležitých výsad a výhradných práv. Nejprve to, že mohou osadu ohraditi zdmi k obraně a branami uzavírati ji; druhé, že řemesla, živnosti a trhy provozovati možno jen v ohradě, takže na míli cesty v okolku nesmí usaditi se řemeslník ani jiný živnostník; třetí, že osadníci, kteří slovou odtud měšťany, spravovati budou svou obec sami a to výborem ze svých členů (autonomie; výborem tím jsou konšelé) a že budou souzeni od spoluměšťanů doma, v ohradě městské, a nebudou již náležeti k soudům v kraji ani k soudu vrchnosti, vládnoucí na hradě.

Ale těchto znamenitých práv králové čeští z rodu Přemyslova — Přemyslem I. († 1230) počínajíc — nedávali lidu českému v podhradích. Toho domácího lidu

zanechávali v nesvobodě, poněvadž nebyl s to, aby sobě půdu za hotový groš kupoval. Králové nedočkavě toužíce po rychlém, bezpečném, stálém a hromadném důchodě, dávali práva a výsady cizincům, německým příchozím kolonistům, kteří na ten konec byli k nám jako do Polska a jinam dílem voláni, dílem potom bez volání přicházeli sami, vidouce ve svém podniku větší své užitky a prospěchy, nežli měli doma, v Němcích, kdež právě tou dobou také vznikala města podle vzorů románských. Přibyl tedy německý podnikatel (civitatis locator), přivedl s sebou společnost sourodáků, bezpochyby ani ne četnou, ani ne všecku zámožnou, přivedl řemeslníky a dělníky, přinesl žádaný peníz, koupil domy a půdu, rozdělil ji v lány mezi své, kteří tím právem zákupným čili purkrechtním stali se dědičnými držiteli, a tak přeměněna dosavadní slovanská osada v město. Mohl-li některý český člověk zúčastniti se zákupu, bezpochyby odmítnut nebyl; jináče stali se čeští lidé v nových městech buď obyvateli podružnými, nebo nuceni vystěhovati se před brány, kdež vznikala předměstí, pod ochranou města stojící. Ovšem musili pak za ochranu (schutz, sčeštěno v šos) ti „šosovní" lidé přispívat k městským financím, musili „s městem trpět." Stalo se bohužel také, když měněna Malá Strana v Praze v město (r. 1257), že král Přemysl Otakar II. uvedl cizí a vyhnal své, jakž mu vyčítá Dalemil.

Podnikatel německý stal se za odměnu své práce v novém městě rychtářem (judex), koupil si v dědičné vlastnictví rychtu; s tou souviselo, že bral užitky z poplatků na trzích, konaje dohled i soud tržní. K rychtáři hned v první době přistoupil výbor z měšťanů — konšelé (jurati, consules), kteří přísahali tomu, na jehož půdě město založeno, a tak byli judex a jurati úředními zástupci nového městského útvaru. Konšelé s rychtářem soudili nad měšťany podle svých zvyklostí a práv z Ně-

mec přinesených. Těm soudním a správním zvyklostem cizím — na severu Čech saským, v Praze a jinde jihoně-

Č. 1. Kutná Hora, město královské.

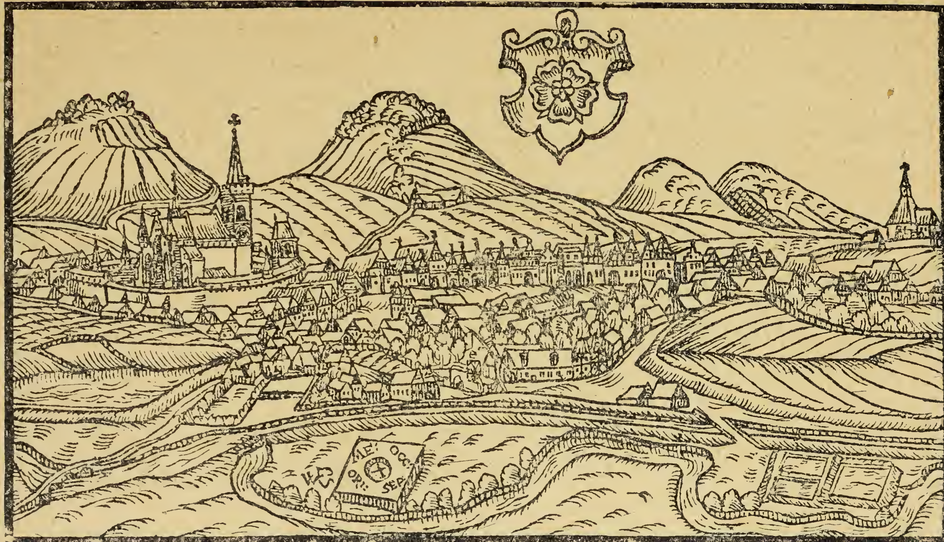
meckým, norimberským — podléhali ovšem také měštští obyvatelé čeští, což jich s počátku asi tuze netěšilo.

Která města založena jsou na půdě královĕ, slula královská; užitky z některých takových měst brala paní

králová, kterážto králová dostala se i do jména městského (Hradec Králové, Dvůr Králové). Města královská založena do vymření Přemyslovců (r. 1306) třicet dvě. Praha stala se městem teprv asi kolem r. 1234, kteréhož roku začala se stavba zdí. Na obrázku č. 1 jest Kutná Hora XVI. století, město královské, velikostí a důležitostí první po Praze.

Podle vzoru králova a z týchž finančních příčin i panstvo světské a duchovní proměňovalo své slovanské osady v města a v městečka právem zákupu. Tak vznikala města panská, poddanská, biskupská a jiná, většinou rázu rolnického. Ale taková města mívala vždy méně svobod nežli města královská. Některá nebyla ani tak pevně hrazena jako královská. Vizte na obr. 2 Sedlčany, poddanské město rožmberské (znak růže); tu pozorujete, že pořádně jako pevnost ohrazen jest jen kostel, což stejně tak, jako bývalo s počátku v Rakovníce. To znamená, když hrozí městu nebezpečenství, měšťané musí uchýliti se za hradby kostelní a tu se brániti.

Města poddanská mívala za všechen čas dosti povinností k vrchnosti; měšťané musili k hradu a ke dvoru panskému robotovati ve žních, při senoseči; pomáhati při lovu (Rakovničtí byli povinni na Křivoklát k lovům, k nimž se panstvo scházelo, i peřiny posílati); mnozí měšťané města poddanského byli nuceni ročně odváděti slepice, vejce a kdo ví co všecko. Praze nejbližší poddanské městečko byly Hradčany, jejichž obyvatelé povinnost měli trávu kliditi v Ovenci a hlídati vězně v Daliborce, což bývalo časem velice protivno. Arci mohli se z těch povinností jednotliví měšťané poddaní také vykoupiti. Některé městečko nemívalo ani volnosti přijímati a propouštěti měšťany; pán, jsa stále na blízce, viděl do hospodářské činnosti města a pletl se do všeho svými rozkazy a zákazy.

Č. 2. Sedlčany, město poddanské.

Je patrno, že města panská jsou nový útvar, jenž stanul tak na půl cestě mezi českou vsí a královským městem. Proto bývalo v pozdější době touhou takového města, jakmile hospodářsky vzrostlo a sesílilo, že snažilo se i velikými penězi vykoupiti se u vrchnosti ze všeho poddanstva a ucházeti se u krále a u sněmu českého za titul a právo města královského. Ta výplata stála Rakovník r. 1588. 3556 kop grošů míš. (což vydá v našich penězích asi 71.120 korun). Vážní badatelé vidí v zakládání měst u nás sic hospodářský pokrok, ale zároveň původ pozdějších nevraživostí a zápasů dvou národů na půdě naší české.

Němečtí kolonisté čili „hosté" svým rychtářem a konšely, svým bohatstvem po některý čas vládli v městech královských sami nad českými podruhy, jichž byla asi většina. Ale přirozeného vzrostu a rozvoje těch podruhů nezastavili. České obyvatelstvo hlásilo se časem také k životu. Čechové vnikali povlovně do všech řemesel a živností městských; za Karla IV. již dosti znamenitý počet českých mistrů byl mezi malíři, zlatníky, kameníky, řemesly to nejpřednějšími; v pražské knize bratrstva malířského jest od r. 1348—1420 zapsáno 60 českých mistrů a jen 30 německých, což mluví řečí jasnou. Již v XIV. věku v městech vznikají řeznické krámy výslovně „české" podle krámů „německých"; z městských knih patrno, že ten onen český člověk zmohutněv hospodářsky, koupil si dům a měšťanství, a proto nedivno, že Karel IV., otec vlasti naší, nařídil r. 1367 staroměstským konšelům, aby soudy konali také po česku a konšelem aby nebyl, kdo neumí česky. Tedy Čechové již v XIV. věku v městech rostli vzhůru. Také r. 1348 vzniká Nové město pražské, již ryze české.

V městských knihách pražských první český zápis podle latinských a německých vyskytuje se r. 1401; král Václav IV. r. 1413 vydává rozkaz staroměstským, kde

se Němci drželi při nadvládě nejtužeji, aby polovice konšelů byla vybírána z Čechů. Za téhož krále již dokonce zčeštila se královská města Žatec, Ústí, Plzeň a jiná ještě. Husitská bouře, která byla náboženská i národní, dokončila rázem přirozený vzrůst český. Nechtějíce přijímati z kalicha husitského, Němci stěhovali se z měst, ostavujíce svoji nadvládu dosavadním českým měšťanům. Arci že doufali, že Zikmund a křižáci je do českých měst násilně uvedou zase, ale nezdařilo se. Náhlým jejich odchodem, který městům neublížil, ukázalo se, kterak jen povrchní vrstvou byli vládnoucí dosud mužové. Od té doby, od ukončení husitských vojen, jest zlatá doba českých měst; XV. věk jest doba květu a síly české i uvědomění. Města jsou od té doby česká i na zevnějšek. Císař Zikmund uznal a prohlásil, že v Čechách jen Čech může býti v úřadech; český jazyk zavládl všude v městech, všude měl místo a přednost, z měst našich psáno po česku i za hranice. Litoměřičtí r. 1516 píší knížeti saskému do Míšně po česku, upřímně oznamujíce, že činí tak pro nedostatek jazyka německého, a věru byli konšelé, že ani jeden z nich nerozuměl po německu. Dokonalým zčeštěním města přiblížila se k dvěma dosavadním stavům zemským, k pánům a rytířům, kteří německá města pokládali za živel v Čechách cizí; teď zvykli sobě hleděti na česká města jako na stav třetí; vyslanci měst v pohnuté době, která nutila Čechy k svornosti, obdrželi hlas na sněmích (od r. 1421). V ty časy konšelé se zbavili také královských rychtářů; sebravše a — bylo-li nutno — skoupivše rychty, proměnili úřad rychtářský ve svůj úřad služebný; rychtář městský stal se úřadem policejním nižšího rázu. Města vedla správu svými konšely, z nichž první slul primas (ze slova primus). Vládla v městě již jen radnice a ne rychta.

Města již za vojny husitské mohutněla hospodářsky, a průmysl v nich zřejmě utěšeně rozkvétal. Odchodem

německých lidí není znáti úpadek ani na chvíli. Ihned všecka řemesla, umělecká i sprostnější, zastoupena jsou mistry českými. V Praze již za vojny počítají se 42 řemesla pod třinácti korouhvemi. A celé XV. století až do r. 1526 jest doba české práce. Zapsánotě v pražských knihách z uměleckých kamenníkův a zedníků (dnes bychom řekli stavitelů) nad půl třetího sta mistrů, z nichž jediný Vlach a 28 Němců. A což to byli mistři! Mistr Václav a mistr Rejsek, kteří stavěli krásnou bránu „prašnou" v Praze (od r. 1475), což to byli umělci! V téže nadepsané době zapsáno v Praze zlatníků 70 a v nich jen sedm bylo z národa německého. Zvonařů zapsáno sto a jsou mezi nimi jen dva němečtí; malířů nad sto, z nich asi jen sedm německých. A když v polou století vynalezen v Němcích knihotisk a vydána tam první kniha latinská r. 1452, pospíšili si naši a předhonivše Angličany i Francouze, vydali v Plzni r. 1468 první knihu v jazyce národním, v jazyce svém (Kroniku trojanskou). V zápětí po vzniku tiskárny plzeňské zaraženy tiskárny v Praze, v Hoře, v Litomyšli, v Boleslavi Mladé a v Bělé, z čehož přec patrno, kterak Čechové se zápalem chytali se kultury a sami ji horlivě rozhojňovali.

V století následujícím XVI. páni a rytíři pokusili se na tom obraze, jak tu zlatá doba českých měst líčena, způsobiti nepříjemnou proměnu. Začali měšťany honiti k soudu zemskému, který byl vlastně jejich; to bylo proti měšťanské svobodě a výsadě, že měšťan má souzen býti jenom na svém rathouze od svých konšelů. Mimo to páni a rytíři pojednou upírali měšťanům právo hlasu na sněmích, a posléze začali se plésti v měšťanskou živnost vaření piva. Byly z toho spory, zápasy, ba násilnosti krvavé za kolik let, až r. 1517 smlouvou věci urovnány tak, že měšťané si uhájili svůj soud a jeho pravomoc i hlas na sněmě, ale u vaření piv nuceni povoliti oběma vyšším stavům. Tím ovšem z nejvýnosnějších živností

městských — pivovarství — zkráceno. Obyvatelé panských statkův a vsí byli napotom povinni kupovati pivo z panského pivovaru a ne z města.

Když tyto spory ulehly a proběhly tři desítky let, dotekla se měst českých změna druhá, horší. Byla zlou ranou do jejich samostatnosti. Král Ferdinand I. po nezdařené vzpouře českých stavů r. 1547 potrestal nejvíc a nejtužeji města, která byla méně vinna nežli oba vyšší stavové. Král odňal městům na mnoho let privilegia čili výsady a dosadil do měst svého dohližitele; téměř při konci života svého Ferdinand dovolil, aby si města své výsady vykupovala, ale dohližitel jim zůstal na vždy. Slul rychtář královský nebo také císařský, neboť Ferdinand a jeho nástupcové na trůně českém byli také císaři v říši. Měla tedy od těch dob města po dvou rychtářích, jednoho, který hlídal zájmy panovníkovy a byl mocný pán, a druhého, který velel drábům policejním. Ta rána samosprávě městské zdělaná časem zmírňovala se tím, že císařským rychtářem býval vždy některý z předních měšťanů a ten, třeba byl dozorcem nade všemi, byl-li srdečnější člověk, nepodezíral, neudával, neutiskoval svých spolusousedů, maje svoje rodné město, svoji patrii rád. V Pražských městech nad královským rychtářem dosazen ještě královský hejtman, šlechtic „pro uvarování budoucích takových neřestí (vzpoury) a aby poddanost, poslušnost a věrnost králi byla zachována“.

Velmi důkladná změna v českém živobytí XVI. věku nejen v stavu městském, ale ve všech stavech dotýkala se povahy. Čechové jakoby se byli husitskými vojnami vysílili. Nad to patrně bohatěli v době celkem klidné, a to je uspávalo; namnoze z nich mizela podnikavá mužnost, zlenošili v dobrém bydle a v klidu, z něhož občas a místem vyrušovaly je neurovnané poměry a srážky čtyř náboženstev v Čechách. V tom zlenošení a v lhostejnosti českých lidí městských i urozených schystala se v mě-

stech zlatého věku čtvrtá proměna, nad pomyšlení pronikavá. Zase přibývalo do měst obyvatelstvo cizí, zvláště německé. Čechové vlastně ani v husitské době nebyli proti německým lidem. Čechům věru dle Veleslavína žádný nemůže připsati nevlídnost a divokost mravů; pravdivěji se může říci, že sami sobě přílišnou vlídností, přízní a dobrotou škodí. Čechové se neuzavírali a nemohli se uzavírati, jsouce německou cizinou se tří stran obklíčeni. Řemeslníci a obchodníci vždy procházeli sem i tam, a dosti záhy po vojnách němečtí příchozí stáli o měšťanství v českých městech. Čeští konšelé je zprvu přijímali v měšťany, když slíbili srovnati se u víře kališné a naučiti se do jisté lhůty česky. Časem arci v tom obojím slevovali. Zvláště když vešlo do Čech z Němec protestantství a nastala tím mezi Němci, bývalými pro víru nepřáteli, a mezi Čechy přátelská srovnalost, vzrostlo stěhování Němců do Čech nad bývalou míru. V Praze také dvůr, jenž byl od r. 1526 německý, lákal i podporoval německé stěhování do Čech. Tak se stalo, že od r. 1549 až po r. 1621, tedy v 72 letech, do jediného Starého města přijati 1694 němečtí měšťané z 2574, tedy skoro dvě třetiny! Přírůstek německý i v městech venkovských touž dobou všude byl značný.

V Praze a v některých městech venkovských s novým uměním renesančním usazovali se asi od r. 1535 za celé století vlaští řemeslníci, jmenovitě zedníci a kamenníci. Práce umělecká a řemeslná v XVI. věku přívalem německých a vlaských lidí již není tou měrou česká, jako byla v XV. věku, kdy ji pořizovali Čechové ve všech oborech téměř sami. Vlaši, kteří ze severní Italie byli od krále Ferdinanda I. voláni ke stavbě letohradu královnina, obsahli potom u nás všecko nádhernější stavitelství. Od r. 1526—1620 počítá se sice v Praze stavitelských mistrů (zedníkův a kamenníků) 237 českých, 121 vlaských, 79 německých, ale to jisto, že k zna-

menitější práci stavebné Čech ani Němec se nedostal, vyjma snad Beránka († 1609), který bezpochyby robil a stavěl staroměstskou kašnu mramorovou, a z Němců Bonifáce Wolmuta († 1579), architekta nad jiné dovednějšího, od něhož jsou stavby na Hradě. Také v městech venkovských, zvláště na císařských panstvích, usadili se Vlaši kamenníci, vedle nichž — skoro div — v Lounech pronikl český kamenník Vincenc Strašryba († 1590), jenž tam postavil znamenitou kašnu a do chrámu sv. Víta v Praze stesal náhrobek Jana z Lobkovic (1581).

Stavitelství a sochařská práce v XVI. století nese ráz italský, i když ji české ruce vypracovaly. Spíš je znáti českou práci v malířství. V Praze spočítáno od r. 1526 až 1620 mistrů českých 139, německých 75. Obzvláště drobné malířství v kostelních knihách zpěvných (v kancionálech) bylo českou zvláštností až do svého zahynutí koncem XVI. věku. Kdož by neznal znamenitého Fabiána Pulíře, pražského mistra († 1562), Jana Táborského († 1572) a Jana Kantora († 1582), kteří pořizovali ohromné kancionály do celého království. Slavný byl náš český Ornys († 1600), chrudimský Radouš (od r. 1570), lounský Vrtilka (1538), kteří malovali obrazy tabulové; slavný byl i krumlovský Beránek († 1622) a Třebochovský († 1639), kteří uměli malovati všecko. To jsou mistři naši, jejichž prací se české umění smí honositi. Také černé umění — knihtiskařství — zůstávalo v XVI. věku v rukou českých, teprve v druhé půli toho století ujali tu práci také někteří Němci přistěhovalí. Na venkově po r. 1547 tiskáren nebylo. Král je zakázal. Teprv ke konci věku hlásí se k životu tiskárna v Litomyšli a v Hradci Králové.

Nade všecky knihtiskárny největší a jako všechněm vzor byla impressí Jiřího Melantrycha (od r. 1552), kterou ujal pak zeť jeho slavný Daniel z Veleslavína. Z té tiskárny vycházely tisky, které se nejlepším cizím vy-

rovnají. R. 1606 bylo ve skladě veleslavínské tiskárny spočítáno nad 39.000 knih; kdybychom knihu ke knize brali jen po deseti groších a tehdejší groš za našich 25 haléřů, vydalo by to množství knih dnešními penězi počítáno asi 98.000 korun, peníz i na dnešní poměry veliký. Z toho počtu také patrna kulturní zásluha melantryškoveleslavínské tiskárny, která tisíce knih školních, slovníků, biblí, herbářů, historií rozeslala do národa.

Jeden kus uměleckého průmyslu zůstal i v XVI století skoro tak ryze českým, jako byl u věku před tím. Je to zvonařství a kovolijectví cínařské. Od r. 1526 do r. 1620 bylo v Praze usazeno úhrnem 144 zvonařův a cínařů a jen 20 z nich byli národa německého. V čele českého zvonařství byl rod zvonařů z Cinperka, jehož zakladatel Bartoš († 1530) lil králi Ludvíkovi ohromný zvon na Hrad pražský, vážící 236 centů. Ale ten velikán, když ho vezli na Hrad, spadl s mostu a rozbil se. Nejslavnější z té rodiny zvonařské byl mistr Brikcí († 1599), jehož zvony zvoní do té chvíle aspoň na stu věžích po všem království. K slavným mistrům našim náleží též Tomáš Jaroš, Brňan, jenž lil králi Ferdinandovi pušky i zvony. Pověstný zvon Zikmund na věži svatovítské v Praze jest od něho; je dva metry vysoký, půl třetího metru široký, největší zvon v Čechách. Také v městech venkovských bylo za onoho času dosti zvonařů výborných. Slavné bylo zvonařství v Hoře, v Boleslavi Mladé a v Hradci Král.

Do ostatních řemesel vniklo všude mnoho mistrů německých a jiných, zvláště po r. 1547, kdy byli královští úředníci vládnoucí Němcům více nakloněni než lidem domácím. I mezi krejčími pražskými spočítáno vedle 266 českých mistrů 251 Němcův a jiných národů, kteří k nám vnášeli cizí módy. Ba některá řemesla za panování Rudolfova (od r. 1576) měla cizích mistrů víc nežli českých, ačkoli čeští nebyli nikde potištěni, protože se ne-

dali. Z těch řemesel, která byla na skoku zněmčiti se již v XVI. věku, byli zlatníci, zámečníci a truhláři. Kromě jiného byl v tom i následek tehdejšího kroužení průmyslových sil; v Němcích zase pracovali francouzští, vlaští, ba i čeští lidé. Řemesla umělecká stala se tím skoro mezinárodní.

Pestré obrazy mezinárodního života uměleckého, řemeslného i společenského poskytuje dvůr císaře Rudolfa II. v Praze (1576—1612), kamž se sbíhali vzácní lidé i ledajací ze vší Evropy a kamž Rudolf volal umělce a řemeslníky, aby se těšil jejich pracemi. Byli to malíři, sochaři, rytci, řezáči dřev i kamení a skla, stavitelé z Vlach, z Nizozemí a odevšad. U dvora samý cizinec. Mezi dvorskými umělci není Čecha mimo malíře Hutského z Křivoklátu († 1599). To pravda jest, že nejeden z cizích tu zdomácněl a důkladně se zčeštil. Z těch je slavný pražský malíř Bartoloměj Spranger († 1611), který si vedl po česku až do konce života, kdy napsal český kšaft o svém jmění. Ze zajímavějších dvorských řemeslníků jest hodinář a mechanik Jošt Burgi, Švýcar (v Praze od r. 1604), který jest vděčně povědom každému studentovi; vždyť on to byl, jenž zvelebil decimální počty zlomkové a vypočetl i seřadil a v Praze vytiskl první logaritmy (1620). Význam nemalý má z dvorských řezáčů Kašpar Lehman, který začal tvrdé české sklo řezati a brousiti, a tím dopomohl tomu sklu, nad něž žádné nepředčí čistotou, leskem ani tvrdostí, na trhy světové, kdež brzo vítězně závodilo i se sklem benátským. Smrtí císařovou (1612) většina dvorských umělcův a řemeslníků rozběhla se. Ale jejich stálá přítomnost, téměř po čtyřicet let trvající, a jejich hojné práce, které vnikaly i do vrstev měšťanských, nemohly býti bez pokrokového působení a účinku.

Za panování Rudolfa císaře přihrnulo se i do měst venkovských mnoho cizinců. Ba některé venkovské

město, jmenovitě na severu českém, právě tehdáž osazeno německými měšťany a řemesly tak mocně, že Čechové potištěni. Tak ztracen právě za onoho času český Most, Ústí Labské, Teplice a j. Bylo z toho všeho zděšení takové, že r. 1615 sněm český ujal se jazyka českého, těžce vyčítaje, že na oko se spatřuje, kterak víc a více do země cizinců přibývá, kteříž se zde osazují, své živnosti vedou, statků docházejí, a v městech do rady dosazeni bývají mnozí, neumějíce ani tří slov českých. Ale tenkrát již strojilo se ještě hůře. Pět let po té sněmovní obraně jazyka a národa bitva bělohorská učinila konec zlaté době, jejíž zlato arci bledlo již léta před tím.

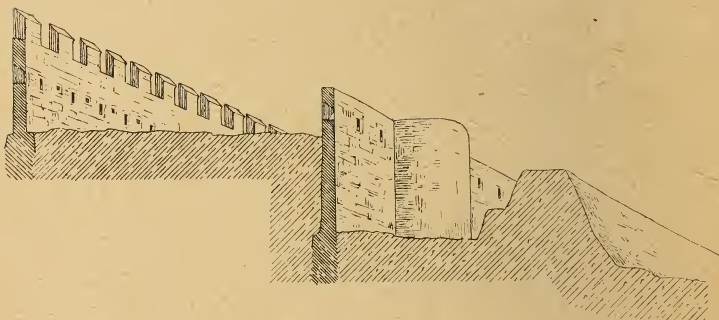
I.

Město jako hrad.

Jako páni a rytíři měli své hrady obrněné zdmi, věžemi, baštami, příkopy, rovněž tak již v první době města chtěla míti svoje obrnění. Král Václav, zakládaje města, povoloval hrazení buď zděné, buď dřevěné. Většina měst ohradila se zdmi, ale Kutná Hora ještě po dlouhá léta spokojovala se hradbou dřevěnou. Král Přemysl Otakar II. nařizoval, aby se města nového založení ohrazovala tím způsobem jako město Kolín, který měl ohrazení po způsobě vlaském. (Viz obrázek č. 3.) V tom vzorném ohrazení byla zeď čili hradba dvojí. Jedna vyšší s ozubenou obrubou se střílnami a s baštami; ve zdi byly ke vchodu do města tři brány ke třem světa stranám obrácené. Na čtvrté straně byla místo brány jen fortna.

Nad každou branou stála věž. Druhá zeď město objímající byla nižší. Mezi oběma zdmi rozkládal se příkop 20 loket široký a v něm postaven plot, jemuž jméno dali parkán. Časem potomním všecek příkop slul parkánem. Před nižší zdí byl vyhlouben příkop druhý, a bylo-li třeba větší ochrany, i příkop třetí. Viz podobu pravděpodobnou úplných hradeb na obr. č. 4. Arci kde příroda, vrch nebo voda, pomáhala hájiti města, tu nebývalo potřebí dvojí zdi. Takž příkladem budiž Praha. Staré město směrem proti Novému městu,

kdež byla pole a vesničky, po svém vysazení za město hrazeno bylo r. 1250 dvěma zdmi z opukového kamene a příkopem; směrem však k Vltavě hrazeno pouze zdí jedinou. Nebyla ani po nařízení Otakarově stejnost v opevnění měst nikdy. Opevnění řídilo se vždy polohou města a nákladem čili stavem městské pokladnice a ochotou měšťanů ke sbírkám. Mnoho také záviselo na blízkosti nebo vzdálenosti lomů kamenných. Pro-

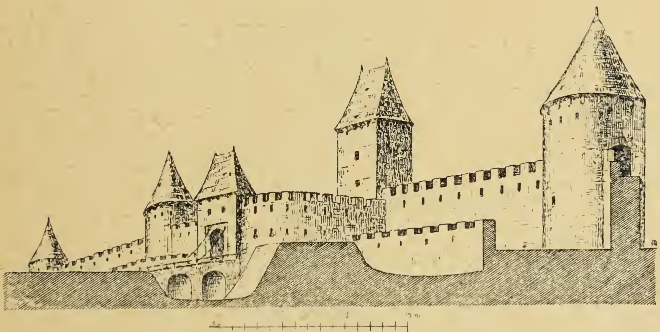

Č. 3. Kolínské hradby.

během XIV. věku síla hradeb městských posešla; v době husitské vojny v začátek XV. věku a potom po druhé v době Vladislava krále v konec XV. věku za tehdejšího krvavého nepřátelství pánův a rytířů k městům musily býti hradby a věže nově zpevňovány a lépe upravovány. Největší počet bran a věží městských, pokud jich nerozvážlivci nedali strhnouti, pochází z doby krále Vladislava. Proběhem XVI. věku opevnění městská zase schátrala, a v té schátralosti překvapila je vojna třicetiletá, která ovšem vynutila nové opravy a stavby.

Přihlédněmež k městským hradbám zevrubněji. Po mostku přešel jsi první příkop a vrátky dostal jsi se

cestou nad příkop druhý a nad parkán. V parkáně měli někde vodu za ochranu, jinde a obyčejněji rostla v něm tráva, byla tu křoví, vrby, stromy, vinice i zahrady; v klidné době XVI. věku pracoval tu soukeník na rámě, provazník soukal tu svoji koudel na provaz; ve dni nedělské byla tu střelba z kuší a z ručnic do terče Po zdvihacím mostě, na řetězech visutém, přešed parkán, člověk dostal se k velikým a těžkým vratům brány

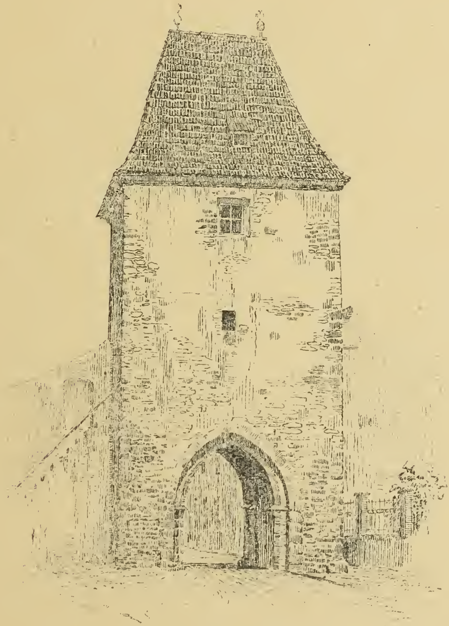

Č. 4. Pravděpodobné hradby úplné.

městské, železem a hřeby pobité. V těch vratech byla vykrojena dvířka malá, kudy se propouštěli chodci v čas večerní, když musila veliká vrata zůstávati zavřena. V bráně bývala v starší době zavěšena železná mříže, kterou na řetěze spouštěli, když bylo nebezpečenství Ta mříž dostala se do všech městských znaků. Nad vraty mnohá brána a věž nad ní zdvižená mívaly na sobě pro zdobu erby, českého lva, v kameni tesané nebo malované, kromě toho též jiná světská a duchovní malování zdobila městské brány; byly na nich české i latinské nápisy, modlitebné a též jiné, připomínající některou důležitou událost městskou. Na bráně často

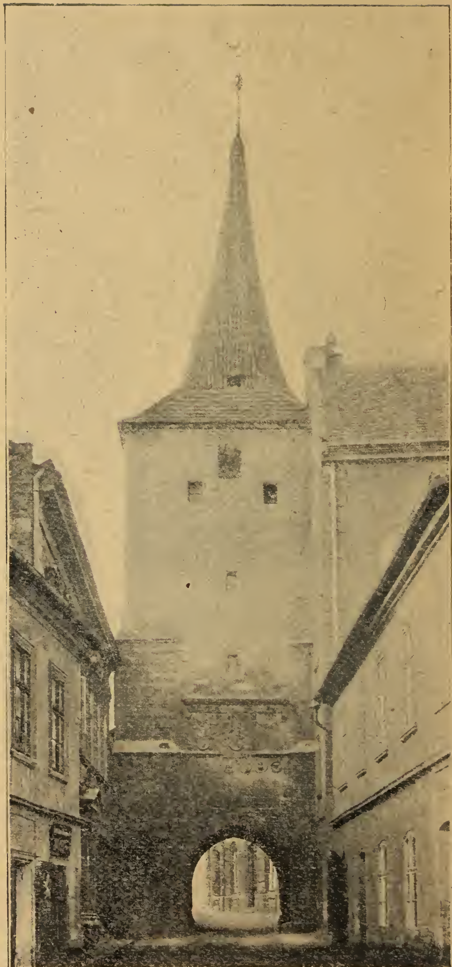
nakresleny byly sluneční hodiny. V patře nad branou někde sloužívala místnost za měšťanské vězení, v němž sedali měšťané pro dluhy a městští synkové, nedobře chovalí, pro svoje nemravy a rozpustilosti. Nahoře na věži při obrubě, která bývala začasté pěkně ozdobena kamenickým dílem, pod střechou šindelnou nebo prejsovou hlásný nebo trubač a jejich rodiny měli svoji světničku. Obyvatelé ti na skřipci a po provaze tahali svoje potřeby zdola nahoru, takže nutno městskou bránu a věž oživiti tím provazem s hůry dolů spuštěným. Také jest si všimnouti, že hlásného žena věší prádlo vyprané na pavláčku a na okraj věže, odkudž její muž, když hořelo, dával červeným praporcem znamení nebo v noci vystrkoval lucernu v tu stranu, kde požár. Na té pavlači někde visíval v hranici dřevěné cymbál, na němž hlásný vytloukal hodiny; tu také trubači (posaunáři) o slavnostech a k uvítání cizích hostí troubívali. V bráně mohl jsi shlédnouti po straně světničku branného; on sám nebo jeho žena, branná, vyšli tobě příchozímu vstříc vyptat se, kdo jsi, co v městě chceš, ke komu se béřeš. Chodce žebravého branný měl od vrat pryč hnáti. Přijel-li vůz jakýkoli, branný bral mýto branné. Kde na to mýto visela v bráně skřínka, branný pozoroval, aby vozataj nevhodil do ní knoflík nebo něco jiného nehodného místo peníze. Přivezl-li kdo zboží jakékoli, branný vpustil, ale chtěl-li týž vůz potom z brány vyjeti, branný nepustil, leč vozataj položil známku kovovou za důkaz, že zboží prodal na trhu a ne pokoutně a že tudíž zaplatil tržné clo. Kovovou známku obdržel od úředníka na trhu. Pivo nepustil branný z města bez cedulky purkmistrovy. Byl-li trhový den, bývalo nařizováno do brány víc hlídačů oštěpy ozbrojených. Nejlépe hlídány byly brány o jarmarce. V obyčejné časy o první hodině na noc, tedy hodinu po slunce západě, branný byl

povinen bránu zavříti. Klíče branní odváděli na noc tomu nebo těm z úřadu konšelského, jimž to poručeno od obce. Otevříti za tmy branný nesměl bez jejich

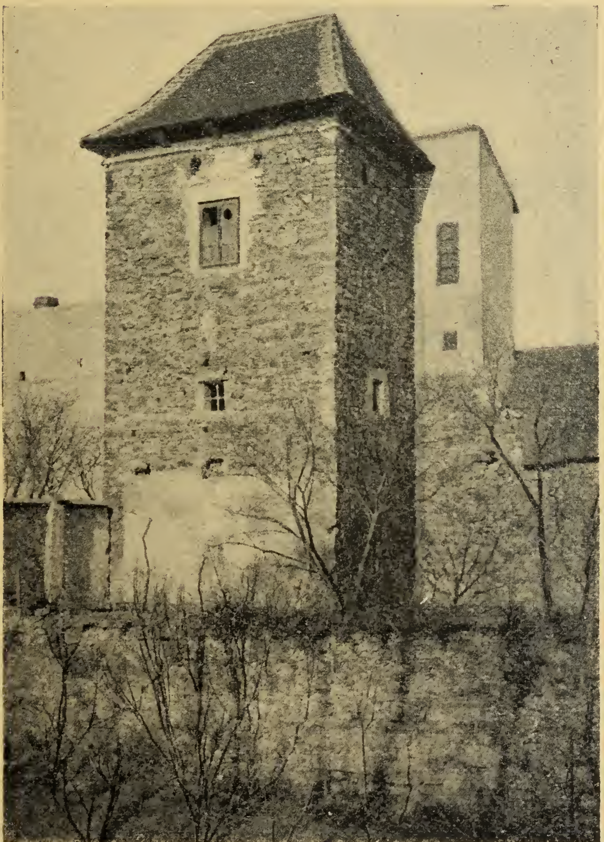
Č. 5. Pražská brána v Kouřimi.

dovolení. A což tu bývalo okolkův a průtahů, nežli dveře otevřeny. Kolikráte se před branou ozývalo láteření, když to byl některý z předních měšťanů, který se vně opozdil. Král Ferdinand se zlobil r. 1549, že v Čechách ani jeho poštám neotvírá se v noci spěšně. A okolky ještě se zmnožily, když počátkem XVI. věku

Č. 6. Velvarská brána v Slaném.

stavové činili na město útoky. V Pardubicích v onen čas nařízeno (r. 1515), že k otvírání musí choditi úřadu-

Č. 7. Bašta ve Vodňanech.

jící konšel sám šestý, a přezví-li hlásný, že před mostem někdo stojí podezřelý, aby to vznesl na úředníka pardubského zámku. Což se tu načekal příchozí, nežli to všecko vyjednáno a než ho vpustili, zvláště klepal-li na bránu pražskou, která je na jednom konci města, kdežto zámek stojí na druhém, protivném. Vrchnost pardubská tenkráte také poručila, aby v neděli za oběda brány se zavřely a po obědích otevřely. Toho příčinou patrně veliký strach ze sousedních měst. Při tom snad i chvalitebná snaha nedati se z dobrého oběda panského vytrhovati.

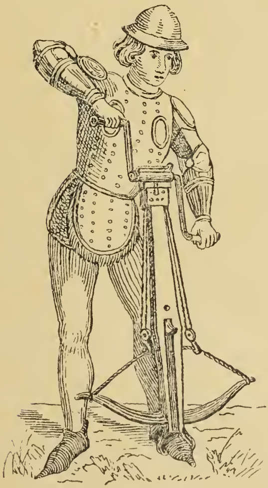

Č. 8. Luk z bible kutnohorské.

Na obrázku č. 5 jest Pražská brána v Kouřimi. Jest naskrze gotická i prejsovou vysokou střechou. Do patra vedou schody zevně. Pavlače, byly-li jaké, zmizely. Na obr. 6. jest podána Velvarská brána ve Slaném, jest mladší a má nad vchodem kamenné ozdoby.

Na zdech byly bašty již od dob prvního opevnění. Byly to nevysoké věže polokruhové, někde docela okrouhlé a jinde zase hranaté, jak zříti na obr. č. 7. Na té vodňanské baště schází dřevěná pavlač, která tam na trámech byla. Onoho velikého okna původně tam nebylo, toť patrně nově proraženo. V Hradci Jindřichově nastavěli si na zdech 37 bašt. Bašty bývaly od sebe vzdáleny, co by šípem dostřelil, někde počítá se mezera mezi nimi na 50 metrů. V baště byly jako na branách otvory pro střelbu prachovou, pro tarasnice, švihovky, píšťaly a jiné střelby v ložích upevněné

a na kolečkách i bez nich. Zajisté, že při drahotě a tudíž i vzácnosti těch zbraní střelných nelze domnívati se, že byly jimi bašty a brány osazeny hojně. Náchodští měli na branách v XV. věku jen po dvou tarasničkách a píšťalách měděných a železných. V týž čas soběslavské opevnění mělo 17 hákovnic. V XVI. věku byly doby, kdy se měšťané o střelbu na hradbách a baštách pranic nestarali; do bašt nastěhovali se všelijací nájemníci, obyčejně prachař, který robil střelný prach. Karel IV. však již r. 1360 usadil pro obranu Prahy na věže a hradby Nového a Menšího města sbor střelců, kteří měli v pokojných časech živiti se řemeslem. Dělali luky a kuše čili samostříly. (Viz luk na obr. 8. a kuši, která se natahuje klikou, viz na obr. 9.) Časem rozmnožili se a nastavěli si domků a děr do hradeb, takže za celé XVI. století jsou do nich tuhé žaloby, že jsou hradbám ke škodě a k ostudě, že mají pelechy a z nich nečistoty ven házejí. R. 1596 bylo 52 rodin střeleckých.

Č. 9. Kuše s klikou (XVI. věk).

Přijel-li král do města královského nebo pán do města svého poddaného, byly klíče jako znamení poddanstva neseny jemu vstříc. A jako klíče byly znamením poddanosti, tak hradby a jmenovitě brána byla znakem měšťanské svobody. I protož král Ferdinand I., chtěje Žatecké potrestati pro vzpouru r. 1547, poručil, aby

všecky jejich brány byly strženy, hradby zbořeny a příkopy vyrovnány, tak aby město na věčné časy stálo otevřeno. Než potom spokojil se tím, že dal Žateckým odníti klíče a vrata. Teprve po smrti králově († 1564) vrata s klíči jsou vrácena a Žatec město smělo se zase zavírati. Brána pokládána za místo posvátné a pokojné; větší trest stihl toho, kdo se v bráně pral, než toho, kdo rval se v ulici. R. 1514 Novoměstští odsoudili kohosi k trestu i jen proto, že v bráně „proti svobodě městské" zbraň obnažiti směl. Také hradby městské byly posvátny. Dokázalo-li se někomu, že zlezl nešlechetně městskou zeď, šlo mu o hrdlo. Člověk počestný chodí vraty.

Vysvítá z dosavadního líčení, že opevnění měst nelze oživiti ani utvrditi stálou nějakou vojenskou posádkou. Po celá léta bývalo na hradbách ticho jako v kostele. Když uhodilo zle, ovšem byli měšťané povinni vojensky brániti svého města. Na pražském rynku ještě v XV. věku stály korouhve čtyři, kdyby vzešel pokřik, aby každá čtvrt města pod svou korouhev se postavila. Na ten konec mívali měšťané doma zbraně a také v rychtě a na radním domě chovány zásoby zbroje i zbraní pro vojenské příhody. Když tedy zvonem dáno znamení, měšťané, tovaryši, podruzi a kde kdo mladý popadli zbroj a zbraň a běželi „na plac" a odtud na hradby. Nebylo-li nebezpečí náhlé, nýbrž strojilo-li se k válečnému příběhu povlovně, upravila se městská hotovost válečná lépe, spořádaněji, „aby až do přemožení a vynaložení statkův a hrdel svých stáli a sebe, manželek a dítek svých uhájila". Zvoleni tu strážmistři, ti přidáni k čtvrtním hejtmanův, voleny osoby za vůdce a jeden z obce vybrán za nejvyššího. A těm vůdcům dáno právo, jakmile poznají potřebu, ihned aby část hotovosti neb i všecku obec vyzdvihli. Na jejich rozkaz každý obyvatel měl pomáhati, hájiti, brániti, jakž

věrnému sousedu náleží. Za doby zlaté, doby celkem klidné, málo kdy byla příležitost, aby domobrana městská volána byla k boji a k ochraně města. Bylo to za vlády Jiřího z Poděbrad proti křižákům německým, kteří mnoho obránců v severních městech českých vyvraždili, bylo to potom za krále Vladislava, když vyšší stavové zbraněmi tísnili městský stav. Tenkrát se (r. 1500) města smluvila, že budou sobě všecka na vzájem pomocna, kdyby kdožkoli z lidí smrtelných chtěl proti všem městům anebo proti jednomu co začínati a je utiskati. Ale potom zavládl klid, a jím rozhostila se v měšťanech nechuť k vojenství, z které poněkud vytrženi byli nepokojnými ději, které vedly k bitvě bělohorské.

Při vpádu Passovských zlotřilých vojáků do Prahy dosti ochotně a rychle vydali pražští měšťané ze sebe dle řemesel od deseti mužů ozbrojených až po sto; sto ozbrojenců postavili pivovarníci, padesát osob řezníci, čtyřicet ševci atd. Ti mistři a tovaryši ozbrojeni ručnicemi, oštěpy nebo halapartnami a rozestaveni po hradbách a branách. Brány na Újezdě bohužel chránili špatně, neboť právě tudy vnikli nepřátelé do Malé Strany a tu loupili a vraždili. Za to domobrana u staroměstské věže mostecké byla čilejší a šťastnější. Ta právě v čas spustila železnou mříž v bráně nepřátelům takřka na hlavy a zabránila jejich vpádu.

Jestliže měšťané jevili ochotu obhajovati svého města — a ovšem i sebe — nemívali skoro žádné chuti vojensky účastniti se hotovosti zemské, která je volala z města ven podle snesení sněmovního a rozkazu králova. Pravda, od té doby, co Maďaři vyprosili si proti Ferdinandovi I., králi svému, pomoc tureckou a Turci, přišedše, sebrali velikou část uherské země pro sebe, naplatili se Čechové na stálé vojny a nebezpečí turecké dost a dost, a mají tudíž zásluhy největší, ale měšťané,

majíce zúčastniti se vojenské výpravy osobně, raději poslali a platili místo sebe — žoldnéře. Jen ten, který nemohl za sebe na svůj groš postaviti nikoho, musil jíti sám, když na něho povinnost připadla. Rychtář dal vybubnovati, aby k zemské hotovosti se přihlásil, kdo by se chtěl dáti potřebovati za žoldnéře. Hlásili se i domácí mladí lidé k tomu, ale přicházeli i žoldnéři vojenští, jimž bylo vojenství řemeslem. Ti byli nekalá cháska, lidem nemilá a každému protivná. Půjčila-li jim obec zbraň, zvláště střelnou, prodali ji; kudy šli, kradli a loupili, pokládajíce to za své vojenské právo. Na příklad vypravuje kronikář plzeňský, že r. 1595 rejthaři, táhnoucí do Uher, zastavili se v Plzni. Řekněme, tedy přátelé. Ale ti dobří přátelé tak si vedli, že se lidem s takovými hosty stejskalo; všude hospodářům klíče vytrhše pokojů se zmocnili, truhlice zodmýkali, a co nalezli, pobrali; na peníze se vytazovali, přikládajíce kordy obnažené i ručnice k srdci ubohým lidem. Z hospodářů zbraní vynucovali pro sebe a ženy své lepší ztravu. Kronikář slanský žalostně vypravuje r. 1591 o žoldnéřském vojště, které táhlo na Turka přes Slaný. Byli Němci a první vítání jejich bylo, že chtěli purkmistra zastřeliti. Ouřad musil, aby se jich zbavil, dáti jim na cestu 180 kop. Končí kronikář: „Nebylo tu spravedlnosti, ta byla tehdáž v nebi.“ Z toho lze tušiti, jak bylo Čechům, když po bitvě bělohorské přišli žoldnéři trestat! Když nebylo válečné práce a žoldnéř propuštěn, stal se z něho žebrák a pobuda.

II.

V ulicích.

Hradbami město objato po svém založení a vysazení. V té ohradě byla stavení starší slovanské osady (pokud nezaloženo město na místě zhola novém). Ze starých asi prostičkých staveb strženo, co se nehodilo. Nové domy stavěny v ohradě městské již z počátku zajisté dle pravidla, aby kdesi na příhodném místě bylo středisko města — rynk — a k němu aby od tří bran a fortny, tedy od čtyř stran sbíhaly se hlavní ulice, pokud možno, do každého rohu dvě. Pravidelné takové založení náměstí a ulic měla Plzeň a Budějovice. Kde již bylo trhové podhradí slovanské s domy, tu ovšem nedělo se všecko dle pravidla. Také ráz půdy, její nerovnost, stoupání a pokles, sklon k vodě měl v tom svoje rozhodující slovo a měnil pravidlo. Celek dopadl obyčejně harmonicky, snad nechtíc.

Proti pravidlu jsou ze znamenitých českých měst dvě pořízena, jedno staré z XIII. věku, druhé mladší z věku XV.: Kutná Hora a Tábor. Starého Tábora ulice svědčiti se zdají, že město zřízeno z vojenského tábora a k vojenské obraně připraveny i ulice. Stará Hora Kutná jest labyrint plácků a uliček sem tam se rozbíhajících, jež ukazují, že město vzniklo z hromádky havířských osad a sídel různo postavených a posléze nějakou hradbou objatých.

Ulice starých měst byly podle našich pojmů dnešních ouzky. Širší ulice vznikají teprve pokrokem času, větší vzdělaností, pocházející z hutnějšího života hospodářského. Viděti to na pražském Městě Novém, od Karla IV. zřízeném. Tu jsou ulice proti staroměstským hlavním ulicím dvénásob široké. Co však Karel IV. pokládal za dostatečnou šířku ke komunikaci, to poznati jest na pražském slavném jeho mostě, který jako každý most jest pokračováním ulice. Založen r 1357. Dnešnímu životu jest Karlův most až běda úzký a našim potomkům asi brzo budou úzky mosty dnes budované. A starší most písecký jest ještě užší nežli Karlův.

Ulice starých měst bývaly klikaty a křižovaly se často. V takové křižovatce vstavováno na některém nárožním domě ve výklenku posvátné znamení, soška, boží muka, obraz, jako tak dosud na silničních křižovatkách. Volá se tím pomoc boží proti zlým příhodám na cestě. Po obou stranách ulice vlekly se stružky, do nichž z domů vylévána špína; do nich také voda kapaličná sváděla se se žlabů dřevěných, z domů daleko ven nepěkně čouhajících. Cesta mezi stružkou a domem náležela k domu, byla stezkou; jsouc asi lépe ubitá, byla zajisté pramateří nynějších chodníků. Ostatek ulice mezi oběma stružkami byl určen vozům a náležel obci.

Chodcům na úzké stezce při domě překážel často svah, častěji kamenné lávky a dřevěné krámce na domech položené i kůly do země vpravené, po nichž sudy spouštěny do sklepů. Musil tedy chodec začasté zajíti si na obec, do bláta. A že i vůz nelíbezně zavaditi mohl o domy a uraziti kus rohu, toho důkazem jsou ochranné paty — patníky — tu a tam dosud zachované

Jako mosty jsou prodloužením čili pokračováním ulic, tak loubí neboli podsíně jsou rozšířením ulic a náměstí. Zvykem italských měst již v starší době

vznikalo loubí proto, aby za deště trhovci i obecenstvo mohlo se krýti. Podsíně přispívají k malebnosti městských pohledů. (Viz obr. 19., 30., 65.)

Dlouho do nové doby nebyly v městech všecky ulice dlážděny. Paříž dláždili konec XII. věku. V Němcích nezačali dříve než ve XIV. věku. A tak i u nás. Prahu začali dlážditi za krále Jana r 1329. V Lounech snad dláždili o něco dřív. Toť se ví, že nejprve dlážděn rynk a po něm čtyři hlavní ulice, byť ne celé. Ostatek necháván budoucnosti a potomkům. Pražany k tomu kulturnímu pokroku nutívali ob čas králové vždy týmž důvodem, který již Karel IV. jim pověděl, aby totiž vydlážděním pominuly smrady a bláta. Proto králové poskytovali měšťanům právo vybírati od vozů dlažebné. Dláždění nebývalo tak rovné, jako se snaží v některých přednějších ulicích býti dnes. Do písku vbito a natlačeno kamenův a kaménků všech forem a hran a beranem železným to kamení tak urovnáno, že by chůze dnešním botám a botičkám byla nad míru nepříjemna. Ale ať bylo hrbolaté jak bylo, zdravotní pokrok to byl.

Jináče i při dláždění bývalo v starodávných městech k ohyzdě mnoho jiných věcí, tou měrou u nás dnes nemožných. Naši předkové na příklad čistotu sobě nařizovali za všecky časy, ale neuměli v městě pořiditi to, aby skutečně bylo čisto. Což pak to vydá, když město se úředně čistí jen čtyřikrát za rok? Čistili obyčejně před svátky, po jarmarce, a měl-li přijeti královský zástupce dosazovat konšelů. Stružky byly i po vydláždění pořád plny a nevoněly, zvláště ne za parného léta; měšťané zvykli sobě, že to, čeho nechtěli míti doma, to chutě vyhazovali a vylévali oknem, takže zvláště v noci nebylo radno kráčeti podél domů. Řemeslnické nečistoty, zvláště řezníkovy, mydlářovy, jirchářovy a jiných, tlačily se obyčejně samy do ulice,

jindy jim obyvatelé ochotně pomáhali. Ba úředně bylo nařízeno měšťanům, když je déšť, aby hnoje z domů tlačili do ulic. Je jisto, že i v dlážděných ulicích — natož v nedlážděných, vždy bylo bláta dosti. Za onoho času bylo to jak tak snesitelno, poněvadž nejezdilo po ulicích tolik vozů jako dnes. Tenkráte páni i měšťané jezdili, když kam musili, spíš na koni. Nejhůř ovšem bylo v blátě těžkému nákladnímu vozu. Dámy vznešené v Praze dávaly se nositi na nosítkách a nosiči snažili se proniknouti se svým naloženým vzácným domečkem po stezce při domech. A o těch stezkách, když se blátem naplnily, bylo nařízeno pravidlo, aby hořejší soused hrnul bláto k sousedovi, ten měl hrnouti dále a tak i ostatní sousedé po řadě. Když pak hromada narostla, že jí soused již nepohnul, zanechal jí a tak poležela kupa bláta a smetí až do deště nebo do úředního čištění, kdy z radnice vysláni lidé a vozy s koni na to.

Před pivovary po celý rok válely se haldy dřev dlouhých pivovarských, na kterých se děti batolily a dováděly. Nočně na těch haldách spávali pobudové všelijací. Byly však ještě jiné úhony. Ulici města Pražského a ovšem venkovského třeba také oživiti vepříkem, který se zatoulal, husami, slepicemi. Vepříci vbíhali i ke kostelu a na hřbitov u kostela i ke škole. Litoměřičtí teprve r. 1545 usnesli se, kdo by chtěl chovati svině a vepře, aby jich na rynk ani na ulici nevypouštěl pod pokutou, a žákům uložili, kdyby spatřili vepře na hřbitově, aby jej bez odporu zajali a ve škole — snědli. Lze sobě představiti tu honbu žákovskou, když takový pitomý tvoreček přišel se na školu podívat.

Řezníci a jiní sousedé chovali v městech také veliký dobytek a pasáci jejich co den vyháněli krávy a ovce na pastvu. Tak i v Pražských městech.

Když světlo denní shaslo slunce západem, ulice potemněly, a tmavé ulice neosvěcovány. Za to chodec noční byl povinen míti lucernu svou nebo svítící louč. Kdo šel beze světla, byl podezřelý. Praze teprve císař Rudolf nařídil, aby smolnice kladeny byly na pánve železné při nárožních domech připevněné. To potom zavedeno i leckde v městech venkovských. Domky v ulicích bývaly co do podoby, velikosti a výpravnosti nestejny. Na rynku byly největší, kamenné a slohem své nebo předešlé doby nejparádnější, však čím dále od náměstí, tím skrovnější domů výstavnost; bývají také jen ze dřeva, až naposled k městským zdem nejedna ocitla se v ulici chalupa po selsku roubená, ba i chatrč, v jejichž oknech malinkých byly po starodávnu ještě pergamenové mázdry a ne drahé sklo.

Obmezenost městské ohrady zvláště ve starších městech vynutila, že domy, aby se jich na obmezený prostor vešlo více, nemohly stavěny býti do šíře. Za to hnány spíš do výšky a do hloubky. Čelem domu, do ulice obráceným, byla tedy užší strana domu. Poněvadž při zakládání Nového Města Pražského Karlem IV. bylo místa drahně — bylo tu množství polí — nebylo potřebí stavěti domy úzké; novoměstské domy měly od počátku většinou čela neboli průčelí široká. To bylo tenkrát tedy město moderní. Jenže bylo stavěno velmi rychle a nenákladně. Uvnitř v domech byly místnosti již v XIV. věku rozděleny tak, že za vraty obyčejně byla prostornější síň, které říkali dolejší mazhauz. Z té šlo se do dvora a po schodech vystupovalo se na mazhauz hořejší, uzavřitý.

V dolejším mazhauze byly po jedné nebo po obou stranách dvéře do komor klenutých. Také tu byly padací dvéře, jež vedly do sklepa pod zem, do sklepa vlhkého (do lochu, do pivnice). Z hořejšího mazhauzu chodilo se do hlavní světnice, která bývala osvětlena

aspoň dvěma okny, a do komor po jednom okně. Jedna z komor byla na spaní přes to, že všecky bývaly cihlami dlážděny a ne prkny. I ty komory, byly-li klenuty, sluly sklepy.

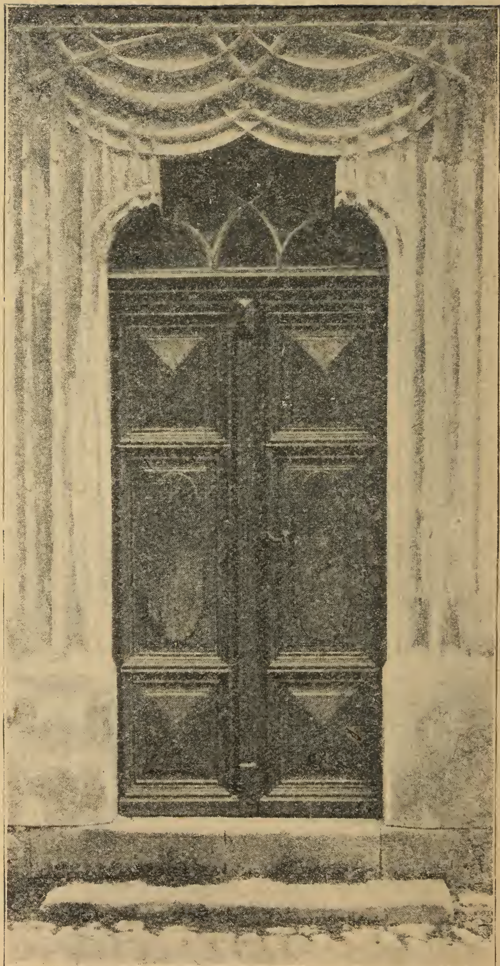
Č. 10. Vladislav na trůně. Obrázek z majestátu králova v archivě pražs. XV. věk.

Bylo-li v domě druhé patro, to mělo v sobě spíš jen samé komory. Někdý arci bylo rozvržení místností v patrech stejné. Rozvrh světnic a komor byl z venčí

domu patrn na oknech; dvě okna blízko sebe značí světnici a okno osamělé trochu podál náleží komoře. Staří stavěli si byty z vnitř na venek, dbajíce svého pohodlí a nedbajíce toho, aby okna všecka, jako dnes se děje, byla souměrně ve zdi rozdělena, ať to v bytě pohodlno, či ne.

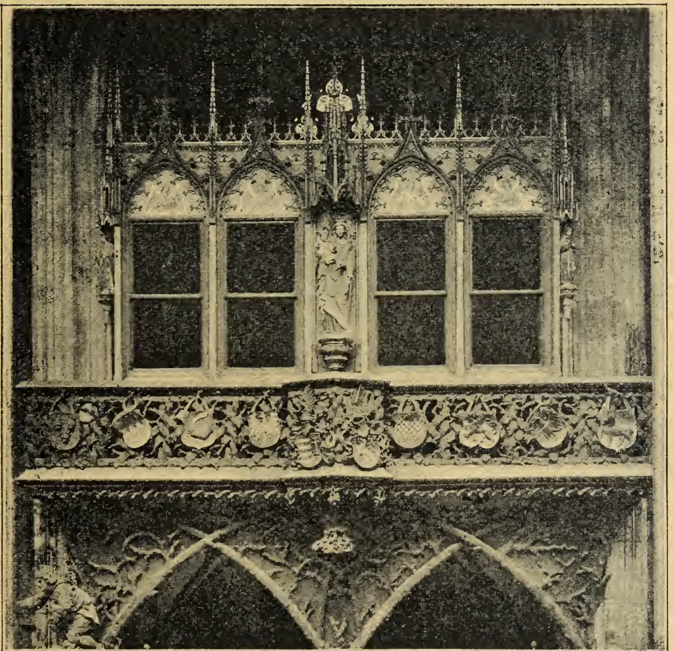
Sloh a umělecká nastrojenost domu shrnovala se zevně na průčelí. Od prvních dob městských až téměř do půlky XVI. věku jest sloh a ráz domů gotický. V první době přísně gotický, od hrany XV. věku vybujněle. Gotika přišla s městy. Přišla z Francie do Němec a jinam. Nejprve se jí uchopily kostely, zalíbil se její lomený nebo hrotitý oblouk, klenba křížová na žebrech spočívající a vůbec celá konstrukce (kostra) i s opěracími pilíři, které držely stavbu tak pevně, že zdi mohly se směle ztenčiti a hnáti i s okny do veliké výšky. Měšťané na svých domech, které se nehnaly do vzdušných výšek, uváděli jen vnější drobnosti gotického slohu, nejspíš ostění dveří a oken. Jako konstruktivní část nového slohu do měšťanských domů dostala se křížová klenba, tu hrubší, tu jemnější a ozdobná, jako známe takovou sličnou klenbu hvězdovou v jednom domě Malého náměstí staroměstského. Hrubší silná klenbová žebra gotická jsou dosavade na některých nejstarších podsíních nebo loubích.

Za vlády Jiřího a Vladislava rozmohla se u nás gotika posledního rozvoje, gotika pozdní, vybujnělá. I malíři pomáhali té bujnosti. Jen vizte, kterak neklidně malíř vymaloval trůn králi Vladislavovi na obr. č. 10; vizte, jak obě fialy trůnu se ohýbají, klidně, rovně státi nemohouce. Staviteli a představiteli té bujné gotiky jsou u nás Rejsek a Beneš z Pístova, onen svou monumentální Prašnou branou v Praze, tento svým Vladislavským sálem (1483), který jest z nejkrásnějších „paláců“ v Evropě. Těm mistrům se ne-

Č. 11. Gotický portál v Chrudimi.

líbily pravidelné formy dosavadní, byly jim strnulé, ba i chudé, začali tedy sloh přeplňovati kamennými zdobami, do oken chrámových dávali spletitější kružbu,

Č. 12. Královská oratoř u sv. Víta.

z jednoho pramene u nich i tři žebra vyrůstají a splétají se v sítě oku velmi vděčné. Ostění dveří skládají z prutů, žlábků na koncích se protínajících, jakž zříti na portále chrudimském, zobrazeném v č. 11. Vznikají z kamenných

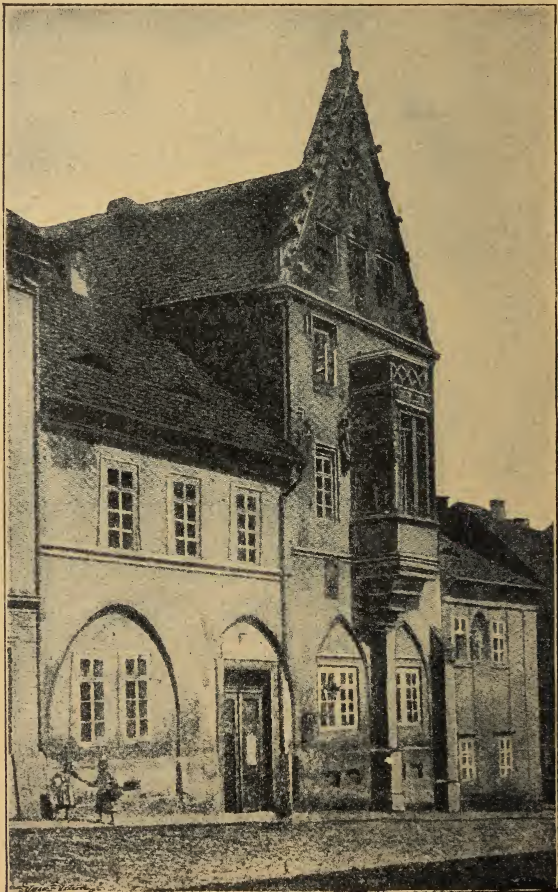

Č. 13. Budyně v XVI. věku.

ozdob pletiva jako ze suchých větví skládaná, čehož vzor na orloji v Praze a na královské oratoři u sv. Víta (obr. 12). V té době na hraně století XV. a XVI. bylo všude množství domů městských přestavováno v malebném tom slohu Rejskově. Při tom v oblibu vešlo stavěti arkýře při domech, pokojíčky to ze zdi vystupující; zdvíhaly se buď na pilíři zděném již od země do výše stavěném, buď vydány byly na krakorcích ze zdi vypuštěných.

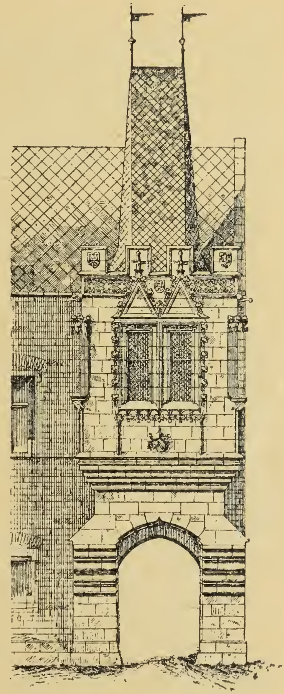
Štíty na vrcholu domů byly za celou dobu gotickou buď podoby trojce, v obryse hladkého nebo ozubeného. Ozubený štít z gotické doby zachoval se do té chvíle v Praze jediný, a to nad týnskou farou. Dobře si ho všiml malíř Aleš a nakreslil ho na obrázku č. 33, kdež ho čtoucí musí trochu hledati, ale najde ho. Hladký štít gotický trojhranný býval dosti často ani ne všecek z cihel, ale skládali ho ze zdiva hrazděného, trámy prokládaného, jak to zříti na domech města Budyně na obrázku č. 13. V době pozdní gotiky, která v dekoraci hýřila, dostaly se na domovité štíty ozdoby kamenné ve formě oblouků a obloučků, preclíků a pruhů, čímž se dodnes pochloubati mohou některé vzácné domy v Plzni a na Táboře. Štíty gotické byly vždy vysoky, neboť staří stavěli vysoké, strmé krovy, aby se střechy snáze padal sníh a netížil jí. Celistvých domů gotických zachovalo se málo. Z těch pravzácných staveb jest Kamenný dům v Hoře z konce XV. věku. (Viz obr. 14.) Nad arkýřem zdvíhá se tu gotický štít hrotitý, jehož základna a strany jsou zdobeny ratolestmi, lupeny; v nich honí se zvířata podivná. Ramena štítu krášlena jsou dvanácti dračími hlavami. Dole v rozích jsou dva jezdci, kteří se chystají k boji. Nad jezdci pnou se ve štítě tři gotická okna s ozdobnými římsami; nad nimi z gotických ozdob vynikají znaky Slez a Moravy. Český lev, jenž byl uprostřed, zmizel.

K vrcholku umístěn jest strom rajský s Adamem a Evou. Pod okny zdobí plochy znaky havířův i znak

Č. 14. Kamenný dům v Kutné Hoře.

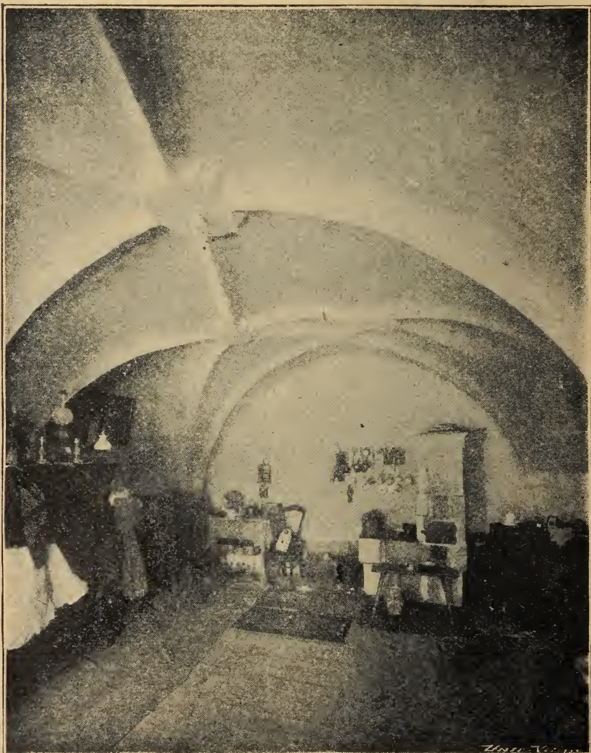
města z doby krále Jiřího, v níž bezpochyby dům vznikl. Ze znamenitého gotického domu Sokola z Mor v Lounech, postaveného mezi lety 1470 až 1480, zvenčí na průčelí zůstal arkýř (obr. 15), v jehož podstavci zaklenutém do lomeného oblouku jest vchod do domu. V předu v arkýři jsou dvě okna obroubená po goticku kraby (hrbolky), a liliemi; nad každým oknem je trojhranná lomenice. Podobná okna jsou i po stranách arkýře. Nahoře konec zdi zdobí ozubená římsa, nad kterouž se pne sedlová střecha gotická, ale nová. Uvnitř toho domu zbyl vlastně jen veliký pokoj s gotickou klenbou, na níž se dvakrát křižují žebra, vybíhající od samé podlahy. Klenbu sprostnější uvnitř domu z téže doby pozdní gotiky viz na obr. 16. Je tu znázorněna světnice jednoho domu v Hradci Jindřichově.

Č. 15. Arkýř gotický v Lounech.

V XVI. věku berou na sebe městské domy jiný umělecký ráz. Vešla do Čech z Italie renesance, kterou tam Vlaši pěstovali již o celé století dřív. Byl to sloh, v němž užito řeckých a římských forem (sloupů, kladí, oblouků) k novým konstruktivním zásadám stavitelským, dle nichž harmonicky kupily se hmoty, žádající

prostor větších a více světla. Tím slohem novým ustupovaly hranaté a lomené formy gotické obloukům okrou-

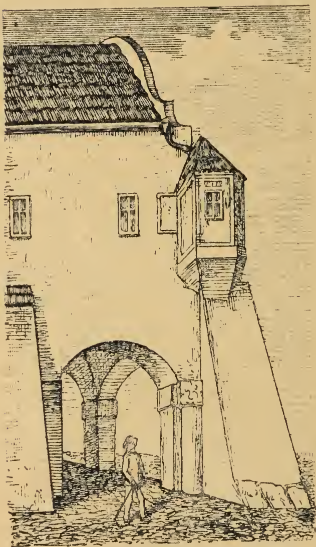
Č. 16. Klenba gotická v Hradci Jindřichově.

hlým a liniím vodorovným, žebrové klenby ustoupily klenutí valenému. V umění veškerém renesance vůbec

značí veselejší názor na svět a snahu po přirozené, oku lahodné formě.

U nás renesance uváděna za mnoho let jen po kouscích. Toť právě její povaha, že jednotlivé ozdobné kusy mohou samy o sobě obstáti i třeba na stavbě starého slohu gotického. Pokud povědomo, první renesanční památka u nás jest z r. 1494 na oknech Vladislavského sálu v Praze, což mimochodem svědčí, že slavný mistr Beneš z Pístova nebyl nepřítelem nových nebo moderních forem. S počátku naši zedníci a kameníci uváděli novou módu, nový sloh sami, a to podle rytin, které z Italie docházely přes Alpy čím dál, víc. Je také na těch prvních pracích našich (protorenesance) znáti jakous neobratnost, nezvyklost. Zvláště hlavice korintských sloupů bývají nemotorny. Ale kolem r. 1530 Jan z Pernštejna volal do Pardubic vlaské mistry a tovaryše, tedy hotové odborníky v novém slohu, aby mu přestavěli zámek. V týž čas volal Petr z Rožmberka k sobě Vlachy. Potom hned r. 1535 vlaští mistři přišli na královo zavolání do Prahy, aby tu nad městem postavili Belveder, letohrad královně, který se do té chvíle stkví v plné kráse čistého umění vlaského. Vlaši pak bez přetrží za celé XVI. století (i dále) chodili k nám ze severních končin Italie, od tamějších jezer („jezerní Vlaši"), i od švýcarských hor přiležících. Ale ta renesance, kterou Vlaši a při nich i naši mistři ustrojili na půdě našeho království, jest — vyjma Belveder — poněkud jiná nežli ryze vlaská; jest změněná a přizpůsobená zdejším stavebním a podnebním poměrům. Vlaši byli jmenovitě přinuceni přibrati do svého lombardského slohu dosavadní české vysoké štíty domovité, které ovšem přeformovali renesančně. Hlavně pro tyto štíty, jakožto znamení nejpatrnější, zove se ta renesance „českou", arci ne tím rozumem, že každý její kus byl výrazem českého ducha. Skutkem je to „vlaská

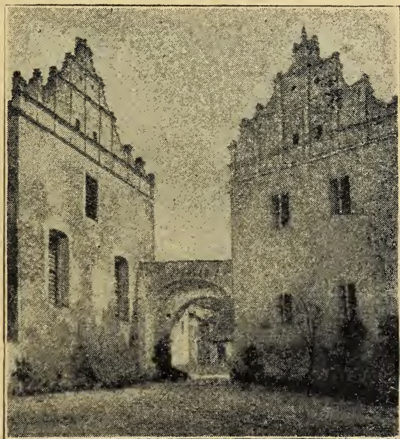
renesance v Čechách". Vlaši postavili proběhem XVI. století několik velikých monumentálních zámků (nyní Schwarzenberský v Praze r. 1545—1563, zámek v Litomyšli 1568—1573), plzeňskou radnici (r. 1554), která jest jako palác, a posléze okrouhlý altán v Hradci Jindřichově (r. 1579 až 1593). Tyto jmenované stavby jsou typické a staly se „české renesanci" pro okolí daleko široko vzorem aspoň v jednotlivostech.

Č. 17. Dům renesanční v Litomyšli.

K přestavbě celých domů na renesanční způsob došlo v Praze větší měrou teprve po velikém požáru malostranském r. 1541. Také venkovských měst domy předělávány ne dřív nežli kolem půlky XVI. století. Litoměřičtí konšelé byli bezpochyby z prvních, kteří r. 1541 rozkázali svým měšťanům, aby stavěli štíty pro ozdobu města. To mínili štíty módy nové, renesanční, místo dosavadních prostých trojhranů. Při přestavbě měšťanských domů ve způsob renesanční však nečekejme množství světla v domech ani valného rozšíření místností. Obyčejně zůstávalo stavební městiště v původním obmezení, na dolejší gotickou část domu stavitel postavil dům renesanční, kolik tu mohl prostor rozšířiti? To bylo možno jen při panských

zámcích, kteréž stavěny z gruntu a na velikých plochách. Sem vstěhovala se renesance s plným svým jasem a vzduchem. V městě to bylo poněkud možno jen tu, kde majitel získav staré domy dva podle sebe, oba strhl a na jejich místo postavil jediný. Městské domy renesanční tedy většinou zůstaly úzky a místnosti uvnitř zůstaly v starodávném rozdělení a rozložení, jen to zajisté změněno na lepší, že okna proražena obšírnější, tedy že přece vcházelo pak světla víc, a že přidáno domu namnoze patro druhé, vyšší.

Č. 18. Štíty renesanční ve Voticích.

Nejvýraznější znak české renesance na městských domech jsou štíty. Nejrozšířenější po všem království i na Moravě jsou štíty obrysů zvonových a štíty se závity (voluty) o rozmanitých formách. Jeden takový zvonový lze aspoň se strany poznati na obr. 17. Obrázek ještě jináče zajímavý; jednak tím renesančním arkýřem, který visí na rohu jako vlaštovčí hnízdo, pak tím, že v tomto domě v Litomyšli bývala slavná bratrská tiskárna, a naposled i tím, že tu bydlil slavný spisovatel Jirásek, který před zbořením domu toho učinil si náčrtek, dle něhož pořízen tento obrázek.

Plocha těch zvonových a volutových štítů dělena byla vodorovnými římsami, pásy v několik pater a polopilířky (pilastry) ji dělily v pole souměrná a často velmi pěkně a vtipně skládaná. Bohatější štíty bývají

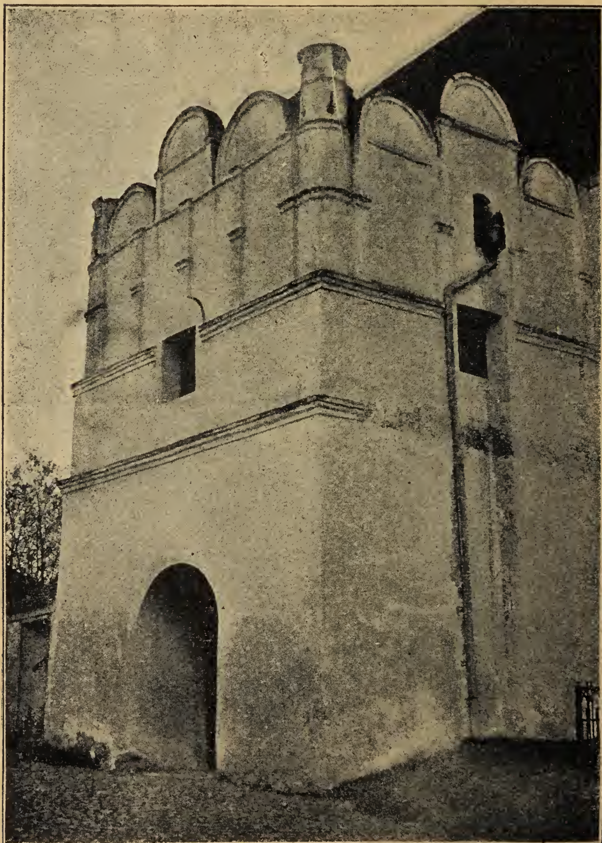

Č. 19. Dům v Třeboni.

o třech i čtyřech stupních neboli patrech, a obyčejně každé patro mívá svoje voluty neb aspoň linii prohnutou, jakož pěkně se nese na dvou štítech obrazu 18. Jsou to štíty ve Voticích. Snadno spočítáš na podstavci (na attice) tři patra, z nich nejdolejší rozděleno v šest polí, hořejší ve čtyři a nejvyšší ve dvě. Na vrcholu i na koncích každého patra v štítě bývají kamenné makovičky, vázy nebo jiná ozdoba, jež obrys oživuje. V Plzni Vlaši oblíbili sobě dávati na štíty lehké korouhvičky plechové. Na jihu našeho království vyskytují se domovní štíty mimo volutové ještě jiné, zvláštní, dvojího rázu. Jeden takovýto. Na vysokém podkladě, který jest na pohled jakoby pokračování průčelní zdi, rozložen jest štít ozubený jako nějaká pevnost a ozdobený věžicemi se střílnami falešnými. Prapodivný to nápad a ne ošklivý. Dokonalý vzor takového štítu mají v Třeboni na domě u Koníčka, který jest z r. 1544. (Obr. 19.) Podobné štíty byly a ještě jsou v Budějovicích, v Prachaticích, v Sušici, v Pelhřimově a oklikou přes Moravu dostal se ten jihočeský štít až do Německého Brodu.

Druhého způsobu jihočeský štít je složen z oblouků; buď jsou to polokruhy vedle sebe a na sobě stojící , což velmi malebně se nese, nebo jsou to oblouky vyzdvižené na vysokých přímkách a pilastrech. Obrázek 20. ukazuje vzorek takového obloukového štítu, jenž složen v průčelí i po stranách chrámové předsíně v Třeboni vždy ze tří oblouků, z nichž prostřední vyšší nežli oba jeho sousedé. Na tento štít zabloudily také dvě věžice s falešnými střílnami. Takové štíty byly domovem hlavně na Táboře, v Třeboni, Veselí, Volyni. Štíty toho rázu přeneseny na sever přes Prahu až k Lounům na jedné straně a k Pardubicům na druhé. V Praze dosavad pěkně zdobí před chrámem Týnským dům, který býval školou (viz obr. 65). V Pardubicích štíty tytéž mají na Zelené bráně tamější.

Renesance domů měšťanských užila též sloupových pavlačí neboli arkad (loggií), jejichž první přesličný

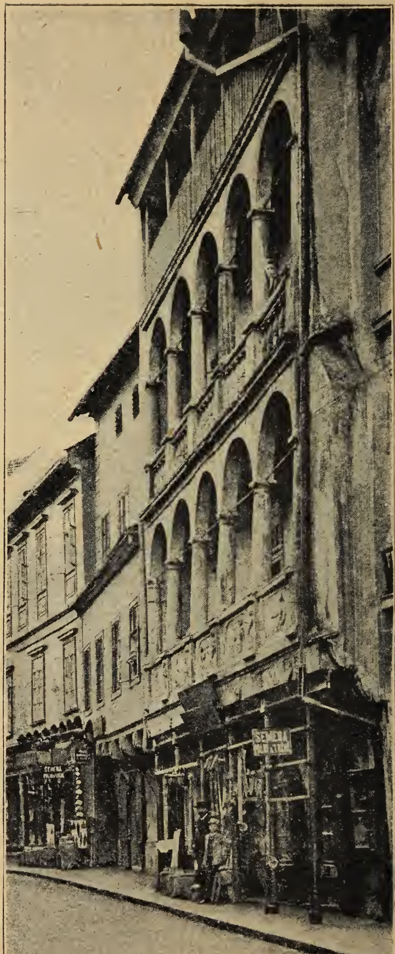

Č. 20. Obloukový štít renesanční jihočeský.

vzor Pražané spatřili na královském letohradě Ani ě (Belvederu). Hlavice sloupův a pilířů na těch arkádách a také jinde i na portálech nejčastěji bývají známé

Č. 21. Arkády domu v Jindř. Hradci.

Č. 22. Dům Mydlářovský v Chrudimi.

ionské závitky, ale od polovice XVI. věku oblibují se sloupy rázu dorského a v dekoraci metopy. Jenže Vlaši sobě mísovitou hlavici dorského sloupu přeměnili v obrouček, který se jim lépe líbil nežli přísná hlava dorská, pecníku chleba ne nepodobná. Arkády bývaly umístěny v domě obyčejně na straně do dvora. Viz takové dvorové arkády s toskánskými sloupy v Jindřichově Hradci na obrázku 21. Ale znamenitý dům Mydlářovský v Chrudimi (obr. 22.) má dvě patra arkád na samém průčelí, tedy obrácená do ulice, což bylo i za onoho času vzácností, vzniklou zajisté příkladem a vlivem zámku v Litomyšli. Dům stavěn r. 1573.

Dům je o třech patrech. Oblouky arkád pnou se v prvém a v druhém patře na šesti sloupech štíhlých; zábradla jsou velmi uměle stesána z pískovce. Na zábradle dolejší galerie jsou na devíti polích povydané obrazy allegorické, zobrazující opatrnost, střídmost, spravedlnost, statečnost, mír, vojnu, lásku, bedlivost a moc nebo sílu. Pod těmi vytesanými obrazy jest po celé šířce domu nápis český z bible vzatý. Také podklady této pavlače ozdobují kamenné plastiky, mimo několik růží je tu jelen, býk, tatrman a jméno Kristovo. Zábradlí druhého patra jest bez obrazů, jen sloupky, kuželky je vyplňují. Na třetí galerii bývaly arkády a zábradlo zase bohaté plastikami, ale to všecko již odstraněno; na místě toho je tu galerie dřevěná, bezcenná. Bývalo v Chrudimi víc takových domů s vlaskými pavlačemi v průčelích, ale domácí páni v novém věku pro větší zisk je dali zazdíti. I architektura dřevěná v městech východočeských (na př. v Sobotce) oblíbila sobě otevřené loggie podle vzoru kamenných domů. Arci robila je ze dřeva.

Z forem ryze vlaských domovitá renesance česká přibrala také kuklice čili lunety. Je to řada hrotitých výklenkův u střechy v římse. Bývaly kuklice pěkně

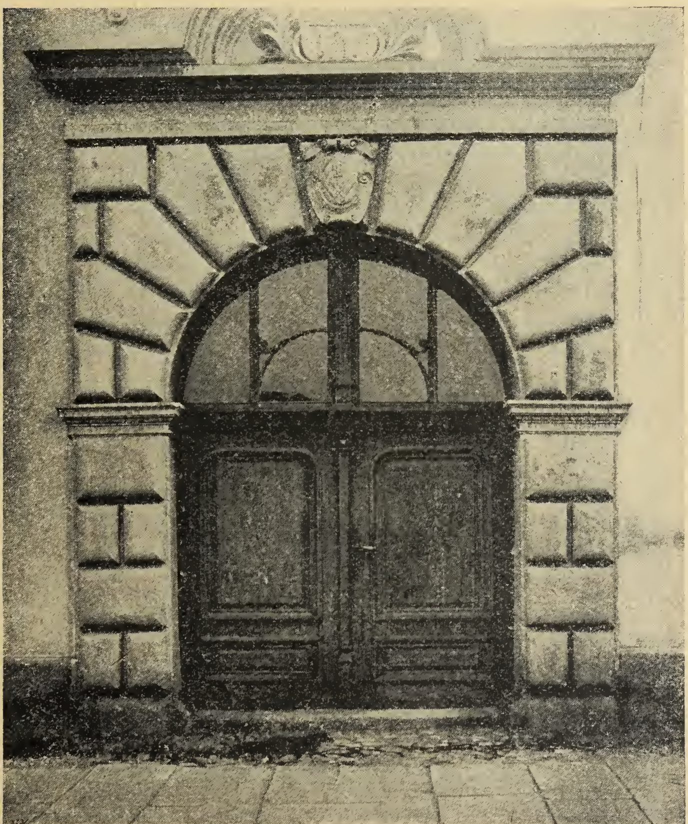
zdobeny obyčejně kresbami a malbami. Na oko působí velmi účinně svým světlem a stínem. Obrázek 23. podává kuklice v bechyňském zámku. Zdobeny jsou ty lunety černým listovím a žlutým ovocem, pletenci listovými a uvnitř kuklic hlavami lidskými. Oblibovány v české renesanci kvádrované portály vlaské, z nichž jeden (z města Stříbra) zobrazen na obr. 24. Viděti na obrázku, kterak dovedně složeny jsou ty kvádry nestejné formy a nestejné velikosti v pěkný celek. Jest z r. 1585.

Č. 23. Lunety (kuklice) v Milevště.

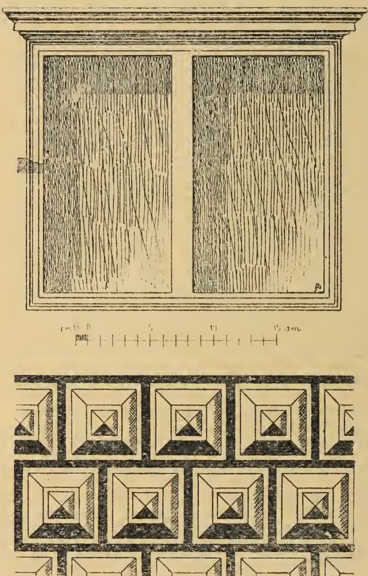
Některý měšťan na okrasu svého domu věnoval až tolik peněz, že mu kameníci postavili portál, který byl skoro jako samostatné dílo sochařské. Složili ho ze sloupů, na něž vložili antického způsobu kladí, architráv, vlys s figurami. Takový umělecký portál dal sobě zhotoviti také slavný knihtiskař

Melantrich v Praze. Dům Melantrichův nedávno zbourán, ale portál zachován, aby potomci viděli, že naši staří zdobili si domy umělečtěji, nežli se děje namnoze dnes.

Č. 24. Renesanční kvádrový portál.

Na renesančních domech stavitelé obnovili podvojná okna, která znala již gotika. Ovšem že takové sdružené okno mělo římsu teď renesanční, jak viděti jest na obr. 25. Na témž obrázku pod okny zříti jest dvě řady kvádrů. Ale to nejsou v skutečnosti kameny, než jsou to jen kamenů obrazy, do malty vyškrábané čili vrejsované. K ozdobě zdí Vlaši přinesli k nám ze své vlasti rejsování čili, jak říkali tomu, sgraffito. Barva, obyčejně černá (ze sazí), červená, i modrá dala se do omítky. Na to položena omítka bílá. Také obráceně se dělo: bílá do spodu, barevná omítka navrch. A na té vrchní se obraz vyškrábal.

Č. 25. Podvojné okno renesanční. Rustika rýsovaná.

Nejprostější rejsování bylo to, jímž naznačena rustika čili kvádry kamenné (viz obr. 66.). Oblíbena byla rustika diamantová, jako ukazuje obr. 25. ze zámku Bystrého. Na prostou škrábaninu čar stačil vlaský i náš dovednější zedník. Ale byly vyškrabovány i kusy umělecké, k nimž výkres pořizoval mistr malíř. Z figur byly oblíbeny v sgraffitech allegorie rozličných ctností, osoby z bible, z dějin

římských, z mythologie, králové čeští, scény ze života. K dekoraci sloužila uměle skládaná listoví a karyatidy, které viz na obr. 26., kdež ruce a nohy vousaté karya-

Č. 26. Karyatida a listoví rýsované (sgraffito) v Přerově u Čes. Brodu.

tidy přecházejí v listy. Toto rejsování jest v Přerově u Českého Brodu.

Přední místo po stránce domovních maleb a sgraffit zajímají domy v Prachaticích. Tehdejší umění milovní konšelé čeští dali si na pivovar bitvu vyrejsovati na vápně červeném. Posléze jest připomenouti, že vlaskou renesancí u nás také vznik měly zvonovité báně, jimiž kryty při domech arkýře a věže. Ty zvonovité střechy byly pobíjeny plechem a barvou i hodně křiklavou natírány.

Od r. 1570 pozorovati na stavbách českých měst, že vluzují se do renesance dosavadní nové formy. Neklidným malířům a sochařům a po nich i stavitelům zdála se býti renesance již poněkud střídmou asi rovně tak, jako kdysi přísná, pravidelná gotika upadla mistrům týchž umění v nemilost, takže protrhli pravidla a vymyslili si gotiku divočejší. To se teď opakovalo. Nejprve malíři a po nich ostatní začali bráti ze severu německého a nizozemského a také s druhé strany z Italie formy bujnější. Doneseny k nám začátky baroka, kteréž jméno skoro do nedávna bylo novému slohu přezdívkou.

V těch nových formách k nám uvedených vévodí na předním místě kartuše, kterouž ozdobu Nizozemci a Němci měli na stavbách již od polu XVI. věku. Kartuše jest vlastně rámec neb orámování, utvořené jakoby ze schlípené kůže nebo z plechu v koncích a v rozích stočeného nebo zahnutého. Na portále stříbrském (obr. 24.) jest nesmělou, prostičkou kartuši zříti v klenáku, v prostřed oblouku nad vraty. Prosté dvě kartuše ohledej na obr. 55. To jsou kartuše na dvou malbách v kancionále litomyšlském z r. 1561, tedy asi nejstarší kartuše u nás. Hledej je v nejhořejší části obou obrázků; jsou to orámování nápisů. Nádherně skládanou kartuši a umělecky propracovanou viz na obr. 27. Je ta kartuše v kancionále mladoboleslavském z r. 1571; stojí v ní

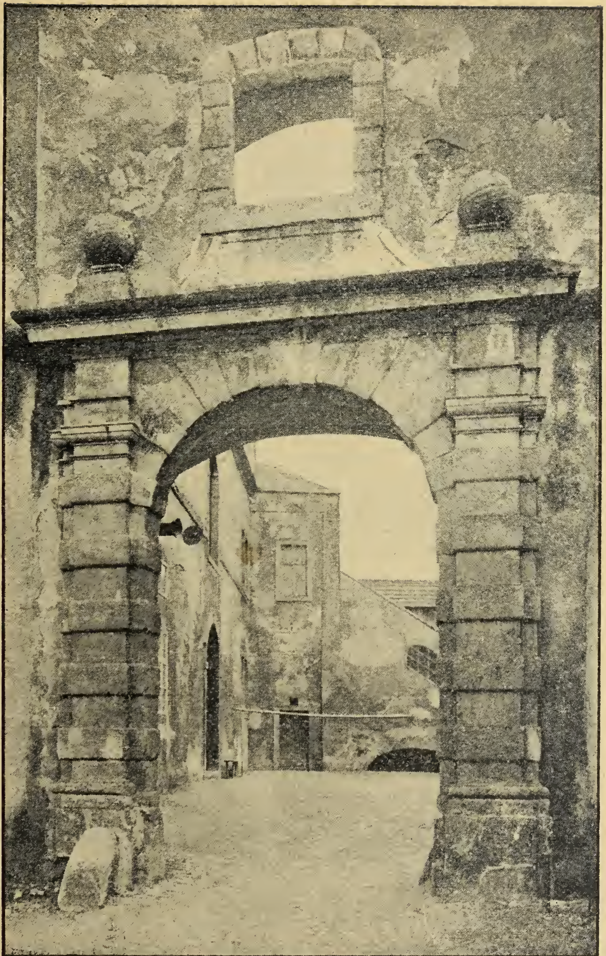
Č. 27. Kartuše v kancionále mladoboleslavském z r. 1571.

energický lev jakožto erb města Boleslavě. Za všimnutí stojí na tom obraze též obě allegorické figury a andělíčkové s křídly motýlími.

Ty kartuše staly se známkou baroka a knihy malované i tištěné jsou jimi plny. A tu také svoji ozdobnou

Č. 28. Portál domu v Rokycanech z konce XVI. věku.

Č. 29. Přepásané pilastry v Náchodě.

úlohu dobře plní. Ale nelze říci, že by to byla forma nějak zvláště sličná a pěkná a že by se zvláště na stavby hodila.

Kromě kartuší dostaly se na stavby naše také hojně masky, z nichž dvě viz na témž obr. 27., věnce, pyramidky a mušle. Takové mušle prvního baroka viz na portále domovitém v Rokycanech z konce XVI. věku (obr. 28). Barokním nápadem sloupy a pilastry, které byly dotud hladky nebo také někdy drobně žlábkovány, obdržely po celém dříku svém pásy, jakož vidíš na bráně v Náchodě (obr. 29). Také již začínají se sloupy kroutiti a vrtěti nepokojně. Hrot domovitého štítu dosavadního v témž barokním neklidu byl rozťat a vykrojen, aby do výkrojku mohla býti postavena pyramidka nebo váza, jak to patrno na barokním domě z konce XVI. věku v Budějovicích (obr. 30). Dům ten již zbořen. Obrys závitků na štítě také nenechán na pokoji. I ten nucen na některém místě ze své dosavadní měkké a okrouhlé linie povyskočiti a ve špičku se zlomiti. Touž snahou po neklidné linii baroko proměnilo se na arkýřích a věžicích domovitých stejně, jako na věžích veřejných staveb městských dosavadní zvonovité báně změněny ve formu cibule nebo ve štíhlejší formu hrušky. To tak asi byly hlavní změny, jež u nás na domech prováděny do konce „zlaté doby". Jest již patrno, že umělcům šlo o pohyb linií a větší život; později přenesli neklid čar i na půdorysy staveb, a tu vzniklo pak dokonalé baroko, hotový celistvý sloh XVII. století.

Nelze odejíti od měšťanských domů bez povšimnutí ještě některých drobnějších věcí do oka bijících. Dvéře domovní bývaly začasté mistrnou prací truhlářskou, byly-li plechem pobity, i tu zámečník snažil se v plechu vybíti ozdoby. Na dveřích důležitý nástroj byl klepák kovový. Byly sic v Praze i na venkově v městech

tu a tam zvonce u vrat, ale častěji nočnímu chodci bylo domů dobývati se klepáním. A na to byl klepák na vratech přibitý a vždy aspoň poněkud ozdobný

Č. 30. Barokový dům v Budějovicích z konce XVI. věku.

Nad vraty nutno všimnouti si světlíku; bývala to železná mřížka, kterouž propouštěno světlo zvenčí. Mřížka ta bývala obyčejně kovářská práce dobrá, druhdy i umělecky výborná; v době čiré renesance pracovány všecky její pruty v jedné ploše, v době barokní aspoň některá zdoba nebo prut z plochy vystoupil. Viz pěkně skládanou mříž renesanční na obr. 73.

V některých živějších ulicích bývaly v přízemí domů dílny řemeslnické, jež spolu sloužily za krám. Nade dveřmi a oknem takové dílny krámné upevňovali stříšku, obyčejně šindelovou, aby déšť dovnitř nezamrskoval. Konšelé chtívali, aby ty stříšky nepřekážely jezdcům, aby sobě o ně hlav nenaráželi.

Domy městské nebyly číslovány, jako dnes; číslovati začali teprve v stol. XVIII. Od starodávna sloužil k označení domu znak vytesaný nebo na zdi či také na tabuli malovaný. K znakům vybíráni živočichové nejrozmanitějších rodův a velikostí, od blechy až po slona a báječného jednorožce. Také rostliny oblibovány. Aniž spokojovali se lidé s barvou přirozenou; byl na domě bílý jelen, černý lev, zlatá husa, modrý medvěd, zlatý kocour, modrá štika, černá kůže a j. Za některým jménem tajila se osoba, příhoda, vtip. Říkali u Turků, u Mouřenína, u Smrti, u Černého ševce, u Černé Důry, u Vlka, jenž husím píští, a všelijak jináče. Též nápisy bývaly na domech, zhusta dosti nenápadně v kameni vryté nad vraty. Víc do oka bily nápisy na zdi psané. Bývaly to nápisy druhdy mravoučné i modlitebné, zbožné. V Prachaticích na jednom domě pod obrázkem psíka, na provázku vedeného, čte se: „Mládež z mládí vésti." Myšlenka dobrá, správná, ale ten psík jakožto symbol mládeže by dnes urazil i malé chlapce.

Dřevěné žlaby, dlouze do ulice trčící, zůstávaly v městech venkovských tu a tam za všecku dobu; v Praze se jich sic do konce nezbavili též, ale již za-

čátkem XVI. století je řezali, zkracovali, pokládajíce je za ohyzdu města. Již r. 1508 konšelé pražští nařídili, aby žlabové dlúzí, na něž lidé nečistoty lejí, trpěni nebyli, než místo nich aby trúby dolů při zdech byly dělány jak od starodávna.

Střechy domů měšťanských i v Praze byly kryty většinou šindelem, řidčeji taškami a kůrkami cihelnými. Proto když vypukl kdekolivěk požár, při nejmenším větru ihned hořela všecka ulice. Pro takové hrozné ohně musíme si k starodávné ulici městské ještě přimysliti louže, které konšelé schválně udržovali, aby po ruce byla voda k hašení. I v Praze při věži sv. Jindřicha na trhu senném byly dvě takové louže nepěkné. V každém domě neb aspoň v určitých domech visely řebříky a kožené košíky na vodu. I před domy stávaly sudy s vodou, jimiž také nutno ulici starodávnou oživiti. Že ty sudy s vodou nočním časem rozpustilcům překážely, toť rozumí se skoro samo sebou. Mívali bujní lidé dětinskou radost, když některého soudruha v sudě namočili, nebo když sud převrhli.

III.

Náměstí.

Na rynku byly domy nejvýstavnější. Nade všecky arci vynikal chrám a radní dům. Ty však navštívíme až v příštích kapitolách. Teď se poohlédneme po prostoře, která bývala v městech nejlépe upravena, poněvadž to byla prostora honosná, k níž se připínaly zvláštní úkoly; proto býval rynk také dřív než ulice dlážděn. Arci v městech malých, poddanských podobal se rynk leckdy návsi, na níž ani veliká louže ani klády nescházely. Z měst velikých nejostudnější náměstí mělo Nové město Pražské. Toť bylo dlážděno jen u samého radního domu, a ohromný ostatek až k Emauzům byla samá jáma, samý hrb, roští, haldy dřev a všelijaké boudy; krásný malý gotický chrámek Božího těla jako by sem, kde se konaly trhy dobytčí, ani nepatřil dobře. Zajímavý rynk města Prachatického viz na obr. 31. Je to rynk sic kreslený r. 1816, ale má patrně podobu ještě touž, jakou měl v XVI. věku.

Ináče na ryncích úpravných děla se veliká shromáždění sousedů, tu se sbíralo a scházelo měšťanské i žoldnéřské vojsko, tu děly se vojenské prohlícky (mustruňky), tu vítáni cizí hosté a vzácní; na ryncích i menších měst konány masopustní a jiné zábavy, slavnostní průvody a tance i kolby. Takž na plzeňském

Č. 31. Náměstí v Prachaticích r. 1816.

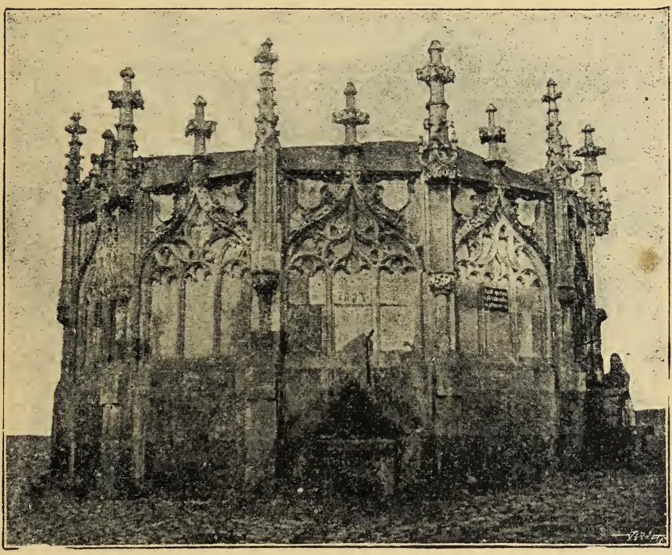
rynku r. 1555 konány kolby urozených pánů, jimž vůdcem byl arcikníže Ferdinand. Vždy se rozjeli dva jezdci proti sobě a lámali dřevce. Tenkrát se všickni potloukli, jednomu div že oko nevyraženo. Sám arcikníže obdržel dřevcem ránu, že mu ruka podběhla krví. Na témž náměstí podnikli kolbu r. 1573 dva měšťané o cenu 500 tolarů. V Lounech r. 1606 kláli dva tovaryši, hrnčíř a kovář; lámali dřevce soubojem o děvče, oba na koni a po rytířsku. Při každém sokovi drželo po třiceti sousedech. Hrnčíř, malý, suchý, hrdinsky zvítězil nad statným kovářem, ale kronikář lounský vypravuje, že kovář naposledy přece pannu dostal. Na staroměstském rynku pražském přijímal u veliké slávě přísahy všeho měšťanstva král Zikmund i Albrecht a Ladislav, jeho syn. Tu r. 1621 vykonána i ona hrozná poprava českých lidí předních na vysokém theatrum.

Ohledáme všední, obyčejné vzezření městských rynků.

Na kašně rynkovní ulpí oko divákovo nejprve. Do kašen mistr rúrák neboli rourník hnal vodu po rourách dřevěných a ovšem i cínových. Kašny prvotně byly sprostné, dřevěné. Takové měla malá města i v dobách pozdějších. Ba v některém městě místo obšírné kašny vidíš na obrázcích studnici s rumpálem a pod přístřeškem, jako by na vsi bylo. V poddanském městě Příbrami ještě v XVI. věku měli místo kašny nějakou studnici a u ní dlouhou tyč, váhu na vážení vody. Ale tu a tam v městech bohatších již od XV. věku stavěny kašny umělecké práce. Takové kašny byly pomníkem a ozdobou rynku a zvány klenotem města. Kašna gotické práce umělecké stávala od r. 1470 v Hradci Král. Nemilosrdně ji strhli věkem sešlou (r. 1782). Její mladší sestra gotická z r. 1480 stojí do té chvíle v Kutné Hoře na trhu obilném, ačkoli draci, kteří vodu chrlili, dávno jsou ti tam. Kašna ta je zdobena

fialami, mezi nimiž jsou široce rozloženy arkády gotické s kružbami bohatými (viz obr. 32.).

V renesanční době XVI. věku nastavěno kašen pěkných víc. Z nejkrásnějších byla prachatická, práce vlaská; lounská, práce českého mistra kameníka

Č. 32. Kamenná kašna v Kutné Hoře.

Strašryby z r. 1572. Tu Louňané, když jim sestárla, zničili. Obrubu její zdobilo dvanácte biblických obrazů, vytesaných v pískovci a vystavujících historie vody se týkajících: byl tam Tobiáš s rybou, Petr na moři, svatba v Káni, Jonáš s velrybou atd. Kromě toho byly na ní plasticky podané obrazy faunů, satyrů, figur allegorických i svatých. Čtoucí zajisté věří, že

kamenné kašny takto vystrojené byly u nás (jako jinde) na místě nynějších pomníků. Nade všecky vynikala pražská kašna z růžového mramoru, zhotovená rukou českou kolem r. 1593. Tuším, že ji postavil mistr Pražák čili Beránek. Myšlenkou i slohem kašna ta podobna byla lounské. Bohatost forem zdobných, masky, kartuše, ovoce v tlustých věncích ukazují už ke směru barokovému. V roubení té kašny nádherné bylo vytesáno dvanácte znamení zvířetníka; v třináctém pluly dvě sirény a dva delfíni vodu vymrskující. V čelo kašny rozprostíral se velmi nápadně erb Václava Krocína, jenž byl na onen čas primátorem. Byl tu také znak města, sv. Václav a četná společnost figur mythologických. Ta kašna byla časem potomním pověd̄oma jménem kašny Krocínovy, ačkoli primátor sotva čím na ni přispěl. On zapisoval jen outratu obecního nákladu. Stržena a rozházena byla velmi nešetrně r. 1862.

Za zmínku stojí ještě také zvláštní druh kašen, obklopených železnou klecí neboli mřeží. Ze znamenitých jedna jest v Praze na Malém náměstí. Mříž její má jedenáct polí a v nich vždy nové a nové obrazce dekorační ukul dovedný, mistrný zámečník nebo kovář. Nahoře pne se zlacený český lev v smělém postoji. Kašna ta je z doby Rudolfovy; na štěstí stojí dosud. Kterakou podobu má železná mříž nad kašnou, to lze poněkud pochopiti z obr. 75.

U kašny na rynku bývalo vždy dost života. Sedaly tu ženy, které posluhovaly donášením vody, sem chodily dívky s putnami a džbery pro vodu; za nimi sem přicházeli mladíci a bývalo tu zvláště pod večer mnoho veselého hlaholu.

Zvláštností velikého trojměstí Pražského byly veřejné kuchynky, které stály na ryncích všech tří měst. Byla to ohniště boudou krytá, na nichž v kotlích a v hrncích vařeny plíčky a jiné laciné potraviny. Hladoví

lidé přicházeli do kuchynky přes tu chvíli, ale největší stok lidí tu býval k desáté hodině dopolední a v podvečer, kdy lid nádenní tu obědval a večeřel. Ty smrduté boudy nebyly rynku nikterak na ozdobu, ba byly na překážku i na nebezpečenství. Vždyť právě z malostranské kuchyně rynkovní r. 1541 rozžat tak ohromný požár, že nesl se až na zámek na Hradčany.

Ne pro ozdobu, ale pro trest a strach na rynku města kde kterého stával kamenný pranýř, k němuž trestanci byli na čas přikováni pro hanbu světskou. Na obr. 34. tulí se prostý kamenný pranýř k radnímu domu. Bývaly však pranéře pro větší posměch vystrojeny směšnými, nemotornými hlavami a „maňasy", jazyk vyplazujícími a barvami křiklavě natřenými. Někde měli za pranýř dokonce srub, budku průhlednou, do níž vinník posazen. V Praze r. 1551 z poručení arciknížete Ferdinanda postaven pranýř na způsob drátěné klece, do níž sázeni nemravní a zlolajní lidé. Císař Rudolf kázal k tomu ještě přistavěti dřevěnou poloušibenici na výstrahu cizinským rváčům a banditům, kteří v Praze nočně loupili. Pološibenicí byl trám jeden, na němž nahoře upevněn trámec druhý, tedy podoba polovice písmeny T. Celá šibenice bývala stavba ze dvou i ze čtyř trámů. Stálá poloušibenice na pražském rynku vedle nádherné kašny byla zajisté ohava.

Obyčejného všedního vzezření rynkům městským dodávaly krámy a krámečky, jež umístěny byly na zdech domovitých, ba i na zdi rathouzní, na pilířích při loubích. I na dvéře kostelní boudník neboli boudní kramář položil svou boudu, drobná obchodnice postavila krámnou stolici, stůl nebo také jen putnu a nůši se zbožím, kdekolivěk jí ukázal úředník městský. Rozumí se, že noční rozpustilci boudníkům boudy krámné odnášeli a na jiná místa přehazovali, což jim činilo zábavu, boudníkům ráno zlost. A což pestří byli takoví

drobní prodavači na staropražském rynku! Pod slavným orlojem prodávala od jara vždy některá ředkvářka rudé ovoce své; někdy se tu vyskytla i melounářka, když čas urodil melouny. Prodáváno tu při radním domě i sekané zelí, pálenka, žemličky, omastek a kdo ví co všecko. O sv. Mikuláši a vůbec v čas vánoční sedávali tu po dvě neděle soustružníci s truhličkami, panáčky a s jinými dárky svatomikulášskými. Takové pestrosti stálého prodeje drobného na ryncích venkovských měst nebývalo.

Nade všecko nejvíc rynk hyzdily veliké a hromadné krámy uprostřed náměstí stojící nebo od radního domu do rynku se táhnoucí. Byly to budovy ze dřeva sroubené na podezdívce a šindelem kryté. Bývaly to krámy pekařské, suknářské a řeznické čili masné. Ty svou ohyzdností a nečistotou bývaly nejhorší. Onačejší města časem pokročilejším kázala takovým krámům vystěhovati se z rynku v postranní ulici. Na Novém městě Pražském však nikdy nezbavili se ohromné boudy, která stála v rynku k prodeji ryb slaných. Nápodobně v Litoměřicích, v Hradci Králové a j. měli na rynku kotce rybí a trpěli je. V Prachaticích stávaly na rynku kotce, v nichž skládány bečky čili prostice soli z Rakous přivážené.

Na Starém městě Pražském dosti brzy jinam odstavili kotce hromadné a ohyzdné, ale několika krámů mosaznických v nevysokém stavení pospolu v řadě umístěných pod kaplí radního domu konšelé i obec nechávali s pokojem. V těch krámech prodávány zvonce, svícny mosazné, stříkačky, kotlíky, formy na pečivo, kalamáře, mlýnky na pepř a jiné drobotiny mosaznické (čili, jak ošklivě říkali, rodšmidské).

Na rynku a ovšem i v čelnějších ulicích tu a tam bývaly stálé krámy též v přízemí domů některých. Ty krámy byly zároveň dílnami řemeslníků. Již za stára

vyvinulo se pravidlo, aby stejné řemeslo co možná bylo v téže ulici určité pro snadnější dohled úřední a cechovní. Tak ocitla se na ryncích řemesla tichá, v ulicích řemesla hlučná. Vchod do takové místnosti krámné a řemeslnické býval rozdělen ve dvě půle. Jednou půlí, která měla dvéře, vcházelo se. Druhou půli zajímala nevysoká zídka, na níž položena deska kamenná a na té vykládán (ale teprve od XVI. věku hojněji) výrobek řemeslníkův. Jináče byla tato půle kryta oknem skelným, a právě jenom ta půlka s plotnou býval všecek krám, na němž vyloženo zboží; uvnitř byla dílna a sklad. Nápodobně pořízeny měli své krámy čili sklepy obchodní živnostníci.

Do některého krámu nahlédneme. U stříbrné růže v Praze měl r. 1598 takový krám zlatník. Na krámnou desku postavil si mistr „krámek nosicí", všecek odrátovaný a zasklený i připevněný k oknu, aby ho zloděj neodnesl snadno. V nosicím čili v přenosném krámku mistr vystavil na odiv tři koflíky pozlacené, ženský pás ozdobný, lžíce, zoubek ve stříbře, několik knoflíčků stříbrných, zlatou růžičku s rubínkem za klobouk mužský, několik prstenů, některé s diamantem českým, jiné s orientským. Český diamant byl patrně nějaký křišťál. Uvnitř v krámě mistr měl měch, nákovadlí a všecko řemeslné nádobí, jímž pracoval spolu s tovaryšem.

Krám hodinářský v koncích XVI. věku nelišil se od krámů nynějších drobnějších hodinářů jináč nežli onou plotnou krámnou. Tu měl mistr za sklem hodiny visuté, stojaté, štočky s budíčky, hodiny bicí. Uvnitř v krámě byl měch, ampusy, pilníky, kladiva a jiné nářadí drobnější. — Na desce cukrářského krámu, jenž jest v městech ještě v XVI. věku velmi vzácný, bylo vyloženo v škatulkách pocukrované koření všelijaké, zvláště koliandr, anýz; také ukázali se tu někteří pa-

náčkové čili maňáskové z těsta cukrového a vstavena sem i některá sklenice se sladkými „safty". Uvnitř krámu na policích a v almarách byly složeny krabice s týmiž sladkými věcmi a nádobí k řemeslu: kotlíky, trychtýře, hmoždíře mramorové na tlučení mandlí; tu také stály sudy se zásobou mandlí, koření a jižního ovoce.

Skoro stejně takovou podobu měla apatyka. Bývala obyčejně v rynku jakožto nejvzhlednější krám. Na plotně ve dveřích apatyky stávaly na odiv a lákanou tytéž věci sladké, jako měl cukrář. Byly tu krabice s ovocem a kořením ocukrovaným, marcipány a vždy nějaké sklenice se sladkými zavařeninami čili konfekty. Uvnitř v apatyce býval rozdíl od kramářského sklepa v tom, že apotečník si lépe uspořádal a do řádek postavil nádoby, v nichž choval materie lékárnické. Pražská apatyka některá v XVI. věku až i 900 nádobek měla. Tu stály na policích v řadě jako vojáci pušky (nádoby) dřevěné, cínové, plechové a džbány hliněné. Tu zase pravidelně složeny krabice pomalované nebo papírem pozlaceným polepené a všecko s nápisy. V puškách nality byly šťávy z rostlin, syrupy, lektvaře (electuaria), šťávy purgírující a posilňující; v krabicích složeny prachy a prášky, pilule, flastry, sloní kost, rakovy oči, skořepiny, vepřovy zuby, kosti z mořského pavouka, sušené žáby, španělské mouchy, kůžky slepičích žaludků, sádlo psí a též člověčí, kocouří, medvědí, hadí a ještě všelico jiného, čím pověrčivý čas mínil lidské nemoci uhojiti. Také apatykář měl v láhvích na prodej pálené vody. V truhle stojaté složeny bývaly suché byliny, křída, barvy, kadidlo, síra, houby, perník i sýr cizí. Uvádí se ze sýrů vlaských „parmazon". Někde v koutě apatykář měl složeny k prodeji také fakule, které strojil sám ze smoly. V konec století najdeš v soupisech pražských apatyk už také listí tabákové, ale jen jako lé-

kařství. Lot tabákového listí prodáván po čtyřech krejcarech, což dnes vydá asi naši korunu; tabák tedy dosti drahá medicina.

V krámě krom všech těch a podobných věcí apatykář míval mramorový stůl, na něm váhy a větší, menší hmoždíře, obyčejně pěkně rýsované i plasticky ozdobené. Veliké hmoždíře stály stranou, některý byl postaven na rynku před krámem, a tovaryš apotečnický nebo učedník tloukal přes tu chvíli v něm vysokou palicí všeliká koření.

Nástroje řemesla svého, formy k marcipánům, trychtýře, sítka, alembíky a jiné podobné skleněné nádoby chemické i alchymické apatykář choval v sklípku vedlejším, v němž léky vařil a vody destilloval.

Apatykáři kupovali své látky u materialistů, kteří za onoho času byli proti apatykářům velkokupci. Kdybychom však vstoupili do krámu čili do sklepa takového velkokupce a materialisty, lákáni jsouce velrybou dřevěnou pěkně omalovanou, mořským pavoukem, mořskou pannou, kteréžto znaky zámořského zboží visely nad krámem, nepochytili bychom v krámě nic poutavého; stála a válela se tu v zdánlivém nepořádku samá bedna a bečka, samá truhla a pytel, neboť kupci, obyčejně cizinci a hosté, jimž říkáno též ležáci, nesměli nic prodávati na drobnou váhu, nýbrž všecko jen na celo a na veliké kusy. Proto také neshledáš v jejich krámech nebo sklepích ani loktův ani vah. Nesměli jich míti.

Chceme-li věděti, co v pytlích a bečkách kupec má, musili bychom s ním do ústřední královské celnice, která dosavad v Praze stojí jako pevnost za kostelem Týnským. Je to starodávný Ungelt. Sem přijížděly fůry velkokupců z obchodních středisk, hlavně z Norimberka, z Augšpurka nebo přímo z Benátek. Tu kupec byl povinen rozvazovati a ukazovati; písaři, měřiči, vážní vážili, měřili, zapisovali, počítali. A co vypočítali,

kupec platil jakožto clo neboli ungelt. Odtud jméno domu dáno. A tu „v kupeckém Týně" bychom poznali, že ležáci nejčastěji rozvazovali cizí látky, nejprve hedvábné. Hedvábí přiváženo rozmanité jakosti a barvy a dle toho i nejrozmanitějších a prapodivných jmen (uvádějí se na příklad cendeliny, damašky, feřtaty, harasy, tafaty, atlasy, brokáty či zlatohlavy a stříbrohlavy, aksamity a j.); vožena sem cizí drahá sukna (z nichž často se jmenuje brykyš — dle města Brügge — lindyš — prý dle města Leydenu), látky polobavlněné (barchany) i ze srsti velbloudí tkané (šamlat z camelot). Přivážena cizí plátna, z nichž nejlepší slulo kment (dle města Gentu).

Stále a hojně přivozované zboží kupecké bylo koření, jižní ovoce, a to jablka pomorančí, citrony, limouny (citron v octě naložený), kaštany, chléb sv. Jana, hrozinky čili řecké víno, fíky, datle (jimž říkali daktyly), cukr (z cukrové třtiny robený; jiného nebylo). Kupci v Ungeltě rozvazovali také sklo benátské, papír z Vlach, mýdla cizí a většinu z těch věcí, které dnes prodává materialista, jakožto barvy, kamfr, kadidlo a j. Vozili k nám také olovo, cín, měď, cizí vína, vlnu a od konce XVI. věku i bavlnu.

Fůry kupecké, které dojížděly od severu a od východu, přivážely do Ungeltu slané ryby, kožešiny a kůže. Takž tohle všecko, co tu praveno, kupci mívali v sklepech na velikou váhu. Podotknouti jest, že také naši lidé dováželi si k obchodu některé z uvedeného zboží, s nímž obchodovali zvláště.

Navštivme honem ještě kupce obyčejného, kupce v nynějším způsobě, jehož zvali staří vždy spíše kramářem nežli kupcem. Ach! Což v jeho krámě strakatina proti nynějšímu zboží v krámech kupeckých! U „kupce" tehdejšího bývalo na prodej nejen všecko koření a jižní ovoce, které kramář bral u velkokupce, ale byly u něho

i látky všeliké, košile, klobouky, čepce, punčochy, rukavice, váčky, tkanice, nože, trouby, brylle („skelné oči“), oplatky a ještě jiná míchanice a všehochuť. Tak v Praze. Naproti tomu venkovský kupec měl sic všeho méně, ale nad pražskou míchanici prodával ještě také ovoce, cibuli, okurky, železné a mosazné zboží i školní knihy.

Krámů ševcovských ani krejčovských, v nichž dnes vyvěšeny a vyloženy parádní kusy ve vkusném sestavení, nehledejme, nečekejme v starých městech. Švec a krejčí valnou většinou šili na objednávku a ne na stálý krám v domě. Teprve ke konci XVI. věku bývají větší zásoby po ruce. Také domovitý krám pekařův nebyl dnešního rázu chlubného. Pekař spustil s okna svého přízemního bytu prkno a na to prkno položil dvě tři žemle, chléb a tím bylo dosti učiněno. Však to dělají pekaři v malých obcích venkovských dosavad.

Na rynku konaly se pravidelné týdenní a výroční trhy. V Praze a ve větších městech (Plzni, Hradci Král.) arci ne všecky týdenní trhy konány na rynku; některé zboží mívalo v určité dny trhy na prostranstvích jiných mimo rynk. Takž slují v Pražských městech některá prostranství dosavad trhem senným, ovocným, zeleným, koňským, uhelným (kdež prodáváno uhlí dřevěné; kamenné uhlí v XVI. věku poznali, ale obecně ještě ho neužívali). Ale týdenní trh živobytných potřeb snad všude býval konán na rynku. Z takových trhů v Praze na Starém městě býval nejživější trh čerstvých ryb, k němuž scházeli se rybářky a rybáři z dalekého okolí pražského. Část toho trhu zobrazil na základě historických zpráv náš umělec Aleš (obr. 33.). Nelze sobě toho trhu představiti ani jináč. Na takových trzích týdenních — nejjasněji na venkově — jevilo se, že město a venkovské, vesské okolí jeho jsou pospolu souvislý

hospodářský celek; útvar hospodářský k sobě náležitý: venkovan zemědělec vozil a donášel do města plody

Č. 33. Na rybním trhu. (Aleš.)

své práce a pěstění, suroviny, obilí, drůbež a vůbec, co hospodářství selské přebytkem poskytovalo, a od

měšťanů zase nakoupil sobě výrobků průmyslových, které na vsích nesměly nebo aspoň neměly býti vyráběny. Tak odkázán druh na druha, město na vsi, vsi na město, závislost byla vzájemná a zájem oboustranný. Proto byl trh týdenní dosti volný cizím trhovcům; takž řezníci měštští o trhu masném, který všude konán v sobotu, musili trpěti, když z okolí přiváželi na vozejku (na huntu) venkovští huntýři kusy hovězího masa na trh; též tak pekaři mlčky snášeli, že venkovské ženy v nůších chléb na trh donášely a tu jej na plachtách vykládaly, od čehož sluly plachetnicemi. Jináč sluly pecnářky. Konšelé viděli huntýře i plachetnice na trhu rádi pro zdravou soutěž s domácími řezníky a pekaři, kteří bývali začasté velmi sobečtí a šidili, jak uměli.

Týdenní trh začínal se znamením na tyči. Tím znamením byl vích, praporec, ruka s mečem; ta na pamět, aby se v trhu nikdo pod velikým trestáním nepral. Také se zvoncem rathouzním trhu začátek oznamoval. Když trh skonán, zvonilo se zase a znamení strženo. Dokud znamení stálo, sousedé a sousedky právo měli kupovati. Překupníci a zvláště židé směli kupovati teprve po stržení praporce nebo víchu, neboť na překupníky se právem svádělo a svádí, že jsou vinni zdražením věcí. V trhu prodávalo se dle sazeb, městským úřadem posazených a veřejně vyvěšených.

Všecky řády trhové policie městské zakazují v trhu láti, nadávati, hádati se, kupce k sobě volati a je tahati. Ale ovšem proti tomu všemu hřešilo se. Trhovci sami mezi sebou hašteřívali se, rvali se o místo, zlostně žárlili na sebe pro větší odbyt, hádali se s obecenstvem, takže rychtář o trhu vždy míval hojnou práci. I soudy z trhu bývaly na radním domě, které se končívaly tresty a nejednou i zápovědí obchodu. Takž na příklad Rakovničtí r. 1588 zapověděli Lídě Vrbové prodej v trhu s důvodem, že blížní své tupila a na nich, jak přísloví

jest, za peníz cti nenechala jako lidé zlí, ponuknutí majíce od ďábla.

V trhu týdenním přiházely se šidby začasté. Vůbec falšovalo se všecko zboží již tenkrát stejně jako dnes. Naříká Veleslavín: „Ačkoli ve všech zemích veliký neřád jest v tom, že se všelijaká kupectví falšují, takže téměř žádné zboží tak chatrné není, aby na prodej ve své celosti a upřímnosti přišlo, ale vždy musí nějak smícháno býti, však satan všecky kupce, kramáře, handlíře, obchodníky, hokynáře, měšťany i sedláky v tom posedl, že na takovém sfalšování dosti nemají, ale ještě k tomu užívají falešných loktů, měr, závaží, aby nebozí chudí lidé dvojnásobně byli oklamáni". Již tehdáž — bylo to r. 1525 — nalezeno na pražském trhu máslo falšované lojem; kupci do pepře tlučeného dávali kůru chlebovou, vosk míchán hrachem, sůl vápnem.

R. 1479 venkovan prodal na pražském trhu zajíce, ale pak objevilo se, že ze zajíce byla jen hlava, kůže a nohy, maso náleželo lišce. Pošlého lososa rybáři na trhu zbarvovali krví jiné ryby, aby kupujícího oklamali, a takž dlouho bylo by ještě lze vyčítati úskoky lakotných obchodníkův a obchodnic.

A což neradno bylo říci prodavači, že má zboží zlé! Zvláště řezníci takovou kritiku přijímali velmi nemilostivě. Když r. 1578 kterýs den v Praze služebná dívka řekla řezníkovi, že ty játry jsou škaredy, že jich nesmí paní své domů přinésti, mistr rozzlobil se a házeje těmi játry volal ustrašenému děvčeti: „Psí kůže, vari mi od krámu, táhni s celou hlavou!" Ten mistr slul, jakoby to ironie byla, Matěj Dobrý a věru nebyl ještě ani z nejhorších, neboť on jen pouze nezdvořácky mluvil, skutku se neodváživ. Jsou páni mistři v soudních knihách městských, že se skutků odvážili.

Největší trh městský byl výroční, jarmark. Města mívala darováním královým obyčejně výroční trhy dva, jeden na jaře, druhý na podzim, tedy jarmark teplý a studený. Zvláště král Jan Lucemburský, vždy peněz potřebný, býval tou příčinou štědrý velmi a rád udílel právo k jarmarkům. Výroční trh byl trh nejsvobodnější a to tak, že k němu směli trhovci všech živností, všech řemesel, odkudkoli i z měst a míst nejvzdálenějších, ba i ze zahraničních měst. V některých městech i žid směl místo v trhu zajmouti, ale jen zadnější. Než i to je důkaz svobody veliké, neboť židé nebyli obyčejně nikde a v ničem laskavě trpěni. Také v tom byla svoboda nemalé ceny, že o jarmarce cizí příchozí nesměl býti pro dluhy své ani pro dluhy svých kterýchkoli spoluměšťanů zatčen, což jindy se s chutí dělávalo; když totiž na příklad některý Berouňan byl dlužen Rakovničanu a zdráhal se platiti, Rakovničané zatkli kteréhokoli Berouňana, jenž přišel do jejich města za jakoukoli příčinou.

O jarmarce nesměli takový nátlak činiti. Jarmarkem dělo se dvakráte i třikráte do roka široké spojení s obchodním světem, byla v něm příležitost k velikým nákupům a prodejům cizích výrobků, kterých v městě neděláno. Jarmarky měly svou velikou obchodní úlohu, které dnes, pokud se kde zachoval, za bystré komunikace a rychlé dopravy z měst nejvzdálenějších nemůže již míti.

Výroční trhy byly místní slavností. Kněžím farním, učitelům ve škole, chudým žákům, úředníkům městským a písařům na radnici dostávalo se v ten čas příplatku jarmarečního. Ti všichni zajisté těšívali se na jarmark, těšívali se i měšťané z rozmanitých příčin, a proto lze pochopiti onen veliký smutek, když pro mor nemohl některý jarmark býti konán a když konšelé byli nuceni

psaními a posly varovati obchodníky, aby do města, morem navštíveného, nejeli.

Jarmarky trvaly někde po celý týden, ba i po čtrnácte dní. Několik dní před zahájením tesaři městští stavěli na rynku z prken a latí stany, stolice, boudy jarmarečné stejného rázu a způsobu jako dnes bývají boudy o jarmarcích a poutích. V městech větších, kamž hnal se nával jarmarečníků, i do ulic stavěny boudy, ba někde trhovci, jmenovitě soukenníci, rozbíjeli svůj stan i v průjezdě měšťanských domů, zvláště šlo-li jim o to, aby stáli se svým zbožím v bezpečném suchu.

Také zavčas najati žoldnéři k jarmareční hlídce; kromě toho mistři všech městských řemesel vyzváni, aby żbrojně vystrojili své tovaryše, kteří by pomáhali stráži v branách i na trhu, když sběhne se tak valný stok lidí všelikterakých i nebezpečných. Na věže městské na ten čas posláni zvláštní hlásní, aby hlídali s hůry město a jeho okolek a v nebezpečný čas jarmareční aby ponocovali pilně. Den, dva dni před jarmarkem se všech stran sjížděly se vozy plachtami kryté, sudy a bečkami naložené a kramáři i řemeslnými mistry obsazené. I velkokupci pražští vysílali své faktory po jarmarcích. Poznati bylo takového zástupce kupeckého ihned, neboť, kdežto jiné vozy byly trhovci plny, seděl faktor ve voze sám, maje kolem sebe již jen sudy a bedny drahými látkami a jiným vzácným zbožím naplněné.

Na vozech jarmarečních bývalo hlučno, zvláště na těch, které opanovaly pražské ženy, jež prodávaly mosazné a jiné drobotiny, jimž říkáno skomoleným německým jménem šmejd (z geschmeide). Ty šmejdířky mívaly vždy dost hovorů i hádek. Též pražští knihkupci a knihtiskaři, též apatykáři z měst jezdívali se svými výrobky na jarmarky stejně jako jiní kramáři. Silnice k městu plnila se množstvím dobytka velikého i drob-

ného, jenž hnán k městu. Všecka ta návštěva kramářů a obchodníků brala se v městě k určitým hospodám, kde již hospodář nebo šenkýř své staré známé i nové příchozí vítal. Někde však měli proti šmejdířkám nechuť takovou, že jich nechtěli pod střechu přijímati. Vypravuje r. 1564 kterýsi soused pražský, že v městech venkovských jest několik hospodářů (rozuměj hospodských), kteří nechtějí šmejdířkám dáti hospody; i „my muži se jich varujeme, a kde jsou hospodou, tu my nejdeme pro jich velikou nezbednost!"

Zboží vzácnější na noc schovávali trhovci na radní dům pro větší bezpečnost.

Před zahájením jarmarku losem rozdělovány jednotlivé krámy. V které řadě které řemeslo státi má, to bylo již dávným zvykem určeno, los jen rozhodl, komu připadne krám přednější. I o to byly hádky a tahanice. Některá prodavačka, než ujala krám, skropila si ho svěcenou vodou pro lepší štěstí. Trh zahájen zvonem i praporcem na rynku a na věžích vystrčeným. Od rána lidé přespolní hrnuli se do trhu, naplňovali uličky mezi boudami, a byl ruch a pohyb všude, jenž se na nejvyšší míru zvířil potom odpoledne. Měšťané i venkované prohlíželi, zkoušeli, smlouvali, kupovali. Mládež dospělá i drobná v tom víru lidí držela se krámů sladkých; maminky kupovaly dětem perníčky, hoši děvčatům perníková srdce a cukrové maňásky. Přes tu chvíli razí sobě ucpanou uličkou cestu kůň, kráva, býček, kterého jeden prodal, druhý koupil; teď jdou pít do hospody litkup a jest skoro jisto, že od litkupu se nehnou dřív, až se opijí.

Jest sic o jarmarce plná svoboda trhová, smí přijíti se zbožím kde kdo, třeba z Norimberka, ale všichni příchozí musili dopustiti prohlídku svého zboží. Již Karel IV. určil, že se všecko smí na svobodném trhu prodávati, jenom trhovci nesmějí vykládati zboží fa-

lešné (merces falsas et sophisticas). Tedy domácí mistři rozličných řemesel, k prohlídce nařízení, chodívali o jarmarce krám od krámu a hledali okem pátravým i kritickým zboží „sofistického“. Čím větší byla domácích mistrů závistivá nepřízeň k cizím mistrům příchozím, tím přísnější a bystřejší jejich oko. Když shledali něco zlého, arci bez milosti sebrali za velikého nářku i vzdoru potrestaného obchodníka. Vybraní konšelé městští chodívali ohledávat také lokte a váhy. Byla však s tím potíž veliká, i když mísy nebyly falešny, neboť v Čechách ani jinde v zemích sousedních neužíváno všude týchž měr. Na jarmarky do měst východočeských trhovci přijížděli s měrami moravskými a bezpochyby každý s jinou; jinam vnášeny lokte rakouské a německé. Ani ve všech třech městech Pražských nebyly lokte stejny. Také míry suté se lišily. Korec pražský byl jiný než korec, jímž chtěl měřiti sedlák německý; i korec mělnický byl jinačí než pražský. Tu bylo tedy dosti nesnadnou prací převáděti v samém trhu míru cizí na obvyklou míru domácí, při čemž sbíhalo se hádek a křiků vždy dosti, a rychtář měl co urovnávati. Podvodní kramáři užívali začasté loktů dvojích: jedním kratším měřeno obecenstvu, druhý delší byl pánům z ouřadu, když přišli ohledávat.

Jarmark měl býti místem pokojným, privilegovaným, ale lidé z rozličných míst se potkávali přátelsky i nepřátelsky. Sokové přespolní s domácími často při nejmenším podnětu se popadali. Drobná šlechta ze sousedství vylévala vzájemné hněvy a zlosti své na jarmarce krvavými půtkami, při čemž nejeden bujný zeman okrvaven, ba ochromen. Některý zeman byl tak nezbedný, že tloukl i do jiných lidí, sobě zhola neznámých, jen proto, že mu vběhli do cesty. Na plzeňském jarmarce r. 1554 Jiřík Strojetický ze Strojetic bil lidi pěstí a rval je, takže ukazovali vyrvané vousy,

naříkajíce, že by v tak slavném městě v čas frejdu (míru) jarmarečného se to díti nemělo.

Kdož by se posléze podivoval, že při jarmarečném shonu lidí vyskytovali se i zlodějové „měšcořezci", kteří řezali váčky paním a pannám i mužům. Když zloděje obecenstvo samo chytilo, byl mnohými pěstmi téměř ihned utlučen. Lapil-li ho rychtář, bylo mu na tu chvíli lépe, ale po jarmarce dostal se na šibenici.

Konec jarmarku ohlášen zase zvonem a odnesením praporců z rynku a s věží. Trhovci se rozjížděli; někteří ještě v týž večer, jiní ráno. Tesaři složili a odvezli prkna. A rynk vzal na sebe všední podobu.

IV.

V radním domě.

V prvních dobách života městského, kdy královský rychtář byl v obci první osobou, konšelé nestavěli radních domů, scházeli se kdekoli v bytě některého konšela. Radní dům jest v XIV století ještě vzácností. Na Starém městě Pražském konšelé koupili sobě kdys po roce 1338 k svým schůzím hotový dům v rynku, r. 1381 vystrojili si ho po goticku skvěle, jakož o tom svědčí překrásná kaple v arkýři dosavad zachovaném. Když dlením doby rathouz nestačil rostoucím pracím konšelským, které ovšem zase souvisely s rostoucím obyvatelstvem, konšelé přikupovali k rathouzu domy sousední a upravovali k potřebám úřadu městského. Když pak posléze konšelé rychty skoupili a dědičné rychtáře zrušili — tedy v XV. věku — postavili si pak rathouz již všude. S počátku ještě skrovný, ale v době pozdní gotiky, kdy se rathouzy opravovaly a také nově stavěly, vznikají v městech přednějších radnice již znamenité. V ty doby i pražský dům radní obdržel svůj rázovitý portál a okno vedle vrat, což je po tu chvíli tomu domu k nemalé okrase. V téže době též táborská radnice ozdobena třemi hrotitými štíty, vkusně pruty vyplněnými; stejně tak i novoměstská v Praze, kteréžto štíty, v potomních časech stržené, nedávno dle obrázků věrně jsou obnoveny.

A zase doba renesanční připravila rathouzům opravy, doplňky ba i novostavby. Tak vznikla r. 1539 nová radnice litoměřická s renesančními štíty, když shořela stará, ale vznikla na základech starých. I podsíně a kus zdi staré musil posloužiti. Tehda přestavěna podobně i mostecká. Žateckým, jejichž město bylo na onen čas ryze české, český mistr Všetečka pořídil radní dům nový. Podobně jinde. Nade všecky nejnádhernější dům radní postaven od Vlacha Jana de Statia r. 1554 v Plzni. Je to rázovitý od hlavy do paty celistvý renesanční palác. Vlaským vkusem i komíny vystrojeny podobou tulipánových kalichů. Volutové štíty ve výkrojcích po stranách ozdobeny kamennými vázami a korouhvičkami plechovými, což dojímá něžně.

Na čelních zdech městských rathouzů bývalo zdobou malování, sgraffita, nápisy, erby městské a řemeslnické znaky. Nápisy nejčastěji dotýkají se významu města, úloh konšelských, jmenovitě činnosti soudní, napomínajíce k spravedlnosti. Na staropražské radnici bylo latině psáno, že to místo nenávidí nešlechetnosti, miluje pokoj, trestá zločiny, šetří práv a ctí počestné lidi, což po humanisticku takto rozstrkaně vyjádřeno: Hic locus odit, amat, punit, conservat, honorat: nequitium, pacem, crimina, iura, probos. Rozumí se samo, že tento nápis nebyl na domě jediný. V Nymburce i to na domě radním psáno, že konšelé nemají bráti darů. Podobně i na radnici prachatické psáno: kdož pro dary křivě soudí chudého, vytrhnu tě z soudu i lidu mého. Ale i přes tuto biblickou výstrahu připouští jiný nápis na téže radnici satirickou štipkou, že nikterak není stejno, souzen-li člověk mocný a člověk chuďas. Praví ť:

> Právo pavučině se přirovnává,
> již brouk prorazí, muška v ní zůstává.

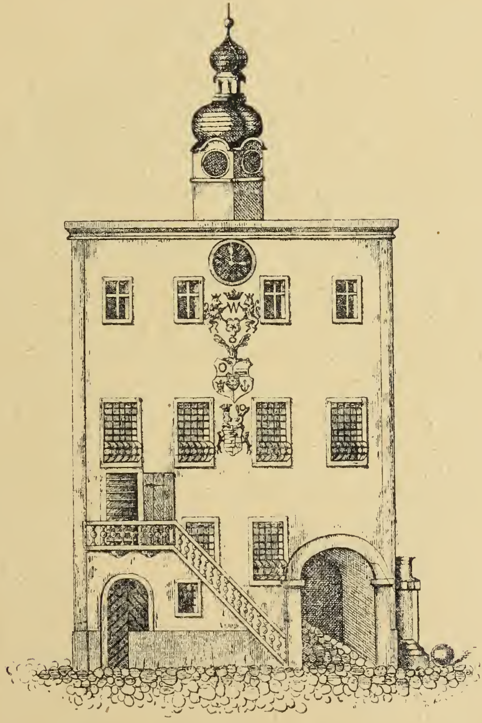
Týmž smyslem nesly se i figury i scény na zdi rathouzní malované nebo rýsované. Byly to allegorie spravedlnosti, víry, moudrosti, lásky. Často malován soud Šalamounův.

Většina radních domů měla věž, v době gotické se střechou stanovou nebo hrotitou, v XVI. věku s bání zvonovité formy renesanční. Z r. 1557 pochází baňatá věž v Klatovech na rathouze; v téže době obdržela v Mladé Boleslavi věž dvě báně nad sebou. Později sázeny na ty věže báně podoby cibulovité a hruškovité, jakož svrchu při věžích domovitých již zmíněno. Někde rathouz spokojil se také jen vížkou, z prostřed zdi rathouzní na střeše vystupující. Na hrotě věžní báně byla makovice s hrotem, někdy některé znamení hvězdářské, lvíček český. V době Rudolfově ochotně vstavovali na hroty orla císařského. Takového o dvou hlavách měla věž staroměstská, až r. 1617 orel spadl, urazil si křídlo a nohu.

Prostý vzor rathouzu města venkovského jest na obr. 34. Byl to radní dům v Hradci Jindřichově. Už ho zbořili. Tak, jak se tu vidí na obrázku, byl upraven v XVII. věku. Původně zajisté byl zdoben malbami a sgraffity. Z maleb něco mu zůstalo. Z radní síně vedou schody na pavlač, s níž se obci hlásily věci úřední. Odtudž vedly dolů schody vně na zdi upravené. Sloup při zdi vedle vrat byl pranýř.

Již v XV. věku dostaly se strojové hodiny na rathouzy, dřív tam bývaly pouze sluneční. Vzácnější orloj rázu astronomického býval umístěn dole, aby mohl býti dobře spatřován. Takový orloj jako zázrakem zachovali si Pražané po tu dobu pod rathouzní věží staroměstskou. Orloj ten jest asi z r. 1480. Pořídil ho mistr Hanuš. Je to pověstný orloj „slepého mládence". Ciferník těch hodin, velmi obšírný kruh, zdoben byl malbami, cifry jsou na něm po staročesku od hodiny jedné po dvacátou

čtvrtou, kteráž padla se západem slunce, a poněvadž západ slunce se za celý rok proměňuje v čase svém, patrno, že měl správce orloje již tím práci daleko ne-

Č. 34. Radní dům v Hradci Jindřichově.

pohodlnější, nežli má dnes s našimi hodinami, které jsou „německé“, počítající jen do dvanácti. Na staročeském orloji staroměstském byly a jsou dosud zobrazeny po-

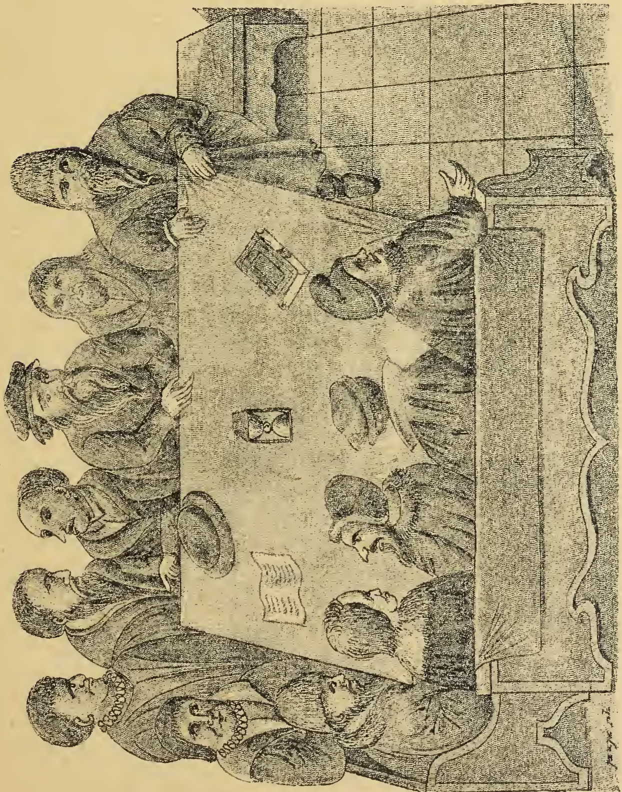
hyby těles nebeských; země naše stojí dle tehdejších názorů uprostřed, takže se kolem té malé slečinky všecek ostatní svět musil otáčeti.

Podobné orloje astronomské měli v Slaném, v Hradci Jindřichově a snad též jinde, ale dávno je zahodili do starého železa, když měnili staročeské hodiny v německé. Však i staropražskému šlo nejednou o život. Bylo vůbec k jeho řízení potřebí mechanika, v astronomii vzdělaného. Když ho v některou dobu nebylo, nebo když neobratný správce někde v složitém ústrojí některé kolečko nebo páku pošinul, orloj se zastavil někdy na léta a pokryl se pavučinami, prachem a hynul, až mu zase ke zdraví pomohl některý hodinář. A byl ten orloj „slepého mládence" věru podivná práce umělá. Přišel hodinář r. 1537 z Norimberka, kde hodinářství kvetlo; byl to odborný orlojník — a pražskému orloji nerozuměl, což poctivě vyznal. R. 1551 konšelé najali pražského hodináře Hanuše, k němuž měli důvěru, ale ten podržel klíče od orloje jen s večera do rána. Ráno je vrátil, tvrdě, že by se z orloje toho zbláznil. Po kolik let (od 1552 až 1572) ho spravoval geniální Jan Táborský, písař kancionálů, všeuměl, který v mladosti poslouchal na české universí přednášky o astronomii. Po jeho smrti orloj hynul zase.

Nahoře na věžích rathouzních visel cymbál často ven z vikýře· na cymbále hlásný vybíjel hodiny. Býval tu kdes také zvonec, který volal konšely i obec do shromáždění.

Uvnitř v domech radních mimo veliký mazhauz, kde se obec scházela, byla hlavní světnice ta, ve které městská rada zasedala. Tato síň radních pánů bývala co možná nejpěkněji vystrojena, stěny její začasté byly malovanými lištami obkládány, na jejichž římsách někde i sochy postaveny. Na zdi radní síně malovány obrazy a nápisy zbožné a mravoučné. Nebyl-li král Šalamoun,

moudře soudící na zdi rathouzní vně, tož zajisté namalovali si ho do síně. Ke konci XVI. věku již také věšeli

Č. 35. Konšelé v Třebenicích r. 1571.

hustěji obrazy v rámech na zeď. Lavice či lávy konšelské stávaly po třech stranách stola, jakož patrno na obraze 35, kdež na třech lávách zasedá dvanácte konšelů třebe-

nických. Obrázek jest z r. 1571. Konšelé však zasedali také beze stolu v půlkruhu, jako svědčí obrázek 36, představující konšely pražské z r. 1536. V tom případě postaven stůl stranou.

Na stole konšelé mívali kříž, na němž se přísahalo, a přesypací hodiny na měření času a poznání, o kolik kdo přišel do rady pozdě. Přesypací hodiny zříti jest na obou obrázcích předešlých (35, 36) a kdo chce jejich formu lépe ohledati, viz obr. 37. Tu jsou hodiny ze XVI. věku, v Turnově chované.

Pulpit čili stůl písařů postaven býval proti konšelům, za nimiž ve dnech soudních stávaly strany a jejich přátelé s advokáty. Rozumí se, že písařové sedali zády k obci, tváří ke konšelům, jakož na obr. 36. Před radní síní na radnici staroměstské stála kathedra, s které hospodář rathouzní (domovník) volal na strany, jsou-li přítomny, aby vešly do světnice k přelíčení. Kdo „nestál", když voláno, propadl se svou pří.

Nekonaly se v síni radního domu jen věci vážného práva. Konšelé dosti často, než pustili se v ouřední jednání, osladili si práci pitím; i to dovolovali, aby svatební veselí měšťanských dcer oslavilo a odtancovalo se na radní síni nebo na mazhauze jejím. V novoměstské radnici v Praze studenti provozovali r. 1534 také divadelní kus. Byl to Plautův Miles Gloriosus. Jestliže hráli na mazhauze, to zajisté světnice radní byla shromaždištěm veselých mladistvých herců.

Mimo hlavní síň každý rathouz míval v sobě kancelář písařskou, v Praze i několik kanceláří; také určeny zvláštní komory na zbroj a zbraně, byla sklepení s truhlami na majestáty a privilegia. Bývaly ty komory leckde vlhky; neboť dosti často konšelé platí od vyčištění zrzavých zbraní a v určitý čas roční konšelé sami vyndavají z truhel privilegia pergamenová a vysušují je.

Často na radním domě sloužila některá místnost za lehké „měšťanské“ vězení; na staroměstské radnici bylo toto poctivější vězení v patře za mřeží; vězňové stávali u mříže a hovořívali se známými, kteří se brali na rathouzy za svými potřebami. Při zemi a pod zemí byly žaláře těžké, které mívaly svá jména směšná, Kaše, Špinka a j.

Konšelů bylo obyčejně dvanácte. V Praze na Starém a na Novém městě i v Hoře bylo konšelů po osmnácti. V menších městech poddaných (na př. na Hradčanech) i jen šest. Každý z dvanácti jeden měsíc úřadoval a stal se na ten čas purkmistrem. Bývalo tedy za rok dvanáct purkmistrů. Který byl prvý, slul primas. V Kutné Hoře, kdež bylo konšelů osmnácte, sluli ti, kteří po sobě přicházeli v purkmistří, zvláštní německou skomoleninou šepmistry (ze Schöpfenmeister), latině praetores. Purkmistr byl předsedou v schůzích, u něho se děly žaloby, on uváděl v skutek, o čem se usnesli konšelé. Na řetěze drahém nosíval městskou pečeť. V staré době při ztrátě pečeti šlo mu o hrdlo; v dobách mladších byla z toho jen mrzutost, a to pochopitelná, neboť se ztracenou pečetí, dostala-li se do rukou nepovolaných, mohly se díti rozmanité podvody.

Primas měl na péči hlavně hospodářskou stránku města.

Pražští konšelé mívali ode dávna tu přednost, že je z měšťanstva vybíral a dosazoval do konšelstva sám král nebo nejvyšší úředníci zemští, krále zastupující. Kutnohorské dosazoval čili „sázel“ králův mincmistr, v Hoře bytující; v ostatních městech královských volbu konšelů prováděl podkomoří králův nebo také jen hofrychtéř. Konšely měst poddanských sázela vrchnost sama neb také jen svým některým úředníkem zámeckým. Den sázení konšelského město oslavovalo. Žáci zpívali

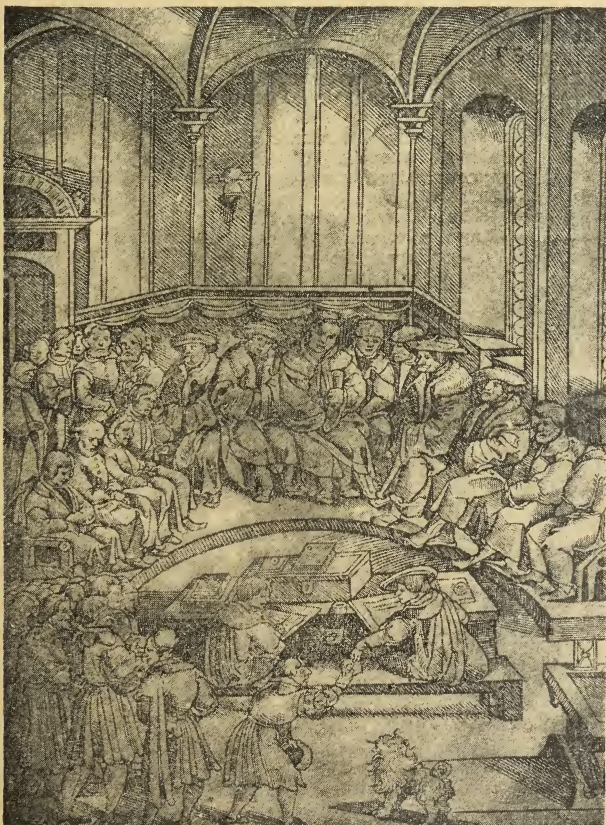
„na nové konšely", trubači na věži a potom i pod okny rathouzu troubili na pana podkomořího a na nově posazené konšely; učitelé robili verše latinské k oslavě; farář konal slavnou bohoslužebnost a všecka obec sešla se k valné schůzi na radní dům.

Odstupující konšelé měli právo navrhovati konšely nové, ale také mohli navrhnouti sebe. A ten, kdo je sázel, mohl se návrhu držeti, ale nemusil. Tím právě lze vysvětliti, kterak mohla se některá města na severu Čech již v XVI. století na zevnějšek zněmčiti, neboť podkomoří Prekl, ať čeští konšelé navrhli sebe nebo jiné Čechy, úmyslně dosazoval přistěhovalce německé za konšely, a ti již dovedli zjednati svému národu přednost.

Na konec slavnosti byl hodokvas nových konšelů s podkomořím nebo s jiným pánem, který sázel. Tomu bylo potom také ještě za sázení nemalou summu zaplatiti jakožto „poctu". Stříbrští na příklad platí od půlky XVI. věku podkomořímu ročně po 66 kopách míš. grošů. To by dnes vydalo skoro tolik jako 2000 korun. A tíž Stříbrští za hodokvas při obnově úřadu vydávali ročně 40—50 kop, což by vydalo nad 1000 korun.

Co činil podkomoří Prekl (Pröckl) na severu v Čechách, touž měrou toho jinde se neopovážil, a proto pravidelně odstupující konšelé působili u volbu nových, a tak se vyvinula v městech jakás aristokracie patriciů proti chudým sousedům, kteří se do konšelstva nikdy nedostali. Zvláště zámožní soukenníci, kteří obchodovali s cizími sukny, kupci, bohatí řezníci, sladovníci opanovali radu, v mnohých městech byla rada městská všecko strýc, švagr, kmotr, což nebývalo městskému hospodářství ani spravedlnosti k duhu, neboť vždy se vyskytl některý, jenž se snažil spíš o svůj prospěch nežli o zdar celku. V městech i za zlaté doby pro takové sobce nejedna zdvižena bouře zlá.

Konšelé nesloužili obci zadarmo. Mívali příjem z pokut, od vinníků vybíraných; brávali poplatky za úřední služby, jmenovitě za vpisování do knihy; tento

Č. 36. Soud konšelů z r. 1536.

důchod byl zvláště znamenitý, když kdo dům prodával. Konšelé chodívali na kšafty a na odhady pozůstalostní, z čehož také byl jim důchod. Ba v Nymburce konšelé posílali za sebe i manželky, aby pošacovaly peřiny v pozůstalostech, tedy i paničky konšelské vydělávaly z ouřadu. V starší době leckde konšelé na útraty obce oblékali se. Za jistý příjem konšelský klásti jest také ono časté hodování na rathouze. V Lounech konšelé mívali každou sobotu večeři po starobylém způsobě.

Kromě pravidelných hodokvasů při každém zasednutí do rady a do soudu, při dosednutí purkmistrově, tedy dvanáctkráte za rok, o jarmarky, při slavnostech chrámových konšelé kde jakou případnost ujali ochotně k tomu, aby na útraty obce jedli a pili. Píjeli, když hosté přišli přespolní a vzácnější, když sedláci šosovní přinášeli úrok (roční plat), kdykoli rybník se měl loviti, když přivezena sůl k obecnímu prodeji, když konšelé šli na obecní les honit, když se někteří z nich na úřední cestu strojili nebo z jízdy úřední se vraceli, když se konal úřední počet z příjmů a vydání, ba pili i při tom, když služebníci vysušovali zvlhlá privilegia. V městě Boleslavi Mladé utraceno úředními hodokvasy za rok 1593 úhrnem 197 kop grošů míšeňských a ještě některý drobný groš nad to. Ty kopy by dnes při koupi některých věcí vydaly 2700—2800 korun.

V tom počtě jsou poučny „svačiny" při soudě, neboť dovídáme se, nač páni měli chut a co jedli. Jedli vepřové, konfekty (sladké zavařené ovoce), vejce, máslo, perník, koření, paštiky, koroptve, ptáky, kapouny, kapry, štiky, koláče a klobásy. V malých městech poddanských arci bylo všecko úřední hodování na skrovné míře, jednak nebylo dosti peněz, a pak byl strach z vrchnosti, která sedíc při městě, viděla svými úředníky a donašeči měšťanům do kapes i do žaludků.

Těch hodokvasů na útraty obce, dnes tou velikou měrou, jako bývalo, již nemožných, nevyčítejme. Je to lidská slabost. Většina lidí od jakživa, když byla příležitost, ráda si zakvasila a podnes u mnohých radostná ochota k činu souvisí s radostí, kterouž před tím zažil jejich žaludek. Zvláště když host přišel, od prvních dob lidských vítán byl jídlem. Vždyť už i patriarcha Abraham uctil anděla hodokvasem. A což měklo nepřátelství při hodokvase! Kdo ví, když před třemi tisíci lety Priamos přišel si k Achillovi pro mrtvolu Hektorovu, byl-li by ji dostal, kdyby oba protivníci před tím nebyli se najedli jehněčího masa a napili rudého vína. A své milé mlsné předky městské povinni jsme také omluviti z toho přesvědčení, že doba byla až příliš srdečná a sousedská. Však to poznati i po tom zvyku, že na příklad o vánocích na útraty obecní v Praze obdrželi po vánočce všecky osoby, k rathouzu náležité, od primasa až po tu zadní zběř (jakž o tom zápis zní), bez níž město býti nemůže", po kata a pohodného. Tu srdečnost doby ještě více znáti v tom, že takové vánočky z rathouzu posílány i rektoru vysoké školy, všem farářům a nejvyšším pánům na Hrad pražský. Dnes by se zajisté na příklad pan arcibiskup urazil, kdyby se do jeho paláce staroměstský servus přistrkal s vánočkou. Tak se časy mění. Něžné bylo, že i vězňům vánočky dávány. R. 1612 rozdáno tím způsobem z rathouzu na Starém městě 326 vánoček čili húscí.

Nejsme však s důchodem konšelským ještě u konce. Konšel, když na něho měsíc připadl, aby purkmistroval, brával za to plat. Ten důchod byl v královských městech ke konci století od 4—15 kop. Kop patnácte dáváno purkmistrům pražským. Počítáme-li tehdejší kopu tím, co za ni koupiti bylo lze tehda a dnes, tedy asi o 10—15 korunách, vydal by plat 15 kop našich 150 až 225 korun. K platu svému purkmistr někde míval ještě důchod z piva, jehož si směl navařiti a prodati víc nežli

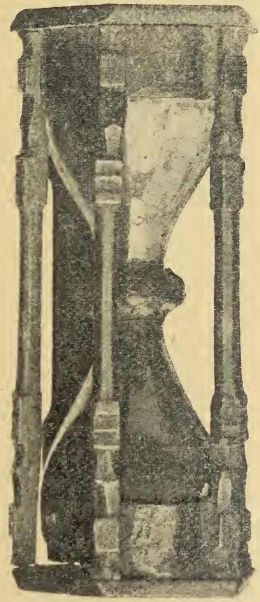
jiní sousedé; dávali mu také bečku soli a ryby. V Praze náležela paní purkmistrové od starodávna z každého rybího trhu ze všech prodaných lososů „střevíčka čili droby“. Ovšem nutno oznámiti, že purkmistr, měl-li — jako v Praze — poněkud lepší plat, byl povinen držeti a živiti purkmisterské služebníky čili servusy.

Konšelé měli se scházeti k úřednímu jednání v témdni několikráte krom o žních, o vinobraní a o svátcích. V den schůze, když purkmistr do světnice radní vešel, ihned obrátil přesypací hodiny, aby písek pršel; který z konšelů se nedostavil dřív, nežli se prosypala nebo vypršela určitá část písku, platil pokutu jako zmeškalý. Pokutou byl obyčejně groš český (nebo dva míšeňské), ale nezřídka i více grošů si ukládali. Jindřichohradečtí snesli se r. 1604 o patnácti groších pokuty s dodatkem veselým, co by se koli takových pokut sešlo, po obnovení rady aby to všickni ze spolka propili.

Šlo-li v schůzi o nějaké usnesení, hlasovalo se. Čemu dnes říkáme „hlasovati“, staří zvali „vydávati přímluvy“, neboť každý musil promluviti či k věci přimluviti a byť nepověděl víc než: „Já přimlouvám rovně tak jako soused Bárta.“ V některých městech začínaly se přímluvy od primasa a starších konšelů jakožto nejzkušenějších, jinde zase naopak začínalo se od nejmladších, v čemž jest zajisté víc svobody. Větší počet přímluv přemáhal počet menší. Tedy princip majority platil a vyjádřen byl zásadou, že menší strana má větší straně povoliti. Vyskytovali se v schůzích zvláště při vydávání přímluv také prázdní mluvkové, jako jsou dotud v každé společnosti někteří, kteří mají veliký dar jazyka, proti nim naopak bývali za starodávna i dnes lidé, kteří promluviti neuměli. Vskakovati v řeč bylo zapověděno.

O čem se v radě projednávalo, to mělo zůstávati tajemstvím; vyzraditi tajemství rady trestalo se až i hrdlem. Obecenstvo ke konšelům bylo povinno cho-

vati se slušně, ano uctivě. Říkati se jim mělo Vaše Milosti, pane purkmistře. Se zbraní nesměl nikdo před konšely předstupovati. Za urážku konšela, zvláště když purkmistroval, byly tresty větší a tužší než za urážku jiných sousedů. V Němcích za starší doby měli dokonce ten obhroublý trest, že člověk, který radního urazil, musil na pranýři sám se v ústa bíti po několik nedělských dní, když lidé chodili do kostela. Toť se ví, že úst sám sobě nerozbil, ale ostuda a snížení člověka to bylo nemilosrdné.

Č. 37. Přesypací hodiny v Turnově.

Znalcem práva a tudíž hlavním pomocníkem konšelů v radě byl radní písař (protonotarius, přední radní písař), jemuž říkali v Praze kancléř. V kterém městě bývalo práce víc, tu najímán písař druhý, třetí. Na Starém městě Pražském bylo jich v XVI. věku do třiceti! Dle rozmanitých prací a úloh na radnici byly časem pořizovány rozmanité knihy, do nichž vpisováno, co se náleželo, kdežto v první době lecco poznamenáváno jen na škartice, a když konečně koupena drahá kniha, psalo se do ní všecko. Radnímu písaři přednímu náleželo zapisovati soudní svědky; jejich svědectví čili svědomí bral k svému péru a věrně, jak mluveno, zapisoval do „knihy svědomí“. Při soudním řízení měl pak knihu svědomí na svém pultě nebo na

stole, aby z ní svědectví četl; vedle položil sobě manuální knihu, do níž zapisoval, co se v soudě jednalo. Je to zaměstnání písařské dobře znáti na obr. 36, kdež jsou na to písaři dva. Na tom obrázku béře přední písař nějaké psaní od posla: toť béře zajisté písemné svědectví některého pána nebo rytíře.

Písařové nižší (ingrossátoři) opisovali z manuálníku všecka jednání na čisto. V starších knihách psali krasopisně, že radost se podívat, začátečná písmena zdobili perokresbami, ba i malováním. Přednímu písaři příslušelo zapisovati smlouvy; chodívaje s konšely psával také poslední vůle, což vše pak čistě přepisováno do knih smluvních (libri contractuum) a do knih kšaftovních (libri testamentorum). V menších městech musil zapisovati berně, důchody a vydání městská. V starších knihách psáno všecko latinsky. To byla úřední řeč písemná. Němčina se objevuje řídko. Čeština řidčeji. Když pak němčina husitskými převraty zmizí z knih, zápasí čeština s latinou, ale jazyk domácí přirozený zvítězí teprve v XVI. věku dokonale. Nejdéle udržela se latina v knihách městských počtů (libri rationum), při čemž někdy člověk se nemůže než zasmáti, neboť u nás a všude jinde (v Polště i v Němcích) písaři sobě obvykli, čeho neuměli říci latinsky, to napsali míchaninou latiny s jazykem svým přirozeným. Na příklad v Kouřimské knize čteš v jedné položce oučetní tuto směs: ,,A vectura nádob his, qui laborant na splavu.“ Nebo v stříbrské knize r. 1522: ,,Muratoribus za kopu provazů“. Podobně čteš v polských oučtech královských r. 1544: ,,A labore petlicz“ nebo: ,,Pro 1 lotto (za lot) serici, pro 17 petlicz ad hasukam.“

Měniti něco v knize městské, což bylo jednou zapsáno jakožto věc správná a pověřená, nesměl písař žádným způsobem, na ten čin byl trest hrdla. Ale za to

také ztrátou hrdla hrozilo se tomu, kdo nařekl písaře a knihy z falšování a nedokázal.

V XIV. věku písař přední míval v Praze 40 kop českých roční služby a oblek. Za českou kopu v XIV. věku mohls koupit některých živobytných věcí tolik, co bys jich dnes pořídil za 100 korun. Rovnal by se tedy onen plat 40 kop dnešním snad 4000 korunám. Konec XVI. věku měl přední písař pražský ročně nad 50 česk. kop; tenkrát již tolik nekoupil za ně; tenkrát měla kopa sotva polovičku bývalé kupní síly. Arci písař měl k platu tomuto stálému ještě hojné přímënky čili důchody případné. Obecenstvo bylo povinno mu platiti za každé hnutí pera dle sazby. Venkovský písař míval důchod hubenější. Lze průměrně říci, že brával ročně dvanáct kop, což v XVI. století vydalo by asi našich 700 korun. K tomu ovšem byly mu také přímënky.

Samospráva městská po všech směrech byla v rukou a na radách konšelů. Ale ti zvláště v starší době bez valné schůze všeho měšťanstva nic důležitějšího nebrali před se. Obec chtívala o všem věděti a rozhodovati. Od dob krále Ferdinanda I. (zvláště od r. 1547), který valným schůzím sousedů městských nepřál, pokládaje hromady takové za příležitost k bouřce, byla obec málo kdy na radní dům volána. Stalo se zvyklostí, že obec již po obnově rady dávala konšelům plnou moc jednati obecné dobré všelikého času. Aby nebyly valné schůze časty, o to pečoval již královský rychtář (po r. 1549), dohližitel nade vším městem.

Přes to však bývaly i řídké ty hromady, z nutnosti svrchované volané, velmi často bouřlivy, zvláště šlo-li o to, aby sousedé něco platili. V Nymburce o valné hromadě měšťanstva r. 1565, když jednáno o berni, jeden volal: „Chcem věděti, co kdo platí, nebo někdo má na tisíce statku — jako pan rychtář císařský, a nevím, co platí!“ Toho zvědavého muže konšelé udali v Praze za

buřiče — patrně návodem císařského rychtáře. V Litoměřicích smělejší řečníky konšelé druhý den po valné schůzi volávali na radní dům a tu je zavírali. R. 1515 jim jeden takto nenadále potrestaný — soused Průša — řeže výčitkou: „Kdybych neměl v obci mluviti, mohl bych dobře doma býti." Je patrno, že někdy a někteří konšelé, ačkoli při potazu ve valné schůzi každý měl a směl pověděti svoje mínění, pokládali mínění sobě protivné za vzpouru, za bouři.

Nelze říci, že vždy a všude za zlaté doby měst platila svoboda mínění. Bdělý rychtář královský a úzkostliví konšelé nečekávali na valnou schůzi, aby se tu dověděli věcí nemilých: mívali své donašeče a udavače a těmi zvěděvše o náladě bouřlivé, předcházeli bouři rychlým zatýkáním a vypovídáním nepokojných měšťanů, dávno dřív, nežli zavolali obec. Jest tou příčinou význačna příhoda na Táboře r. 1562. Tam konšelé vypověděli jednoho mlynáře z města a druhého odsoudili k smrti, prý „poněvadž jiných v této obci pozdvíhati bouřlivě mínili". Ale oba mlynáři se odvolali do Prahy k vyššímu soudu na Hradě Pražském, a ten změnil krutý ortel ve vazbu čtyřnedělní, neboť oba mlynáři dopustili se jen „některého nenáležitého mluvení v hospodě".

Konšelé mívali na péči hlavně tři obšírné odbory v městské samosprávě. Nejprve správu policejní, pak správu finanční a posléze soud. V první příčině vydávali řády o veřejné bezpečnosti, mravnosti, čistotě, chudinství, o trzích, o ochraně spotřebitelů kupujících. Tedy zakazovali nositi zbraň, určovali dobu, do které se smí nočně sedati v hospodě, hrozili pokutami těm, kteří by v neděli a ve svátek provinili se prací hmotnou, obmezovali a zapovídali hry kostek a kartů, dávali honiti tuláky a tulačky a vůbec lehké lidi, pečovali o městský špitál, hlídali a tříbili žebráky, zatýkali podezřelé cizince, pořádali honby na zloděje a loupežníky po okolí, kázali čistiti

město, a začasté velikou starost a práci mívali s mory, dosti často zuřícími, snažili se svými nařízeními předcházeti požáry, uspořádali hasičstvo dle čtvrtí městských, dávali hlídati trhy a trhovce, aby nešidili, stanovili sazby k trhům, aby obecenstvo bylo drahot chráněno, při čemž mívali všude největší a stálé nesnáze s pekaři a řezníky, jimž bývaly sazby nemily a snad někdy i právem nemily, neboť trh se měnil a sazby zůstávaly vždy na delší čas stejny. Ve všech policejních těch úlohách byl konšelům k ruce městský rychtář s písařem „rychtářským" a pacholky neb pochopy, také škaryanty, habarty, biřici, tehdejší policejní stráží. K městskému rychtářství pro nepříjemnou i nebezpečnou práci býval obyčejně volen statný soused některý, kterýž silák nebál se zatýkati zoufalé zločince. Znak jeho pravomoci byl palcát neboli žíla, také slul ten palcát rukou (a měl její podobu), slul regimentem a také jen „právem rychtářským". Na noční službu rychtář chodil ozbrojen jako rytíř. Když ho úřad omrzel, nevyčkav roku, vrátil konšelům žílu, jestli se konšelům nelíbil v úřadě, vzali mu ji sami. Rychtáři příslušelo také souditi o malé dluhy a nevalné přestupky i o rvačky, které neskončily se krvavě. Od rychtáře bylo lze odvolati se ke konšelům.

Rychtář i písař jeho měl právo zatýkati. Zatčeného pacholci rychtářští vázali na řemen a vedli za sebou na řemeně. Šlechtice však zatknouti nesměl jeden ani druhý, a zatknul-li přec — byť z nepovědomosti — měl z toho těžkost, poněvadž urození hned vysoce žalovali, kteraká se jim stala na cti a na erbu urážka. A což bylo hůře, raněn-li šlechtic při zatýkání, což velmi snadno se přiházelo tím, že bujný pán urozený hned tasil kordisko a oháněl se a tu nezbylo rychtáři nežli brániti se, a při tom již mohla některá ranka o šlechtice zavaditi krvavě. R. 1602 musil proto staroměstský rychtář — ač se zbraní jen bránil — na Hrad do vazby, jeden z jeho po-

chopů rozkazem císaře Rudolfa byl z města vyhnán a druhý vymrskán. Že městský rychtář nesměl do šlechtického domu ani přes práh, to vysvítá již samo. Utekl-li mu zločinec do takového domu, nastalo vždy dlouhé jednání o to, jak by právo takového člověka dosáhlo. Naproti tomu však, kdo z neurozených se rychtářskému právu vzepřel nebo dokonce rychtáře a písaře ranil, v starší době ztratil hrdlo bez milosti, v XVI. věku usekli mu ruku. Ale již také ne každému. Měšťan nebo jeho rozpustilý synek pro tu vinu nebyl na zdraví trestán, tu se obyčejně nějaká přímluva o milost nalezla, takže vina spravena penězi, arci ne malými.

Nebezpečno bylo rychtáři zatýkati rozpustilé Vlachy a jiné cizince, kterých seběhlo se do Prahy v době Rudolfově drahně. Některý ten člověk z jižních krajin vedl si u nás, když se mu krev rozpálila, jako pošetilý. R. 1603 kterýs den běhal jeden Francouz v Kaprově ulici, vybízeje všecky sousedy, aby se potýkali s ním. A když se nikdo k souboji neměl, bodal zuřivec kolem sebe a před sebe, až probodl člověka. Po tom činu zbaběle utíkal, ale Židé za ním. Házeli po něm, co kdo popadl, až ho přirazili ke zdi a tu ho rychtář ne bez namáhání svázal. R. 1592 dobývali se Vlaši od papežské pošty na kterýs pražský dům, kam se jim utekl nějaký jejich sok. Vlezli do okna, dveře vyrazili, sesekali, jeden rozťal veliký rendlík se zelím, od něhož ovšem kuchařka záhy utekla, a když nikoho v domě nenalezli, vytloukli kde co a šli. Co s takovou divou chasou rychtář? Zvláště měl-li některý ze zuřivců u sebe zákeřnou zbraň střelnou, panditku, „tajnou ručničku", kterou k nám uvedli Vlaši.

Asi dosti nepříjemná práce byla rychtáři, že musil prohlížeti hospody po večerním vyzvonění a vyháněti pijany, kteří se nechtěli od pivních konvic hnouti. Na noční takové sedání byly pokuty peněžité až i po dvou kopách grošů; někdy konšelé přidali i ten trest, že provi-

nilec nesmí do hospody choditi třeba rok. V Kadani r. 1559 odsoudili jednoho takového nehybného pitele, aby do hospody n e c h o d i l, vsedl tedy u večer na osla a dojel si tam. Za tento vtip pak poseděl v šatlavě dosti dlouho.

Při noční službě nejčastěji se přiházelo, že rychtář lidi tuze bil svým palcátem nebo žilou, zvláště lidi sprostější, ačkoli r. 1568 i nezvedenému synkovi rakovnického primatora Rubina rychtářským palcátem v noci vyraženy tři zuby. I život bitím rychtářským nemírným byl ohrožen druhdy. R. 1576 v Praze rychtář Taubman přepadl nějakou veselou společnost, která se ihned po domě rozprchla — pod krov, do sklepů, do pecí, do komor, na dvůr i přes zeď. Než pacholci rychtářští provinilce rozběhlé shledali a pobrali, hospodář Tříska byl tak bit žilou rychtářskou, že sedmého dne potom sešel se světa.

Za práci rychtář měl stálý plat nevalný, ale vedlejších příjmů drahně. Přes tu chvíli lidé volali ho k něčemu na pomoc. I na to, aby nájemníka, činži neplatícího, vyházel z domu. Zadarmo arci neudělal nic. I kopu brával za to, že zatkl „nebezpečného člověka“.

Druhou prací konšelů bylo dbáti důchodů obecních. K těm náležel roční výtěžek z gruntů, obci náležitých, plat z krámů, mýto, tržné, obyčejně i zisk z prodeje soli, zisk z pivovaru a z mlýna obecního a z jiných závodů obecních, z rybníků, z lesů městských. Často i vesnice s lidmi náležely městu, a vesňané byli povinni k obci platit a robotovati.

Ke každému většímu důchodu byli od konšelů voleni ročně nejméně po dvou sousedech, kteří příjem a vydání zapisovali a z toho počet činili. Aby obec nebrala škody v hospodářství svém, na to všude bývali ročně voleni jakožto vrchní dohližitelé finanční obecní starší, jichž bývalo obyčejně dvanáct. Bez jejich vědomosti konšelé většího vydání učiniti neměli.

Výroční počty konány obyčejně tak, že primas pozval starší, za prvních dob městských přicházela i všecka obec; přišli konšelé a po bouři r. 1547 přisedl i císařský rychtář a ti všickni „zasedli na počet". I předstupovali ti, kdož který důchod spravovali, se svými zápisy a vyčítali, co přijali, co vydali. Když takový jednotlivý počet vykonán bez ourazu, propuštěn jest měšťan se soudruhem svým s díkem a s pochvalou, že se v tom počtě zachovali spravedlivě, jakož na dobré náleží. Na konec i konšelé sami z počtu všeho jsou s poděkováním propuštěni.

Stávalo se arci též, že starší obecní nebo císařský rychtář činili „vejstavky", to jest vytýkali v počtech chyby; buď jim byl příjem malý, nebo outraty veliké. I to přiházelo se, že nejeden soused, jenž ten onen počet spravoval, zůstal na konec přebytek dlužen. V městě Rakovníce r. 1543 při valném počtě pojednou někdo ukradl rejstra s berními počty. Viněn byl z toho vzatku sám primas Rubin, a byly z toho dlouhé soudy v Praze, aniž se co spravilo. Zloděj neusvědčen, a registra zmizela navždy.

Z neupřímných počtů zvláště v XV. věku zdvíhány bouře. Z krvavých byla r. 1483 bouře pražská. Obec vyčítala konšelům, že dělají mistrné počty, když utratí kopu, že napíší do register pět nebo deset. Rozzlobení lidé vběhli do radního domu staroměstského, probodli purkmistra a v trůkách odnesli ho pod pranéř na rynk. I na Novém městě v touž dobu zabit písař, konšelé smetáni s oken a purkmistr sťat, vše pro neupřímnost v počtech a vykořisťování obce. V XVI. století také msty pro nehospodářstvo již se nedály. Křiků dost, ale již ne zabíjení.

Třetí úlohou konšelů bylo souditi. Soudili věci sporné mezi stranami, soudili věci trestné. Prvotně po založení měst konšelé soudili dle práv a zvyků, které

přinesl podnikatel z Němec. Takž uvedeny do měst českého severu, do Litoměřic, do Loun a j., zvyky práva saského. V Praze na Starém městě a též jinde platilo s počátku právo jihoněmecké (norimberské). Pokračujíce životem, domácími vlivy a případy i českým právem zemským a zajisté i pomocí práva římského konšelé pražští vyvinovali proběhem časů právo své, právo pražské, jímž se pak řídila v Čechách většina měst. Města „horní" (báňská, na př. Kutná Hora) brávala radu u práva v Jihlavě. Když slovutný Pavel Koldín r. 1579 sestavil a vytiskl práva městská, po velikých odporech, jež děly se na sněmě proti právu saskému jakožto cizinskému, pohynuly i na severu českém právní zvyky saské a konšelé, soudíce, nahlédali do Koldínovy knihy.

Hlavní rozdíl mezi způsobem obojích práv byl ten, že na soudě při právě pražském užíváno krátké formy protokolu, lidé mluvili, a písař jejich výroky psal. Mluvili mu k péru. Ale při soudech, jež držely se způsobů saských, všecko dělo se „na spisích". Tedy žaloba podána na spise; odpověď na žalobu učiněna také na spise. Odpověď na tu odpověď bylo zase dáti spisem a tak dělo se čtyřikrát, šestkrát za sebou, než došlo vlastně k soudu. A ty spisy bývaly takřka nekonečny, psal-li je přítel právní čili advokát mnohomluvný a výdělku dychtivý. V knize města Touškova ke konci XVI. věku jest popsáno prostou soudní ří, kterou byl by písař dle práva pražského vyplnil sotva tři listy, čtyřicet listů veliké knihy a pře není ještě skončena, již zapsáno v knize, že jedna strana je pro ten soud na mizině.

U jiných soudů se mluvilo velmi mnoho zbytečně; advokát chtíval všude vydělati, ale písař nebyl povinen „holých" řečí zapisovati. Zřetedlně a poučně zapsal r. 1564 na Mělníce písař městský do knihy soudní kritiku: „Ta rozepře v dlouhých a příliš nepotřebných řečech jest vznikla a sem do těchto knih pro dlouhost

a zbytečnost není zapsána, než toliko ortel." Pak se divme, že sněm český a kde kdo rozumný byl pro to, aby v soudech platno bylo jediné právo, a to nikoli saské. To zašlo.

Soudy za onoho času nejen městské, ale i zemský soud měly do sebe tu chybu, že byly samá lapačka. Kdo vinil druhého ze dvou věcí najednou, propadl; kdo pojmenoval v žalobě věc kuse, na příklad vinil-li někoho ze sta kop a nedoložil, jakých kop, propadl, neboť ihned protivná strana bránila se, že neví, jakých kop, zda hřebíků, štětek, či ořechů. R. 1571 sami konšelé staroměstští propadli ve vyšším soudě pro takovou malichernost. Napsali: Purkmistr a rada Starého města viní purkmistra a radu Menšího města. Měli prý správně napsati: Purkmistr a konšelé i všecka obec viní atd. Bylo-li v žalobě před křestním jménem položeno příjmení, žalobce propadl, a byť jeho pře byla nejspravedlivější. Napsal-li zkráceně Zych místo Zikmund, Lexa místo Alexander, propadl.

Důkazy se vedly svědky. Svědkové od každé strany vedení a od ní placení svá svědectví říkali, jakož svrchu dotčeno, písaři a ten je psal v knihu. Svědectví jediné osoby neneslo platnosti. Jeden svědek, žádný svědek. Málo platilo svědectví ženské. Praviť dokonce jurista Koldín ve svém Právě městském, že pro vratkost mysli nemá žena svědčiti, v čemž ho soudové ani ženy neposlechli. Též bylo pravidlem, že jeden svědek očitý jest jistější nežli deset „ušitých" (to jest takových, kteří jen o věci slyšeli).

Při přelíčení svědkové z knihy čteni. Protivná strana je vyvracela a když byla v úzkých, vyžádala sobě odklad k opatření nových důkazů. Těmi odklady táhly se pře i na léta a lidem prázdnily měšce. Konečně „ve jménu boží" konšelé učinili výpověď (rozsudek).

V starší době rozsudkem nejhorší úraz mohl se straně přihoditi, když jí konšelé uložili, aby svou věc stvrdila přísahou. Bylatě totiž obvykla přísaha s kléskou, to jest, přísahající říkal slovo za slovem, jakž mu písař četl, a zmýlil-li se jen maloučko, vynechal-li slova „a", řekl-li místo „všickni" „všecky", byla to kléska, pokles, ztráta pře a druhá strana vyhrála. Také bylo kléskou, sáhl-li přísahající na kříž jináče, nežli měl, neb odtrhnul-li ruku dřív s kříže, než mu kázali. Tento nesmyslný způsob právní města saského práva držela déle nežli jiná.

Kdo nebyl spokojen s rozsudkem konšelů, směl odvolati se k vyššímu právu. Z měst v prvních našich dobách odvolání dělo se do ciziny. To Václav IV. r. 1381 zakázal. Odvolávali se tedy z měst některých do Litoměřic jakožto do střediska saského práva, a z jiných měst do Prahy; z Kutné Hory bylo právní odvolání ke konšelům jihlavským až do r. 1467.

Odvolání bývalo dosti draho. Tím se znemožňovalo chudším lidem. Po bouři Ferdinand I. zřídil r. 1548 soud odvolací pro všecka města v Čechách na Hradě pražském, ale ani soud ten lacině nesoudil.

V trestním a v hrdelním soudě konšelé vedli sobě podstatně stejnou cestou jako v soudě, kdež stály proti sobě sporné strany. Přijali žalobu, zapisovali a čísti dávali svědky a na konec vyřekli ortel. Bez žaloby nebylo trestního soudu ani trestání. Tím se liší soud staré doby od trestních soudů našich. Dnes když dopustí se někdo zločinu, jest tu státní zástupce, jenž jménem státu, jménem uražené společnosti žaluje, i když soukromého žalobníka není. Státního žalobníka za oněch časů nebylo. Konšelé nesoudili, ani když o zločinu věděli a provinilce znali: obyčejně čekávali, přijde-li někdo z poškozených žalovat, neboť kdo žaloval, musil za obžalovaného zatčení, za stravu ve vězení i za provedení trestu platiti ze svého měšce, a takové útraty konšelé neradi na sebe brali.

Výjimkou byly jen ty případy trestné, při kterých šlo o pokutu královskou. Tu konšelé nebo královský rychtář neopomíjeli žalovati. Polapen-li zločinec při „horkém" skutku, tu ovšem konšelé, nemohouce zavírati očí, také soudili, ale byl-li polapený zločinec člověk sprostný, tulák, soudívali stručně a mrzívalo je, že musili na konec sami platiti kata; byl-li to člověk selský, poddaný a hlásil-li se po svém zatčení k své vrchnosti, nastalo zdržování soudu; dopisovalo se tam sem a zhusta se přiházelo, že vrchnost svého člověka vyrvala z rukou městského práva. Byl-li zatčenec člověk domácí a dokonce i zámožný, provedeno přelíčení zdlouhavou pomocí advokátovou se všemi odklady a průtahy, a některý vinník cestou křivolakou vyvázl i z hrdelní pře s hrdlem zdravým a celým.

Nebezpečné i nesprávné pravidlo v tehdejším trestním právě bylo to, že kdo jednou zlý, vždycky zlý. Užívajíce toho pravidla, konšelé byli přesvědčeni, že člověk, který něco zlého vykonal, nemůže se polepšiti. Tato zásada stála mnohého podezřelého chuďasa život. Když nebylo světlých důkazů o vině, soud pomáhal si mučením obviněného; při vraždě nebo zabití, kde nebylo svědků, konšelé ještě v XVI. století někde, byť řídko, oživovali starodávný „soud boží": domnělý vrah přiveden k mrtvole s rozkazem, aby dva prsty vložil na ránu zabitého člověka. Ukázala-li se krůpěj krve při doteku (což je při některé ráně snadně možno), pokládán domnělý vrah za usvědčeného a propadl trestu; nevyronila-li se krůpěj, puštěn jakožto nevinný. Takové svědectví mrtvoly v staré Praze ještě r. 1600 vykonali; tenkráte krev vytryskla, ale obviněnému neuškodila, neboť ve vyšším soudě nalezli se lidé moudří, kterým takový důkaz nebyl za nic.

Jsou-li takové bláhové případy vzácné, naproti tomu mučiti obviněné, aby se přiznali, bývalo pravidlem, jemuž

říkali „právo útrpné“. Mělo nahrazovati svědky. Právo útrpné byl ošklivý, klamavý, nelidský zvyk právní, vyšlý z Italie a rozšířený po vší Evropě. Podezřelý člověk měl se přiznati sám, ale řekl-li, že se „přizná bez mučení“, mučili ho přec, aby zvěděli, setrvá-li při svém přiznání, nebo poví-li ještě víc na sebe a na jiné. Městské právo ukládalo konšelům, aby dali mučiti jen člověka, na kterého jest domnění čili „půtahy“, to jest odůvodněné podezření. To však byla věc velmi ošidná: jedněm konšelům stačilo velmi málo za „půtah“, a ti byli rychlí a velmi snadní mučiti člověka; druhým nestačila hned kde jaká podezřelost, a ti byli s útrpným právem váhavi; byli lidštější.

Mladík do 17 let, děvče do 15 let nesmělo dostati se katu na mučidla. Mučení prvního stupně dělo se železnými palečnicemi, v nichž přitahováním šroubu palce tištěny. Horší bylo „útrpné tažení za sucha“. Člověku zavázány ruce na zad, provaz od rukou veden přes kladku (skřipec), a na tom skřipci člověk vytažen do výše, což nemohlo se díti jináče než vyvrácením rukou z kloubů. Třetí, nejhorší muka bývala, když kat lojovou svěcí rozžatou pálil boky nešťastného mučence. Útrpné tázání městský rychtář řídil a krevní písař psal vyznání mučeného člověka do knihy černé neboli smolné, jejíž desky bývaly počerněny.

Jest jisto, že zmučenci, aby ukrátili sobě trápení, pověděli na sebe všecko a pověděli i víc nad to; lhali na sebe, nuceni jsouce k otázkám určitým odpovídat. Když se ptali na příklad mučeného tuláka, ví-li také něco o vraždě neb o kladeném ohni v Senomatech, byť jakživ v Senomatech nebyl, když kat přiložil svíčku, tulák o ohni i o vraždě věděl, sám při tom pomáhal, a když páni chtěli věděti, kdo ještě byli při tom, jmenoval jména nejrozmanitějších tulákův a žebráků po světě se potloukajících.

Ale vyskytují se v smolných knihách muži, ba ještě spíše ženy, které na mukách nejhroznějších nevyznaly nic. Takové statečné ubožce kat byl povinen zhojiti a když zapsali se na radním domě, že se nebudou pro útrpné právo nad městem mstíti, propuštěni jsou.

Po vykonaném několikerém mučení nebo po provedeném líčení se svědky konšelé vyřekli ortel, ale šlo-li v trestním právě o hrdlo, pražská appellace musila ortel stvrditi neb napraviti.

Tresty v orteli vyřčené — celkem souzeno — bývaly kruty. Arci že nejen tak u nás. Byly jinde (na příklad v Uhrách) tresty ještě surovější. Právo chtívalo se trestem dokonale odemstíti a od příštích zločinů odstrašiti. Za nejmírnější a čestnější trest hrdla pokládána odprava mečem; hanebnější bylo pověšení, kterýmžto trestem stíhána někdy i nevalná krádež. Nejeden člověk pro kus železa ukradeného uvisnul na šibenici. Hroznější smrtí — upálením — trestáni obyčejně žháři a čarodějníci; nutno však oznámiti, že u nás v zlaté době měst bláhových žen, z čár podezřelých, nikde smrtí netrestali tak zhusta, jako v Němcích se dělo a jinde. Vždyť právě u nás dřív než u jiných národů r. 1588 kněz Štelcar dokazoval v knize, že čarodějnice nic nedovedou. Vražda dítěte trestána zahrabáním vrahyně za živa. Byly však i smrtelné tresty, skládané všelijak s přehroznou až i lidožroutskou fantasií. Který zmučenec na sebe vyznal hromadu vražd, tomu stížena smrt tak, že hrozno čísti. To byla smrt násobná; kat čtvrtil tělo, kosti nohou vozovým kolem přeráženy a na konec tělo do kola vpleteno a vyzdviženo. Udrželo se do dnes úsloví: Jdi na kolo! Kdo užívá těch slov, neví, co hrůzy a surovosti lidské se v nich tají.

Jest jisto, že ani hrdelné tresty tehdejší neodstrašovaly. Vypravuje očitý svědek (r. 1613): „Nedávno se trefilo, když odpravovali tři zloděje a lidé tlačili se, že jednomu několik kop z kapsy a druhé ženě peníze s taškou

uřezali, nic na to nedbajíce, že pro takové zlodějství před jejich očima kat se s nimi natahoval."

Jest pro dobu význačno, že i hrdelný trest nejednou byl sleven ve vyhnanství neb i dokonce odpuštěn, když na radní dům paní měštky přišly prosit za odsouzence. Viděti v tom srdečnost našich lidí, která jest protiváhou k nesrdečnosti a krutosti, s kterou ukládáno útrpné právo. Ale se spravedlivostí potýká se ten právní zvyk, že z rozmanitých trestů provinilec mohl se vykoupiti penězi. To zaráží, zvláště když i o zabití člověka bylo možno smluviti se se žalobci. Když surový člověk zabil ve rvačce muže, manželku zabitého obyčejně přemluvili, aby spokojila se několika kopami na odškodněnou. Jen to někdy i při smlouvě „o hlavu" neb o zabití ukládalo se vinníkovi, aby učinil veřejné pokání; obyčejně mu poručili, aby po několik nedělských dní, když lidé chodili do kostela, stál před vraty s mečem v rukou a někdy i v košili. Tím mínili všickni, že zákonu božímu stalo se za dosti.

Na jiná všeliká přestoupení trestná bývalo ukládáno vězení. Vězení v radním domě bývala dvojího rázu, lehčí a těžší. Těžší bylo v sklepě pod zemí. Do některého takového „kabátu" býval vězeň spouštěn po provaze děrou v stropě. Vězení lehká, měšťanská někde slula také „přední šatlavou" i vězením poctivým, čímž se míní, že neztrácí cti, kdo v něm poseděl. V některých městech poctivé vězení nebylo v radním domě; posloužila i brána městská nějakou místností, kdež sousedům bylo poseděti. Sedali zde pro menší viny.

Nejobyčejnější obyvatelé šatlav lehkých byli dlužníci. Neplatiti dluhu pokládáno vůbec všude za provinění, arci rázu spíš jen morálního: dlužník dluže se slíbil platiti a teď nestojí v slově, není muž slova, prohřešil se. Ať tedy sedí a šatlavou se na něm vynutí, aby platil, več se uvázal slibem. Dnes trestají jen dlužníka podvod-

ného, staří trestali každého, koho jim věřitel do vazby poslal. Někdy vězení měšťanské bylo naplněno lidmi chudými, kteří tu poleháVali po lavicích i po zemi a naříkali, že dluhu zde nevysedí. Přicházely do vazby dlužnické i ženy s malými dětmi, kterýchž doma nemohly zanechati. R. 1553 vypravuje v soudě žena hospodáře rathouzního na Starém městě, že byla pohnuta, vidouc, kterak chudá dlužnice i s dítětem v kolíbce stěhuje se do šatlavy. Ale naopak někdy zase, když za dlužníkem přišli veselí přátelé, neboť navštěvovati vězně jest jeden ze skutků milosrdenství, rozhlaholila se v šatlavě veselost, neboť přátelé přinášeli víno a pivo. V staroměstské šatlavě hospodář si upravil tak živou hospodu, že r. 1598 musili konšelé kárati. Vyčetli mu s pohrůžkou, kterak velikých neřádů se v tom výsadním domě dopouští, piva nahoru sobě táhnouti dává a tam šenkuje; kuchyni že sobě zarazil, vězňům hody strojil a majíce oni v střídmosti na ty cesty pomysliti, jak by sobě z vězení pomoci mohli (totiž zaplacením dluhu), jeho příčinou ne jako vězňové; ale jako páni sobě tam počínají.

VI.

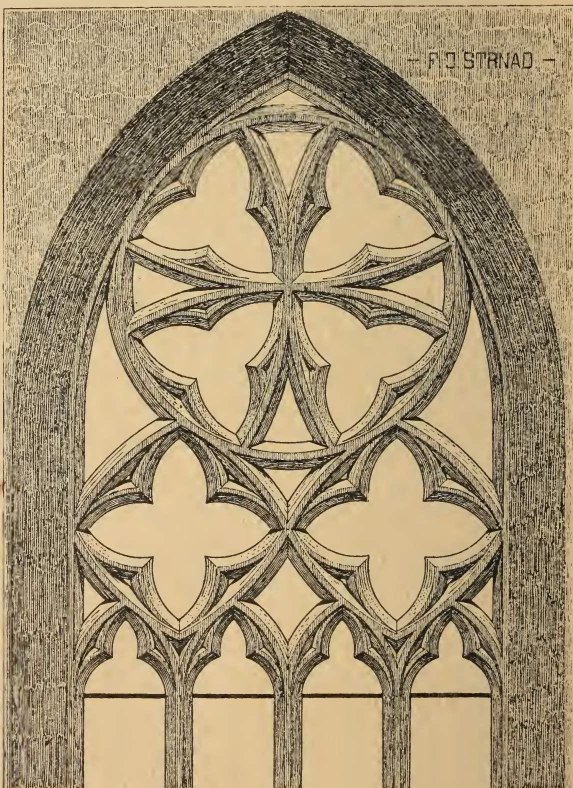
V kostele.

Na rynku nebo nedaleko odtud stála nejznamenitější stavba městská — kostel. Kde klášterníci usadili se, tu bývalo kostelů víc. Před založením měst ve slovanských osadách stavěny chrámy slohem románským, okrouhlé stavby i podlouhlé basiliky s apsidami. Se zakládáním měst skoro zároveň vznikaly u nás kostely slohu nového, gotického, původem francouzského. Zdi gotického kostela proti nízkým, těžkým a silným zdem románským velmi ztenčeny a hnány do výšky; jim pomáhaly opěrací pilíře, aby unesly vysoký krov. Opěrací pilíře zvenčí postavené činí každý gotický chrám tak malebným. Ty pilíře jsou jako chrámová kostra, v nich vězí konstrukce gotická, jejich pomocí možno bylo postaviti chrámy nebývalé výšky. Při takové konstrukci bylo možno zaměniti malá a nízká okna románská okny vysokými, velikými.

Gotická okna končí se hrotitým obloukem a bývají v hořejší části zdobena kružbami. Krásnou kružbu viz na obrázku 38. Jest to kamennická práce jihočeského mistra; zdobí chrám sv. Jana v Hradci Jindřichově, postavený v XIV. století. Rozvinutější jsou kružby na mladších stavbách v XV. století, z nichž jednu z chrámu ve Vysokém Mýtě viz na obr. 39. Jest podivuhodná fan-

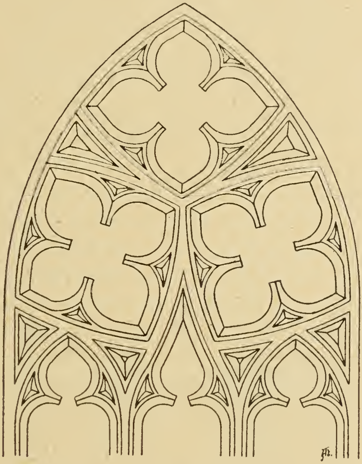
tasie, s jakou kamenníci se snažili vytvořiti každé okno téhož kostela o kružbě jinačí.

Uvnitř kostela klenba se nese na žebrech kamenných, opřených o sloupy a pilíře.

Č. 38. Kružba v okně chrámovém v Jindř. Hradci.

První kostely ranné gotiky jsou sestrojeny ještě dosti prostě, nesměle, nepnou se do výše valné, jakož viděti na chrámě sv. Anežky v Praze (z r. 1230). Ale již za vlády Přemysla II. vyskytuje se gotika ryzí. V konec XIII. věku cisterciènští mnichové začali stavěti vlivem francouzského stavitelství nad jiné znamenitý chrám v Sedlci o pěti loděch, mohutný, vysoký, který dnes bohužel nemá své původní skvělé podoby. V téže době vznikly chrámy v Nymburce a v Hradci Králové tím zajímavé, že jejich zdi postaveny z cihel neomítaných, což u nás v Čechách nezvyklo. Za Karla IV. stavěno

Č. 39. Kružba kostelního okna ve Vys. Mýtě (XV. stol.).

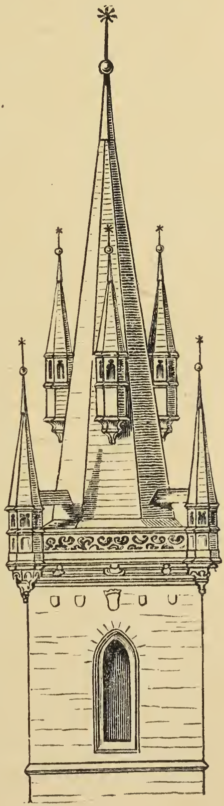
mnoho gotikou i velmi nádhernou, vkusně zdobenou fiálami, křížovými kytkami, bohatými kružbami a všelikou dekorací kamennické práce umělecké. Románská malá stavba chrámu Spytihněvova na Hradě pražském musila ustoupiti veliké, nádherné kathedrále sv. Víta, kterou stavěti začal r. 1344 Matěj z Arrasu, francouzský mistr; v stavbě pak pokračoval Petr Parléř, původu nejistého, ale po francouzsku vyškolený mladý muž. Od něho jest hořejší část stavby, ona řada přípor o dvojím oblouce, pořízená stejně tak jako ve Francii na kostele v Narbonne a chrám našich králů tak znamenitě zdobící, že i dnes umělce uvádí v nadšení.

Pod vlivem stavitelské huti na Hradě pražském zajisté i naši domácí mistři stavěli. Tak vznikly začátky chrámu Týnského na Starém městě v Praze (asi r. 1360); r. 1400 hotov bohatý jeho portál postranní. Parléř, který v Praze zdomácněl docela, stavěl též v Kolíně na kostele; od něho postaveny jsou ony opěráky s fiálami a oblouky, svatovítským podobné. Za těch dob také začátek vzal (asi r. 1388) slavný chrám sv. Barbory v Hoře. Stavěno též jinde, zvláště v jižních Čechách, stavěno mnoho a s chutí patrnou. Vojny křižácké proti Čechům stavební činnost přervaly na leta.

Když se slavné války husitské skončily neslavnou bitvou u Lipan (1434), kde „bratr rubal bratra", Čech Čecha, nastal v zemi klid. V tom klidu bylo možno, ba nutno kostely nedostavěné dostavovati a, co ve vojně pobořeno, napravovati. Jen tu zanechávána zřícenina bez pomoci, k níž se klášterníci, od Husitů vyhnaní, nevrátili. Tou příčinou jest nejpovědomější chrám Panny Marie Sněžné v Praze, který skoro dvě stě let zůstával beze střechy a slul vůbec „kostelem ssutým". Jináče již od r. 1435, kdy postaven chrám ve Vodňanech, stavitelský ruch, všude po Čechách se rozvíjí s takovým výsledkem, že Vlach Sylvius (pozdější papež Pius II.), očitý svědek, mohl napsati, že žádného království ve vší Evropě není, v kterémž aby tak mnoho, tak slavných, tak krásných, nákladných a ozdobných chrámů bylo jako v Čechách; a ti chrámové jsou náramně vysoce stavěni a prostranni jsou ku podivu. Kdybychom i uznali, že zdvořilý Vlach chválu přemršťoval, byla by našim předkům i skrovnější část té chvály s pochlubou.

Rozvoj kostelního stavitelství dosáhl vrcholu za Jiřího krále a za Vladislava, kdy vznikla a vybujněla gotika pozdní, vynikající liniemi divočejšími, hojnější dekorací a smělejší skladbou stavebních částí. Na dokončení chrámu sv. Víta v Praze nestačila pokladnice

krále Vladislava, ale znamenité okrasy dostalo se mu královskou oratoří (viz obr. 12.), kterou zbudoval vybujnělou gotikou mistr Beneš, začež mu král dal erb z Pístova. Z téže doby Benešovy (asi do r. 1510) jsou sličné helmice týnských věží v Praze, helmice tak zvláštní, že jim není nikde rovných. Čtyři nároží dvou týnských věží jsou zdobena jehlanovitými věžicemi, spojenými „krancem“ pozdní gotiky. Nad obrubu zdvíhá se vysoký jehlan, jejž uprostřed zdobí zase čtyři věžice. Celek jest elegantně štíhlý. Viz obrázek 40. Slavný Beneš z Pístova dokončil mimo jiné i v Kutné Hoře chrám sv. Barbory. Předchůdce jeho, Rejsek, sklenul r. 1489 vysoký kůr toho kostela a Beneš klenul lodi a postavil trojdílnou střechu. Podobnou a podivnou trojdílnou střechu vstavil také na chrám v Lounech, jenž po ohni roku 1517 byl opravován a dostavován. A tak budováno a opravováno ještě drahně kostelů na rozličných místech. Bylatě doba krále Vladislava poslední, v níž se stavělo tak hojně, že v dalších letech XVI. století již vzniklo nových chrámů pramálo. A jest podivno, že co kostelního až do konce zlaté doby městské stavěno neb opravováno, všecko drželo se gotiky. I hřbitovní kostely, které na konci doby stavěny velmi

Č. 40. Týnská věž; helmice.

zhusta vlaskými mistry zadnějšího řádu, pořizovány všude ještě po goticku. Vlach se do gotiky nutil, a je patrno, že našim předkům v té době, kdy renesance při stavbách světských opanovala pole úplně, gotika byla slohem náboženského rázu.

Ale to pravda, že na gotickou stavbu i starých kostelů dostávaly se občas formy renesanční, tu dvéře se vší ozdobou vlaskou, tu štít na střechu, upravený „českou renesancí". Takž na příklad, když r. 1559 vysoký krov starobylého kostela na Táboře shořel, postavili krov nový, nižší a obstavili ho renesančními vysokými štíty, sestavenými z polokruhů a zátočin (volut). Také na prastarý gotický chrám v Plzni u střechy postaveny štíty renesanční. Kterak se nese renesanční štít v průčelí kostela, toho příklad podává velvarský chrám hřbitovní (obraz 41.). Ten štít vypíná se na podstavci o čtyřech patrech, dělených římsami, a je zdoben pyramidami, ale jináče jest prostý a prázdný a na kostele jako přilepený.

Renesance dostala se i do kostela a na kostel sv. Víta na Hradě pražském. V kostele postavena renesanční kruchta k ohromným varhanům a na věž dána r. 1564 dvojí renesanční helmice mědí krytá, kteráž, byvši později poněkud barokně proměněna, kryje věž dosavad.

Zvláštní myšlenku vlaští stavitelé v Praze pojali tu, že na dvou svých stavbách, dotud stojících, snažili se nějak důkladněji nežli dosavad oba slohy, renesanční a gotický, smísiti spolu v celé stavbě a ne, aby jeden sloh byl druhého přílepkem. Z tohoto podivného úmyslu vznikl chrámek sv. Rocha na Strahově (1612) a veliký kostel u sv. Salvatora na Starém městě (1614). Obě stavby mají opěrací pilíře po goticku i hrotitá vysoká okna, ale ostatek všecko renesančního jest rázu.

První, kteří si postavili chrám skoro naveskrz renesančně všecek, byli čeští bratří v Brandýse a v Bole-

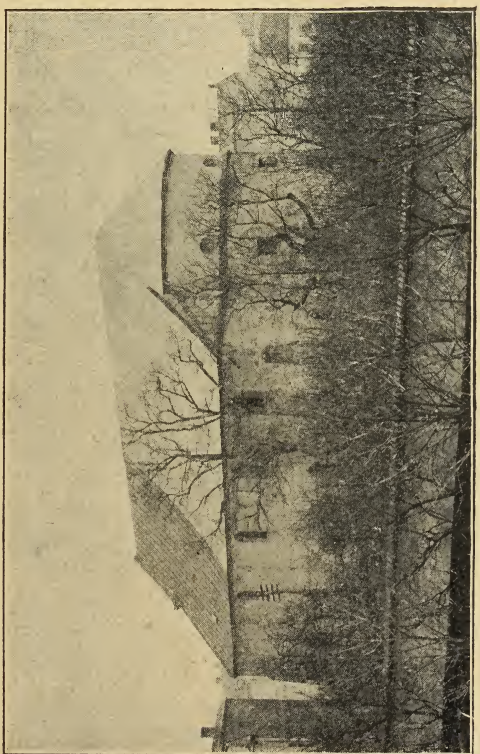
Č. 41. Velvarský kostel hřbitovní.

slavi Mladé. Brandýsský jest přestavěn, chrám či „sbor“ boles avský stojí a jest po těžkých osudech upraven teď v museum. Viz ho na obrázku č. 42. Uvnitř stavby jest veliká síň s postranními kruchtami renesančně sklenutá. Na stěnách byly malby a nápisy, na průčelí zdobou byla sgraffita. Jiných okras renesančních sbor bratrský neměl a nechtěl. Jináče vlaským slohem Jesuité vystavěli v Praze chrám. Ti byli druzí, kteří k stavbě chrámové užili renesančního způsobu. Mezi lety 1578—1659 postavili si totiž kostel sv. Salvatora u pražského mostu. Užili vzoru římského a při tom projevili snahu po nádherných dojmech. Vlaská kaple, oválná stavbička v sousedství jesuitského kostela sv. Salvatora, postavena r. 1600. Víc kostelních staveb renesančních není.

Než vejdeme dovnitř chrámu, nutno napřed dorozuměti se o tehdejších společnostech církevních a zvláště o jejich zásadách stran bohoslužebnosti, neboť dle toho vnitřek chrámu se nese.

Čechové u veliké většině pokládali upálení oblíbeného a statečného mistra Jana z Husince za nespravedlivé násilí, za urážku a zmazaní českého národa a zástupcové národa oznámili koncilu v Kostnici, že budou uznávati autoritu papežovu, jen pokud shoduje se s biblí. Toť byl začátek strany husitské, kališné, strany pod obojí čili utrakvistů. Jiní však — menšina — odtrhl se od Říma naprosto. Ti byli Táboři. Přijímání krve Páně z kalicha bylo oběma stranám hlavním znakem, ač ani tu nevěřili obojí stejně. Táboři však různili se od kališných po mnohých stránkách pronikavěji. Nedrželi o svátostech mimo křest, ale křtili vodou kteroukoli. Neměli mše, neklekali, neuctívali svatých. Byli bez oltáře, beze světel, bez varhan, bez umělých zpěvů; bohoslužebnost konal kněz bez obřadného roucha pouze v šatě „chodicím“ u prostého stolu. Říkal Otčenáš, po-

dával nakrájený chléb a víno v kalichu, ale také v jiných všedních nádobách. Při bohoslužebnosti kněz ká-

Č. 42. Sbor (chrám) Českých bratří v Mladé Boleslavi.

zal a lid zpíval po česku. Táboři učili o sociální rovnosti lidí, latinským školám nepřáli, o učenost a latinu nestáli, ale české školy zřizovali. Většinou Táboři

byli v jižních Čechách; v jiných končinách českých ještě třináct měst se počítá, v nichž byla jejich sídla.

Když poraženo vojsko táborské u Lipan (1434), český sněm deset let potom (1444) odsoudil učení táborské a r. 1452 učinil konec straně táborské král Jiří. Ale již skoro v týž čas, co radikálná strana husitská se ničí, vzniká nová jednota náboženská, Čeští Bratři. Z r. 1457 jest první osada jejich povědoma v Kunvaldě. Též Bratří odtrhli se od římské církve katolické naprosto a přijali většinu zásad táborských; pramenem víry byla jim jen biblí; ze svátostí drželi jen křest; podávali pod obojí, chléb a víno, zamítali oltáře, mši; svatých ani jejich obrazů a soch neuznávali, držíce se jen biblického desatera na tabuli psaného; nebylo-li chrámu, sloužili leckde v domech i v přírodě. Při bohoslužbě kněz kázal a modlil se, lid zpíval a u stola přijímal chléb a víno bez svěc a ceremonií jako u Táborů. Od Táborů se však Bratři lišili hlavně tím, že byli proti všemu násilí; meč neměl tasen býti ani na obranu víry; křesťanská láska a mravnost byla jim předním heslem a úlohou. S počátku byli proti učenosti jako Táboři, ale časem se v tom proměnili, neboť bylo hájiti se spisy proti spisům, a to mohli s úspěchem podnikati jen lidé vystrojení tehdejší vzdělaností literní. Pronásledováni byli od počátku tvrdě a krutě.

Valná většina národa byli husité, kteří se od církve katolické neodtrhli a od ní se děliti nechtěli ani tenkrát, když je zamítala. Měli na počátku všeliké reformní úmysly, ale naposled zbylo ze všeho jen to za rozdíl od církve římské, že přijímali pod obojí, že svátost oltářní podávali dětem nemluvňatům, že při mši četli epištolu a evangelium po česku, a že ctili mistra Jana za mučedníka božího. Že nebývalou měrou uváděli český zpěv do kostela, to byla zásluha všech husitských stran, v čemž je katolíci brzo následovali. Jináče utrakvisté či

pod obojí drželi všecky obřady jako katolíci a kněze své chtěli míti svěcené od biskupa oprávněného.

Koncil v Basileji pro ukončení vojen, v kterých Čechové slavně vítězili, přijal Čechy pod obojí přijímající za pravé syny církve. Přijal je na základě povědomých čtyř článků (kompaktat), jimž bohužel každá strana rozuměla jináče. A v tom bylo Čechů neštěstí a příčina všech pozdějších náboženských zmatků. Králové čeští na ony články přísahali, že Čechy při nich neporušeně zachovají, a tudíž byla strana pod obojí v Čechách jako zákonem uznána.

Naproti tomu nebyla v zemi uznána nová, čtvrtá strana náboženská, kteráž se přidržela zásad Lutherových, z Němec k nám od r. 1519 stále donášených. Přijímali protestantské zásady Čechové pod obojí tím ochotněji, čím nepřátelštěji se k nim chovali zástupcové církve římské. Luther kázal, aby kalich byl podáván všem věřícím; kalich tedy spojil Čechy s novou věrou nejdřív a nejpevněji. Také nebyla neznámou a cizí ani nemilou Čechům luterská zásada, že bohoslužba všecka se má konati jazykem mateřským. Protestantství německé sic zavrhlo mši, ceremonie, varhany, monstrance, ornáty, oltáře, ale těchto radikálních změn čeští protestanté, když se odtrhli od církve římské, která, dokud byli husity pod obojí, je odstrkovala od sebe, nemohli plně přijmouti, neboť nejsouce jakožto protestanté v zemi uznáváni, nuceni jsou schovávati se za stranu pod obojí k obapolné škodě své. Čeští protestanté pod pláštěm utrakvistů nuceni jsou na zevnějšek činiti ústupky, omlouvajíce se u sebe tím, že na ceremoniích spasení nezáleží. Aby se tedy uchránil pronásledování, kněz jejich nejeden sloužil v ornátě, nebo vzal aspoň komži na sebe; jednotlivé částky mše držel i s pozdravováním slovy „Pán s vámi“ (Dominus vobiscum); svátostné žehnání chleba a vína před přijímáním byl by

protestantský kněz rád říkal jako bratrský a kdysi táborský kněz obrácen jsa tváří k lidu (obrátka); některý sic tak činil a byl pro „obrátku" trestán, ale zase nejeden činil ústupek ten, že obracel se jen půl tělem a jiný neobrátil se zhola. Kázání mělo své hlavní místo i při bohoslužebnosti protestantské. Také zpěv český hlaholil, ale čeští protestanté stejně jako utrakvisté smířili se s latinou v kostele nátlakem měšťanů, kteří aspoň poněkud zavadili o latinskou školu. U nás luterští kněží i pod obojí trpěli v kostele i hudbu instrumentů, kterou Bratří ze sboru vymítali, poněvadž Kristus pištce a hudce z chrámu vyhnal.

Nejméně zakrývali se protestanté vyznání Kalvinova, kterých u nás koncem XVI. věku přibylo drahně. Ti — pokud bylo možno — snažili se míti chrám tak prázdný jako Bratři. Teprve když r. 1609 stavové pod obojí získali od krále Rudolfa majestát na svobodu náboženství, zbavovali se protestanté luterští a ovšem tím chutěji též kalvinští všeho, co upomínalo na bohoslužbu katolickou a utrakvistů, kteří do té doby již skoro vesměs stali se protestanty.

Strana pod jednou neboli katolíci po vypuknutí bouří husitských a když většina národa od nich odpadla, měli za všecken potomní čas mocný počet přívrženců v Plzni, v Budějovicích a širokém okolku těch měst. Také na severu Čech bylo dosti katolíků, ale jinde, zvláště v Praze patrně hynuli. Teprve prací krále Ferdinanda I., který povolal r. 1556 jesuity do Prahy a r. 1562 obnovil zašlé arcibiskupství pražské, katolictví v Praze a potom též jinde v zemi se vzpamatovalo, ožilo a rozšířilo se. Arci že jesuité svými urozenými vychovanci, kteří se dostali k nejvyšším úřadům v zemi a do rady královy, vzbudili boj mezi náboženskými stranami na život a na smrt. A smrt zastihla po bitvě na

Bílé Hoře všecka nekatolická vyznání, kterážto hrozná česká tragoedie jest světu známa.

Bohoslužebnosti katolické držely se starodávných symbolických a obřadných způsobů i jazyka latinského. Hlavní úkon ovšem byla mše svatá, při níž katolický kněz po vzoru kališného kněze konečně i ten ústupek lidu činil, že po přečtení latinské epištoly a evangelia přečetl ty kusy i po česku. Stejně tak dostalo se i české zpívání valem do katolických chrámů. Kněží viděli radostný účinek přirozeného jazyka při bohoslužebnostech a nemohli se mu rozumně brániti.

Možno po těchto stručných výkladech vstoupiti do vnitř chrámů, o něž se věřící šestero náboženstev v Čechách dělili.

V chrámě bojovných Táborů i Bratří a kalvínů bývalo po našem smysle prázdno. Věcí k bohoslužbě nebylo mnoho potřebí. Stačil, jakož svrchu dotčeno, stůl, u něhož přijímala obec klečíc nebo sedíc. Stůl byl vždy ubrusem kryt. Nádoby byly zvláště u Bratří zprvu schválně sprostné, dřevěné a na nejvýše cínové. Jedna nádoba pro obec byla veliká. Později kněží mívali kalichy z kovů dražších. O monstrancích na vystavení svátostního těla Kristova nemůže býti při těch jmenovaných církvích řeči, jen mírnější z Táborů — zvláště kněží Žižkovi — nosívali monstranci dřevěnou hvězdné formy a na tyči upevněnou. Jináče v chrámě nedovoleny ozdoby nijaké, aby neodváděly mysl od pobožnosti, i májové stromky, které hoši donesli k ozdobě, kněz bratrský kázal kdysi z chrámu ihned vynésti.

Ve sboře bratrském i v chrámě kalvínském — a řekněme hned — v kterémkoli jiném stávali a sedali muži zvlášť a ženy též tak. Kde kalvini ujali chrám husitský nebo katolický, tu byly oltáře dosavadní zrušeny a na mensu oltářní vstavena obyčejně tabule, na níž napsáno Desatero, někde Otčenáš, jinde Věřím.

Č. 43. Čeští bratří zpívají z kancionálů. R. 1576.

Nebylo-li v bratrském nebo v kalvínském kostele kazatelnice, kněz stával u stolu kázaje. Před stolem postaveny pulpity se žaltáři nebo kancionály, z nichž muži zpívali. České Bratry zpívající z kancionálu i z menších knih zpěvných viz na obrázku 43. Obrázek jest vyňat z bratrských ,,Písní duchovních", r. 1576 tištěných. Onen muž v těžké šubě může býti kněz. Noha pulpitu na obrázku jest bohatě renesanční; pulpit jest kryt také nějakou šatkou bohatě krumplovanou; tu tedy přec něco parádnějšího i v prostém sboře bratrském.

V chrámě vyznavačů pod obojí (kališníků), k nimž dle českých poměrů zvláštních počítáme i lutherské protestanty, a v chrámech katolíků bylo celkové výstrojení všude stejné, neboť kališní utrakvisté, jakž svrchu řečeno, nechtěli se od římské církve rázně odděliti a lutherané se pod pláštěm jejich skrývali; nemohli tedy kostel po svém smyslu proměňovati. První, co vpadne v oko, v takových chrámech, jest *oltář* hlavní v kůru neboli v kněžišti; mimo ten bývají po stranách v lodích oltáře poboční.

Oltáře byly pořizovány jakožto díla umělecká. Až téměř do poloviny XVI. století byly to gotické archy dřevěné či skládací oltáře, na nichž stávaly ve vyřezávané architektuře sochy a sošky na podstavcích a pod baldachýnky, nebo místo soch byly do architektury gotických fiál a oblouků a pilířků vpraveny tabulové obrazy. Byl větší hlavní obraz uprostřed archy a užší obrazy po stranách čili na křídlech archy, kteráž křídla bylo lze zavírati. Pro ten případ byly obrazy i v zadu na křídlech, aby i zavřená archa pěkně se podobala. Vzor prosté archy, ale velmi sličné viz na obrázku 44. Je to archa na Smečně. Obrazy jsou v rámech pozdní gotiky a architektury téměř není.

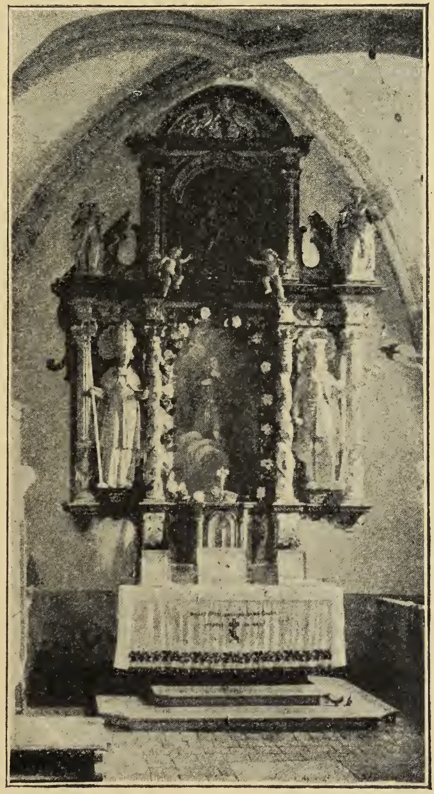
Byly archy veliké i nádherné. Archa u sv. Jakuba v Kutné Hoře stála r. 1515 350 kop českých, což může

se rovnati dnešním 20.000—30.000 korun. Ačkoli v XVI. století renesance neuchytila se chrámů našich po stránce

Č. 44. Skládací oltář (archa) na Smečně.

stavební valnou měrou, uvnitř však přetvořila ve svůj způsob nejeden bohoslužebný kus. Tak i oltář. Do gotických kostelů dostaly se oltáře renesanční, jež nakonec vystřídány oltáři barokními, z nichž jeden — ze Srbice na Domažlicku — z poč. XVII. věku uveden jest na obrázku 45. Že to umělecká práce truhlářská barokní, to prozrazují kroucené sloupy neklidné, jichž přísná renesance neznala. Starodávnou formu zavírací archy velmi snadno postihneš i na tom obrázku, třeba že po stranách stojí tu sochy místo úzkých tabulových obrazů.

Č. 45. Barokní oltář v Srbici.

Na oltářích renesančních a barokních stavební formy vždy vynikají. Bý-

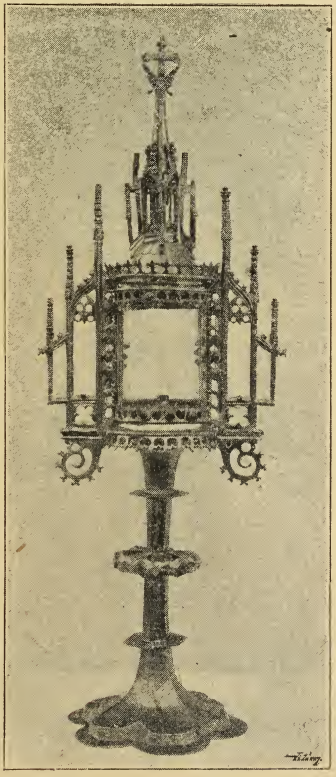
vají to sloupy, které nesou na svých hlavicích trámoví a římsy stejně jako na stavbách kamenných. A jsou ty oltářní stavby čím dále, tím vyšší a větší, takže již v XVII. věku některý oltář svou velikou stavbou co do šíře a výšky vyplňuje všecken prostor kněžského kůru.

Č. 46. Tabulový obraz v Černém Kostelci.

Tabulové obrazy oltářní bývají namnoze dobrým důkazem o zdatnosti českého malířství. Zachovalo se několik tabulových obrazů gotického malování; ukazují sic tu a tam na předlohy cizí, které bloudily světem, ale v zevrubnostech a v barvě bývá český malíř vždy svůj. Z doby renesance, z r. 1558, uveden jest příklad renesanční tabule na obrázku

46. Obraz visí v chrámě Černého Kostelce u Brodu Českého. Je tu pozoruhodno, kterak dovedně český malíř skupil na úzkou plochu šest osob, totiž pět apoštolův a Krista, který jednomu myje nohu v míse. Tváře apoštolů jsou výrazné, Kristův šat je podán v pěkných záhybech. Jenom nahá noha, kterou Kristus myje, poněkud jest nemotorna. Za všimnutí stojí krajinka, kterou zříti oknem otevřeným; i při drobnosti té krajiny jest patrno, že malíř výborně kreslil do hloubky.

Č. 47. Monstrance gotická v Tožici.

Z nádob kostelních nejvýznačnější a nejznamenitější byla *monstrance* na vystavování těla Páně. Monstrance vznikly v církvi katolické k processí Božího těla o svátek, r. 1264 založený. V době, o níž se tu píše, sic nejeden chrám katolický a pod obojí měl monstranci jen prostou, mosaznou nebo měděnou, ale většina kostelů snažila se míti monstranci drahocennou a co možná velikou. Někde si pořídili tak ohromnou, že ji o slavnosti brali na no-

sítka, neboť kněz by jí byl neunesl. Kutnohorská monstrance byla z 121 hřiven stříbra urobena a široká jako muž s rozpřaženýma rukama a vysoká tak, že muž rukou vzhůru napiatou stěží dosáhl jejího vrcholu. Kutnohorští ovšem si takový přepych mohli připustiti, pokud doly stříbra dávaly hojně. Prostičkou typickou formu gotické monstrance (bronzové) z Tožice viděti na obrázku 47. Křišťálovou neb skleněnou nádobku na hostii objímá gotický rámec, jenž se na obou stranách rozšiřuje fiálami, pilířky, oblouky v křídla architektonického rázu. Je to jako malý oltář gotický, na noze se rozevírající. Na bohatších monstrancích bývají také sošky

Č. 48. Gotický kalich v Újezdě Červeném.

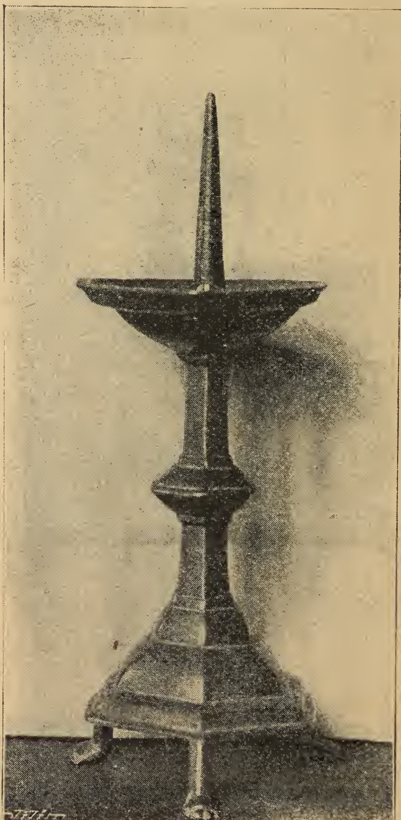
pod lomenými kružbami a baldachýnky jako na oltářích. Renesanční a zvláště barokní monstrance kolem dokola zdobené paprsky špičatými, jsou dosavad v kostelech obyčejny a známy.

Č. 49. Renesanční kalich v Drahobudicích (1541).

Kalichů ke mši měl každý chrám několik. V chrámě kališných ovšem bylo o ten kalich víc, z něhož podáváno víno lidu. Byl to kalich z povětších, měl na okraji řápek, proto mu také říkali „řepice". Byla k němu i lžička, kterou se víno nebo krev Páně nabírala a podávala. I kalichy byly zhotoveny z mědi, z cínu, z bronzu, ale většina byly ze stříbra pozlaceného a skoro vždy to byly kusy uměleckého zlatnictví jako monstrance. Jenže zlatník shrnul-li při monstranci většinu svého umění na hořejší část, u kalicha zdobil spíš podstavec neboli nohu. Kterakou podobu měl kalich gotický, to ukazuje obr. 48. Dole na noze lalokaté jest ozdobné gotické mřežoví, ořech nebo jablko, knoflík je hranatý, číše je holá. Jeden z prvních kalichů renesančních jest na obr. 49. Je v Drahobudicích u Kolína; laločná noha ozdobena perlovcem renesančním a číši *od kořene do třetiny* zdobí sličný dekor téhož slohu. Kalichy 16. stol. byly zdobeny perlami, emailovými obrázky, erby dárců, šmelcovanými slovy. Kalichy barokní jsou ještě hustěji a výše zdobeny, jakž sloh přinášel.

Kalichu podobny byly ciboře, v nichž ukrývány hostie. Místo nich také sloužívaly truhličky, pušky (pixides) pěkně upravené. Monstrance, pušky a křížmáře, v nichž chovány posvěcené oleje, měly svou skrýš vedle oltáře ve zdi pod ozdobným uzavřením; někde bylo takové sanktuarium obzvláštní kamenný, plastický kus, samostatně při zdi stojící.

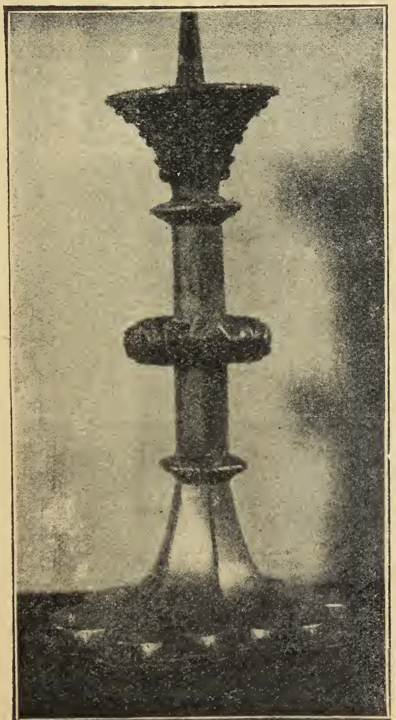

Č. 50. Gotický svícen v Nebuželech.

Z ostatních nádob kostelních jsou konvičky čili koflíky na vodu a víno a nádoby k umývání rukou kněžových, kaditedlnice a j. Všeho chápal se umělecký zlatník nebo stříbrník a při chudším chrámu také jen cínař nebo konvář, aby ty věci svým uměním nějak ozdobil.

Na oltáři stávaly *svícny*, na nichž při bohoslužbě zapalovány

voskové svíce. Lojovky zapovídány, poněvadž lůj je z hovada, vosk od čisté včeličky. V starší době stačily svícny dva, ale v XVI. století jich přibylo všude. Největší počet svěc a svícnů na oltáři měli jesuité. Svícny byly nejvíce cínové, ale i mosazné, dřevěné a železné. Podobu gotických svícnů z Nebužel a ze Všerub, kterých se málo naší době dochovalo, viz na obr. 50. a na obr. 51. Všerubský svícen jest podoben podstavci kalicha; má laločnou patu i gotický knoflík uprostřed. Svícen renesanční v Pelhřimově na obr. 52. jest vznosnější, než byly gotické, a umělecky působí hlavně svou sličnou a měkkou linií v obryse. Na obr. 53. jest proveden ze Stanětic svícen barokní, jehož podstavec ozdobou přeplněný je barokně vykrojen a renesanční tyč olepena dekorací.

Č. 51. Gotický svícen ve Všerubech.

Z bohoslužebných *rouch* nutno ještě zmíniti se o

kasuli čili ornátě kněžském. Nejstarší ornát podobal se střihem svým zvonu obšírné sukně ženské. Kteraké byl podoby takový starý zvonový ornát ještě koncem XV. věku, to zříti na obrázku č. 54. Kříž vyšitý na zádech ornátu jest ještě úzký. Aby se divák netrudil výkladem, co na obrázku znamená mládenec bosý, nutno mimochodem vysvětliti, že je to sv. František, který byv pohnut zbožností, svléká se sebe šat švihácký, ba i obuv, a chce býti klášterníkem, bosákem. Zahazuje pás a provazem se chce opásati. Jeť zakladatelem františkánského řádu.

Č. 52. Renesanční svícen v Pelhřimově.

Nutno podotknouti, že kasule v XV. věku již mívaly na zádech kříže široké, i vyšívanými figurami a obrázky zdobené.

Nynější forma ornátu, jenž na zádech se zaokrouhlil a po předu převzal obrys basy, bezpochyby vznikla v době renesanční; vyšívání bralo na se tenkrát také formu plastickou, ornát stal se tvrdým. Vzal-li kde kněz protestantský ornát ze strachu, nechtíval na něm míti vzadu kříž; ten prý náleží knězi pod jednou, ne knězi pod obojí. Ornáty byly šity z hedvábů

drahých, ale vyskytovaly se i soukenné, kožené, ba i z plátna barevného. Kněží oblékali pod ornát albu z plátna, pasem spiatou, katoličtí přibírali ještě jiné kusy šatu bohoslužebného, symbolického, jako dnes činí. Kněz protestantský v Čechách, pokud směl, nejraději vystupoval v komži čili v rochetě plátěné.

Č. 53. Barokní svícen v Stanětících.

U samého kněžiště, ale již v lodi kostelní po všecken čas, obzvláště v XVI. století stával na stupni *pulpit*, a na něm veliký latinský *kancionál*, z něhož při bohoslužbě zpívali literáti kůru latinského nebo kůru českého zpěvy chorální při varhanách. České kancionály jsou teprve v XVI. století. Skupení literátů viděti na obr. 55., vyňatém z kancionálu litomyšlského, malovaného Matoušem Ornysem v letech 1561—1563. Na

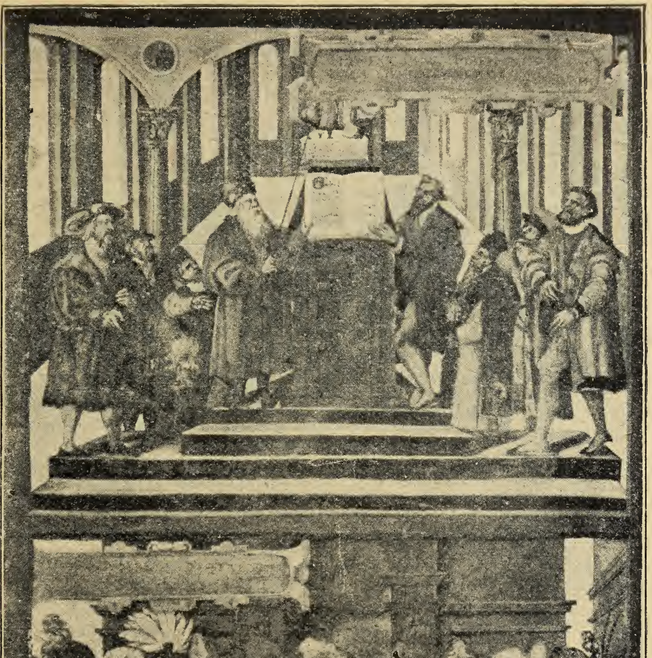
obrázku vadí pravdě jen to, že pět z osmi literátů mají čepice a klobouky na hlavách a že kancionál nemohl býti k oltáři otevřený, nýbrž naopak; malíř měl pulpit i knihu obrátit k oltáři zády; takhle by pěvci do kancionálu neviděli.

Č. 54. Zvonovitá kasule, konec XV. věku.

Druhý obraz pod pěvci jest povědomé Svatoplukovo lámání prutů. Je v barvách pěkné, i skupení osob je živé. Kresba předních tří osob není k druhým přiměřená.

Dosti četný sbor literátů u pěti partesů shromážděných viz na obr. č. 56. Jsou to literáti v Prachaticích r. 1604. Literáti latinští byli vybraná společnost městská, latinskými školami prošlá, byli honorací a předním spolkem v městě. Členem literátů prachatických byl i pan Vilém z Rožmberka. Literáti latinští provozovali také

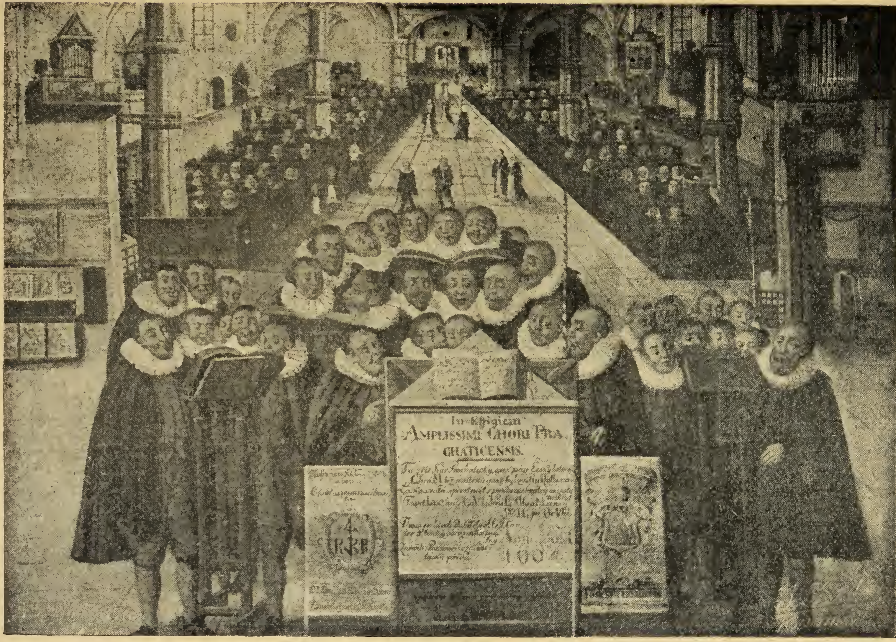
Č. 55. Literáti v kancionále litomyšlském z r. 1561.
Na obraze dolejším Svatopluk láme prut.

zpěvy figurálné, jakž patrno na obrázku literátů prachatických, kdež 33 osoby u pěti pultů svědčí o pěti hlasech zpěvných a tudíž o zpěvu umělém.

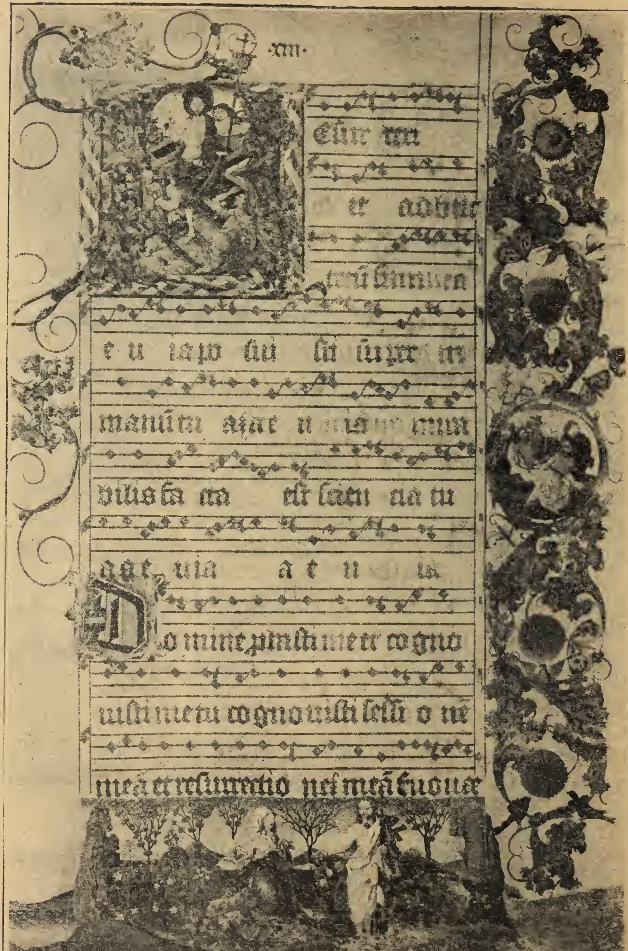
Někdy pomáhaly literátům některé hudební nástroje, nejspíš basa, ale i cink pískací, i viola. Instrumenta hudební větší měrou zaváděli k bohoslužbě jesuité. V Praze byl při každém farním chrámě český sbor a skoro všude též latinský. Při mši se oba kůry zpěvem střídaly. Stávali a zpívali také na kruchtách dvou, z nichž nižší byla česká, vyšší latinská.

Kancionály jsou podnes chloubou českého umění. Objednávaly je obce, skládala se na ně jednotlivá řemesla i jednotliví sousedé. Práce jest v nich písařská a malířská. Písaři krásným písmem a notami se mohli chlubiti a naši malíři svými iniciálami, zlatem pokládanými, obrazy svěže skládanými a okrajky listů květinových, vše živými, skvostnými barvami malovanými. Je to drobná, mistrovská práce umělecká; neomylné znamení české vzdělanosti, neboť ty kancionály jsou naše, rázovitě české.

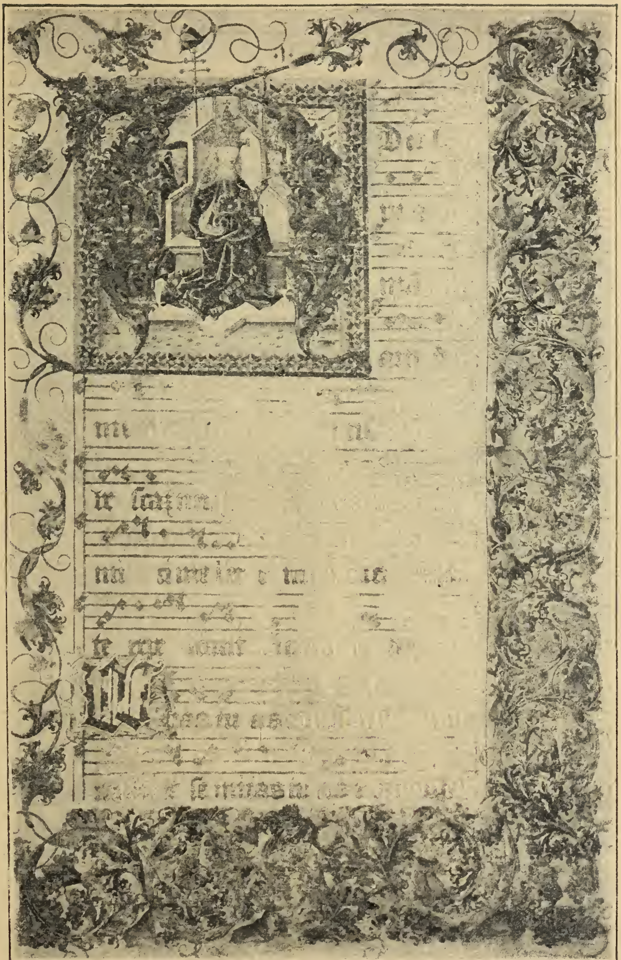
Na poznanou, jakou formu měly skvostné listy kancionálu, viz obr. 57. a obr. 58. Jsou tu podány dva listy z pergamenového latinského kancionálu mladoboleslavského, jejž v konci XV. věku (asi r. 1500) maloval Janíček Zmilelý z Písku. Černé noty na obou listech jsou po tehdejším zvyku psány na 4 liniích červených. V iniciálce jedné (R) vymalováno Kristovo vzkříšení, dole jest Kristus s Marií. Na druhém listě v iniciále nějaký biskup. Figury přirozené, s řasami šatu měkkými a přirozenými. Po straně prvého listu jsou upraveny rozviliny; listy a květy bodlákové s motýli. Na druhém listě je orámování na všechny čtyři strany, na dvou lehounké, elegantní linie s listy kadeřavými, na dvou stranách hustá spleť rozvilin, hustší nežli na listu prvém. V rozvilinách měkkých lístečků kadeřavých a větvic

Č. 56. Literáti prachatičtí r. 1604.

Č. 57. Z kancionálu mladoboleslavského z r. 1500.

Č. 58. Z kancionálu mladoboleslavského z r. 1500.

Č. 59. Z kancionálu francouzského z hrany k XV. věku.

jsou namalovány figury rozmanité, všeliké i pitvorné. Barvy jsou také u jiných prací českých svěží.

Na přirovnanou k českým pracím jest přiložen obr. 59., představující vkusný, krásný list kancionálu francouzského, asi z hrany století XV. Na první mžik je to jiné než naše.

Ještě několika věcí nutno sobě všimnouti v chrámích. Především *kazatelnice.* Bývala opřena o pilíř po levé straně kostela. Krásné kazatelnice všech forem a slohů zachovaly se nám po tu chvíli. Jsou to díla řezbářská i díla uměleckých kamenníků. Kazatelnice na Náměti v Kutné Hoře jest šestiúhelná, z opuky tesaná, reliefy na ní (obrazy povydané) jsou jako z kovu ostré. Reliefy se nejčastěji zobrazovali na kazatelnicích čtyři evangelisté.

Za všimnutí stojí též *křtitelnice.* Bývaly kamenné, většinou však cínové. Jsou to díla uměleckého cínaře, podoby obyčejně zvonové, na nichž zdoby jsou rejsovány, nebo i reliefem povydány. Z nejznamenitějších jest křtitelnice ve Vysokém Mýtě (z r. 1499), litá kutnohorským Ondřejem Ptáčkem a okrášlená 12 světci v gotických obloucích. Týž Ptáček ulil i do Kolína křtitelnici, kterou se tamější chrám smí chlubiti po tu chvíli. Na obr. 60. jest pro poučení podána křtitelnice v Nové Pace z r. 1545. Je renesančního rázu. Stojí jako jiné křtitelnice na 3 nohách ale zde nohy se začínají ženskými hlavami, kdežto u jiných křtitelnic obyčejně jsou vousáči.

Nelze nevšimnouti si v kostele *náhrobních tabulí,* které byly položeny na zemi i stávaly při zdi. Na těch kamenných tabulích kameník vytesal nápis a někdy jen erb toho, jenž (za peníze) pochován v kostelní půdě, ale jindy častěji vytesal jeho figuru. Ty kamenické práce často jsou neumělé, postavy na nich nepřirozené, stlačené, ale někde jsou to znamenité práce sochařské.

Takovou jednu viz na obr. 61. Tu v renessanční arkádě stojí paní Anna Mandalena Vencelíková z Malovic († 1615), u nohou majíc erb a symbol smrti. Ta tabule jest v Kamenici nad Lipou.

Č. 60. Křtitelnice v Nové Pace z r. 1545.

Byla-li osoba nebožčova vzácna, postavili v době starší do kostela *sarkofag* kamenný. To časem přestalo. Z renesanční doby za nejznamenitější sarkofág v Čechách položiti jest ten, jejž zhotovil Nizozemec Alexander Colin z Malina králům českým (viz obr. 62.). Je to opravdu královský sarkofág, nádherná práce sochařská z bílého mramoru, postavená v kostele sv. Víta v Praze r. 1589. Na víku toho sarkofágu leží socha Ferd. I.,

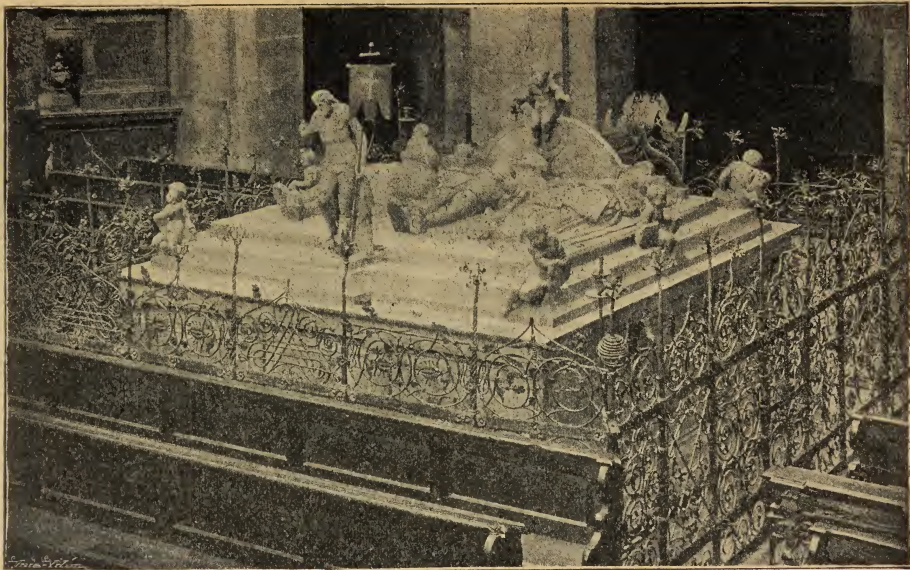
Anny, choti jeho, Maximiliána II. Po straně jsou poprsí Karla IV., jeho čtyř manželek, Václava IV., Ladislava Pohrobka a Jiřího z Poděbrad. Ozdobami jsou kartuše, pletence a děti. Královský sarkofág obstoupen jest velmi umělou mřeží, kterou dělal Němec, dvorní zámečník.

Č. 61. Náhrobní tabule v Kamenici n. L.

Místo sarkofágu v XVI. století urození spíš sobě pořizovali do kostela *epitafia*, náhrobníky, jako malé oltáříky; bohatší měšťané však menším nákladem dávali si epitafia do kostela malovati. Byly to náhrobní obrazy tabulové, na nichž obyčejně malován kříž nebo vzkříšení Páně, a pod tím klečící osoba, která umřela, nebo i celá rodina až do nejmenších dětí, čímž dostával obraz význam votivní. Takové obrazy mají ráz a cenu větších podobizen, kdežto jináče dlouho do XVI. století byly samostatné podobizny měšťanské velmi vzácny.

Obr. 63. představuje všecku rodinu řezníka Střížky ve Stříbře z r. 1585, 13 osob; řezník s chlapci na jedné straně klečí, žena s děvčaty na druhé. Mužští jsou v pláštích černých, od nichž světle se odráží bílé okruží u krku. Takové okruží mají také dvě z dívek. Paní jsou zahaleny zavitím, jež sahá asi po bradu. Na mužské straně je karakteristika tváří znamenitě podána, každá tvář

Č. 62. Sarkofag českých králů.

jiný ráz. Ženské tváře hladké se malíři tou měrou nepodařily.

Konečně nutna zmínka *o varhanách.* Skromné jsou v kostelích již ve 13. stol. jistě. Pevné vymyslili teprve v XV. věku. Nebyly ani v XVI. věku veliky. Na obrázku prachatických literátů napočítal jsem na varhanách jen 19 cínových píšťal. Největší v Čechách byly u sv. Víta. Dokončeny r. 1567, měly 40 rejstříkův a na měchy jejich vydalo se 300 koží.

Nejvíce lidí scházelo se k nedělské bohoslužbě na hrubou mši. Nejedni, zvláště mladí lidé, stávali v hovorech před kostelem leckdy tak dlouho, až je rychtář žilou do kostela vehnal. V kostele sedali muži a ženy zvlášť. Městská rada a starší obecní usedli do presbytáře, kdež mívali v některém městě lavice řemeslně řezané, erby a sochami zdobené. Nepokládali konšelé za nic neslušného, než bohoslužebnost se začala, že někteří postáli v hloučku a bavili se. Lomnický, básníř a mravokárce, tepe i obecenstvo, že se v kostele vítají, jazykem melou, až bolí uši, táží se vespolek, kdo jak spal, povídají si noviny.

Jináče však věříme, že byla v tehdejší době zbožnost větší a obecnější nežli dnes. Obzvlášť uctivě se měli ku přijímání těla a krve Páně. Když první kněz přijal, poklekala na stupně oltářní obec, ženy podle sebe, muži též pospolu. Farář podával chléb po jedné straně, kaplan v rochetě podával z kalicha na straně druhé, jak to na obr. 64. kancionálu mladoboleslavského.

Méně lidí bývalo na nešpoře, který se konával odpoledne v neděli i o všední dny. V neděli býval při tom katechismus mládeži vykládán. I při nešporu bývalo kázání. Vůbec kázalo se za oněch dob víc než dnes.

O svátcích bývala bohoslužba hojnější a ceremonií víc, jmenovitě o Veliké noci. O Květnou neděli svěceny ratolesti a jehnědy, zpívány pašije. Král Ferdinand

Č. 63. Epitáf řezníka Střízky ve Stříbře r. 1585.

r. 1528 zavedl u nás románský zvyk mytí nohou chudým starcům. V ten čas strojen boží hrob v kostele, k němuž konáno kolem kostela třikrát procesí s monstrancí Ta konečně vložena do hrobu jako tělo Kristovo za zpěvu literátův a žáků. Kněz protestantský, i když procesí musil vykonávati, kladl raději kalich do božího hrobu než monstranci, z čehož ovšem bývala nevole mezi lidmi Jesuité zavedli u nás boží hrob bohatý, fantasticky vystrojený malbou, světly, sochami, figurami živými. Také o Velký pátek v procesí nosili kříže, trnové koruny na hlavě a bičovali se navzájem veřejně. O Bílou sobotu i utrakvisty pálen Jidáš; vlastně na hraničce pod kostelem spalovány zbytky svěcených olejů. V ten den trčela s kazatelnice tyč, na níž byla přivázána koudel, té říkali Jidášova brada. Kněz ukazuje na tu koudel, jal se zpívati: „Pohleďte, jak sláva tohoto světa pomine". O jitřní, na neděli slaveno Vzkříšení; kostel byl celou noc otevřen.

Při procesí v tu noc nikdy naši otcové nezapomněli prositi Boha za hojnost obilí. Ráno pak svěcena vejce, plece, sýry, koláče, beránky, jeřábky. Jeřábka někde konšelé jídali veřejně na rynku.

Veliký svátek katolický byl den Božího Těla. To bylo slavné procesí v ulicích; kde byl strach z protestantů; konáno procesí jen okolo kostela. Slavnost byla samý květ a věnec, družičky i cechy řemeslné se súčastňovaly průvodu, začasté i trubači.

Procesí konali za mnoho let i husité pod obojí, ale vzrostem protestantismu zůstávalo to processí Božího Těla jen katolíkům a řemesla městská i rady někde dávaly se k němu nutiti i tresty.

K zvláštní pobožnosti vedl tehdejší lidi zvon, když jím zvoněno klekání. Skutečně klekali na ulici, v dílnách, doma, kdekoli zvon zaslechli. Klekání se zvonilo třikrát denně k poctě boží mateře; husité zvonívali prý

Č. 64. Přijímání pod obojí r. 1572.

jen ráno a večer.] Ale pouliční klekání k poctě P. Marie přestávalo časem. Za to vzniklo nové klekání pouliční, přísně nařízené r. 1566 rozkazem krále Maximiliána. Jakmile zavzněl v pátek zvon s kostelní věže, každý musil kleknouti, ať byl kdekoliv, a modliti se, aby Bůh chránil křesťanů Turka krvežíznivého.

Ke kostelu náležel *farní dům* s farářem. Na faře byl kříž znamením. Stavení to bylo lepší, ač ne všude a ne v každý čas. Když stavení zpustlo, konšelé neradi opravovali.

O výchovu ku kněžskému stavu musila každá církev u nás starati se sama, což byla těžká věc. U nás v universitě nebylo theologie.

I u katolíků až do příchodu jesuitů, kteří výchovu kněží katolických vzali do rukou, musil kandidát kněžství přestati na tom, čemu ho naučila latinská škola městská, a praksi získal pak u faráře. Svěcení došel snadno, když měl na cestu k biskupovi. Od r. 1561 měli katolíci arcibiskupa svého v Praze, jenž kněze světil. Kandidátům husitským čili pod obojí a protestantským musila stačiti universita česká, která neměla theologie.

Stran svěcení měl kandidát pod obojí svízel zlou, musil za hranice, často až do Italie, do Benátek, a tam biskup za peníze posvětil, jen když kandidát zřekl se kalicha. Byl to tedy pokoutní způsob svěcení a morální škoda a posměch stran protivných. Protestantští kandidáti chodívali pro své stvrzení na kněžství do Němec, co možná blízko, nejčastěji do Wittenberka, a dosahovali ho dosti snadno; ale poněvadž protestantská církev u nás až do r. 1609 zákonem neuznána, dosti často se stávalo, že také jejich kněží nebyli uznáváni za kněze, zvláště byli-li ženati. Jest v těch poměrech a v jejich rozmanitých následcích nejhorší stránka zlaté doby městské.

Platy kněžské byly nestejné, ale nikdy ne valné. V konec 15. století 40—60 kop čes. ročně (což našich asi 2—3000 K) a k tomu hrách, máslo, trochu obilí, palivo, leckde mléko, pivo.

Někde měl louku, les, chmelnici, pole. Ale na to musil živiti kaplana a dva, tři učitele ze školy. Plzeňský arciděkan měl r. 1561 250 kop čes. (nad 5000 našich K), k tomu 60 kbe'ců obilí, 20 věrtel piva a jiné drobotiny; konšelé mu koupili také 3 krávy, ale za to byl povinen živit čtyři kaplany, školního rektora, kostelníka, zvoníka a čeleď! Přední fary Týnské farář měl počátkem XVII. století 200 kop míš. (naše 2000—3000 K) a nějakou pomoc do kuchyně. Je vidět, že ty platy drží se po 200 let na stejné výši co do kupní síly.

Něco kněz vykoledoval, chodě dům od domu sám nebo s kostelníky, žáky a učiteli. Některý nemnohý groš (2—8) bral od pohřbů, křtu a oddavek, ale tu konšelé bděli, aby lidí „nešacoval“. V Bělé v pol. 16. stol. neměl od vesničanů víc brát než od pohřbu 2 gr. a od křtu nejvýš slepici, od veselky koláč nebo nejvýš jen slepici.

VII.

Škola.

Škola stávala u kostela, často na hřbitově, kterýž byl v samém městě také u kostela. To bylo ještě z doby, kdy školy náležely k církvi. Dům školní býval z lepších, ba jmenován i klenotem města. Ale ne vždy a všude vypadal jako klenot. Dlouho byly malé, skrovné i jen dřevěné. Po bouři husitské mnohé školy z gruntu nově stavěny a proti bývalým malým zvětšeny, mnohé opravovány. Poněvadž proběhem století XV. školní stavení zase zvetšela a sešla, někdy také oheň pomohl, v 16. století nastala zase doba nových školních staveb a oprav. Tu vznikaly renesanční stavby školní se štíty, stavby na zdech malováním a rejsováním zdobené. R. 1550 obdržela chrudimská škola dokonce dvě patra a dva štíty. Kutnohorská škola všecka od kamene a vůkol štíty okrášlená vznikla v r. 1596 na místě děravé dřevěné; pěkný kus plastické práce na ní jest portál mramorový. Na obr č. 1. jest tu školu viděti pod kostelem. Ale kreslíř přemrštil co do počtu renesančních štítů, které školu korunují, nakreslil jich tam hromadu, kdežto dnes stojí na škole jen dva a víc se jich tam nevejde. Ta škola byla z největších (je v ní 30 oken). Stála 1475 kop, což by dnes vydalo asi za 22.000 korun. Dnes slouží za děkanství.

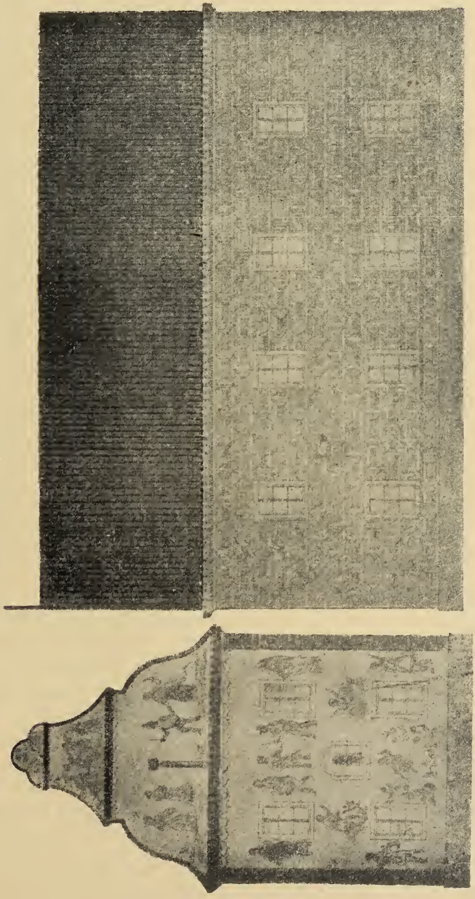
Proti dnešnímu stavu jsou největší školy 16. věku malé. K největším náleželo gymnasium před kostelem týnským (viz obr. č. 65), a což je to proti dnešním školním budovám poměrně malý domek o jediném patře

Č. 65. Škola Týnská v Praze.

se šesti okny do rynku! Obr. č. 66 představuje bývalou školu v Písku z r. 1565. To celé stavení po délce s osmi okny a celá zeď byla kvádry porýsována; vedle toho průčelí, které mělo čtyři okna, bylo všecko až na vrchol renesančního štítu figurami porýsováno; byly tu zobrazeny allegorické osoby Fides, Justitia, Spes a Víra

s kalichem a mečem, Goliáš a David, žena s dítětem, tabule s latinskou abecedou, bitva. Škola ta zbořena.

Č. 66. Škola v Písku z r. 1565.

Uvnitř nebývalo místností mnoho. Obyčejně veliká světnice školní, druhá menší; jedna nebo dvě světničky, ba i jen komory jako byt učiteli, a jizba, v níž bydlili žáci. V hlavní síni, která slula auditoř, lektoř i museum, stávala při zdi kathedra jako kazatelnice, s příhradami, v nichž učitelé měli knihy. V chudší škole místo kathedry byl jen stoleček. Podle kathedry visely obyčejně dvě tabule černé, jedna ku psaní, druhá k notám, ke zpěvu. Ostatek síně naplněn lavicemi nízkými a bez lenochů. Nynějším škamnám se nepodobaly. Psáti se na nich nemohlo, leč psal-li žák na kolenou svých. Proto býval ve škole dlouhý stůl, kolem něhož žáci na lavicích i na stoličkách sedali. Někde také několik menších stolů se stoličkami vyplnilo světnici. Na těch stolech žáci sobě lekce psali. Nezbední studenti nožíky řezávali často do tabulí a lavic svoje fantasie.

Sousedského rázu dodávala auditoři kamna, v nichž zasazen byl hrnec — kakabus slul — na ohřívání vody a vaření polívky. Kol kamen byla lavice jako v selských chalupách; i tu žáci sedali, když bylo učení. Ta kamna rozpustilým žákům také často překážela, leckdy vyrazili kachlík a musili pak ucpávati. Na zdi auditoře visela někde skrovná mapa a někde při zdi stály malé varhánky pro učení zpěvu.

V XVI. stol. už všude ve školách měli v oknech skla. Před tím bývaly mázdry. Ale skla byla tak cenná, že měšťané, uvádějíce do školy učitele, vždy mu zvlášť odevzdávali skla. Tehdejší okno, složené z malých koleček, olovem spojených, bývalo studentům příliš křehké — když vylomili kolečka, musili je zvláště v zimě hadry ucpávat, na což asi pěkný pohled nebyl.

Našemu názoru o školním domě nejvíc odporuje nářadí a nádobí k hospodářství žákovskému ve škole náležité; na chodbě před auditořem byly pohotově mísy, talíře, škopy, putny, vany, hrnce, truhly na chléb, na

hrách a kroupy a na jiné vařivo, konve na mytí hlav a noh. Záchodek čili „zadní pokoj“ ve škole samé jak tak upravený za onoho času byl vzácnou věcí — žáci obyčejně běhávali za hřbitov na hnůj k žumpě.

Školství tehdejší bylo jináče zřízeno nežli dnešní. Dnes kdo poznal ráz a způsob jedné školy obecné, jednoho gymnasia, jedné reálky, zná vlastně způsob všech škol obecných, všech gymnasií, všech reálek, neboť ty školy jsou všude stejně zřízeny a řídí se stejnými řády a zákony. Tak nebývalo za starodávna. Škola při kostele ani v témž městě nebývala nic stálého; dočasný ráz škol závisel na tom, jaké učitele universita pražská do školy podala, kterak byli učitelé s výživou spokojeni a jací žáci kdy přišli. Takž byla táž škola jednou nižší, jindy vyšší; a když se nepodařilo získati některý rok do té školy učitele schopného, nebylo školy žádné do té doby, nežli ji zase vzkřísili.

Městské školství tehdejší lze děliti z hruba ve tři stupně. Nejnižší byla škola „dětinská“, „malá“, „česká“, elementární; tu děti se učily číst a psát. Někde byla spojena se stupněm vyšším, se školou latinskou, ale jinde vykonával její úlohu pokoutní učitel nebo v bytech učitel domácí, soukromý, a u dívek nejčastěji ta žena, která je učila šíti. U takové švadlí učily se i čísti a psáti, což bylo tehdejších dívek všecko vzdělání.

Škola latinská, pokud se v ní učilo grammatice, byla stupněm druhým, a na tom přestával největší počet městských škol (schola minor). Nejvyššího stupně byla škola, v níž učeno logice, rhetorice a začátkům filosofie, tedy tomu, co plnou měrou náleželo universitě Taková škola vlastně slula gymnasium a lyceum. Tu také nerozdělovala městských škol od university pevná čára; vždyť v Praze v dobách, kdy byl nedostatek universitních studentů, zváni bývali žáci nejvyššího stupně ze všech jiných škol, aby chodili i na universitu do přednášek.

Proti universitě, která chovala všecku učenost, latinská škola městská slula partikulární, poněvadž poskytovala té učenosti jen část (partem).

Ty tři stupně byly rozděleny v třídy (classes), ale ani těch nebylo všude stejně: Jedna škola přestávala v grammatice dosti nízko, druhá šla výše a měla tudíž tříd víc. Nejobyčejnější forma latinské školy městské jsou tři třídy, řídko čtyři. Kde byly všecky tři stupně pospolu, tu v gymnasiu bývalo pět i šest tříd. Taková vskutku vyšší gymnasia bývala stáleji v Žatci, Hradci Králové, Litoměřicích, v Lounech, v Kutné Hoře. Třídy se počítaly od nejvyšší. Ta byla všude prima, tak jako dosud v Němcích počítají. Primáné byli tedy nejvyšší, nejstarší studenti ve škole. Učitelů obyčejně nebývalo ani tolik, kolik tříd. Na školu trojtřídní najímáni učitelé dva. V Lounech bývalo učitelů pět na šest tříd. Když bylo učitelů méně než tříd, vždy spoléháno, že některý ze zrostlých studentů bude v nejnižší třídě pomáhat v učení.

Ale pozorlivý čtoucí řekne: „Jak to, že se mluví o třech, pěti, ba i o šesti třídách — a svrchu bylo řečeno, že v domě školním byly obyčejně jen dvě světnice k vyučování? Jak to možno?“ Tu zase musí čtoucí pustit z mysli dnešní školu, v níž každé třídě jest určena světnice. Tenkráte seděly dvě i tři třídy ve světnici jedné společně — a to buď zároveň pracovalo se žáky učitelů víc, nebo jeden učitel trmácel se s třídami několika pospolu. Vedli si ti učitelé při tom arci tak, že když jedna třída četla, druhá třída počítala, třetí něco psala. Jináče to nejde. Co mohly obě třídy slyšet společně, povídalo se jim oběma společně, při opakování pak žádal učitel od dospělejší třídy víc, od nižší méně, aby mohl se zabývati oběma najednou.

Jináče také nebývalo v třídách našich protestantských a husitských škol, zejména ve vyšších, žáků

tolik, jako dnes. Přední gymnasium pražské, u svatého Jindřicha, mělo r. 1585 jenom 5 primánů (nejvyšší třída), 14 sekundánů, 30 terciánů, kteří ve škole bydlili. Tedy úhrnem 49 studentů — k nim ovšem do školy přicházeli ještě hoši z měšťanských domů. A těch nemohlo býti mnoho.

V školství tehdejším v školských řádech při vší jejich nestejnosti pronikal úmysl vésti studenty k zbožnosti. Ve škole na ráno, jak se žáci probudili a umyli, znělo nařízené modlení a zpěv. Denně dvakrát byla bohoslužba v kostele, při které žáci povinni byli zpívati a posluhovati; kostelní zpívání vřaděno mezi předměty učebné. Pěstována „musika" theoreticky i prakticky, cvičeny chorály i zpěv vícehlasý. Na to byl zvláštní učitel, jenž slul kantor, a pomocník jeho sukcentor. Bylo to dědictví nejstarších dob; škola musila sloužit kostelu.

Písně zbožné, žalmy zpívány i mezi hodinou, zpěvem začínalo se vyučování denní a končívalo se. Kněz sic do školy nechodil učit jako dnes, katechismus vykládal v neděli v kostele, kamž žáci byli povinni jíti; v době protestantské (XVI. stol.) však dostal se latinský katechismus do škol našich po vzoru německém (Bratři měli ho ve školách od prvopočátku). I na něm se malí chlapci učívali slabikovati a na vyšším stupni žáci se mu učili nazpamět. V sobotu učitel psal na tabuli evangelium latině s výkladem.

Hlavním předmětem všech škol od jejich počátků byla latina. Latina byla řeč církve, diplomacie, až do 16. věku řeč úředních knih, tedy skoro jako řeč živá, ký div, že jí věnována péče největší. Arci v XV. století byla to latina, jak jí psali církevní otcové, jak jí mluvil středověk, v XVI. století však, v době humanistické byla to latina klassická, v níž vévodil Cicero a Vergil. Ciceronova latina pokládána za nejčistší, z básníků Vergil byl vzorem všech formálních krás. Ovšem ani potom latinská

bible nezanedbávána, čtena ve škole jako klassikové; vždyť i náš Komenský byl přesvědčen, že náhradou za spisy klassické jest bible a že lze na ní naučiti se latině.

Sotvaže se žák v první třídě naučil poněkud čísti, již nastoupila latina, ba latinský otčenáš svou službu konal již při slabikování; děti slabikovaly „pater noster", třeba že mu nerozuměly. Když žák odešel od slabikáře a uměl poněkud psáti, přistoupila k němu latina aspoň slovíčky. V první třídě učitel diktoval žákům ze své skarty nebo z knížky a tak dlouho ústně opakoval, až uměli zpaměti latinské slovíčko i český jeho význam. Žáci psali v denníky neboli diaria. Ty denníky jich pak neopustily až do konce studia, neboť v každé následující třídě nařízeny byly denníky, do nichž psáno, a látka v nich rozhojňována. Rozumí se, že psali si jména, namnoze věcí nepoznávajíce. Učilo se slovům bez věcí, bez obrázků, bez názoru, což naše škola zakazuje. V prvé třídě již také diktována kratičká přísloví latinská a mravná naučení. Na to brávána sbírka Katonova (Cato z III. století před Kr.), vytištěná pod titulem „Moralissimus Cato" r. 1518. Z těch slovíček i z naučených průpovídek zkoušel v určitou hodinu žák žáka, což slulo certace, concertace, disputace. Takové vzájemné zkoušení žáků pak opakuje se ve všech třídách, měníc se ovšem dle látky, čím výš, tím nesnadnější. V žácích budilo to ctižádost, ale zajisté také závist a hněvy.

V téže 1. třídě učilo se poznávati cifry a jejich sčítání. V třídě druhé cvikem a zvykem mělo naučeno býti latinskému sklánění a časování. Pravidlo diktováno však latinsky a z grammatiky dle obecného zvyku veršované. Verše byly pro usnadnění paměti, ale Komenský se velmi zlobil, že pravidla mluvnická, beztoho dosti zatmělá, podávají se verši ještě zatmělejšími. V té třídě diktována ze slovníku zase latinská jména věcí;

žáci plní si těmi slovci diaria, také přísloví přibývá, čte se Cicero, ale jen proto, aby z něho vybírány byly příklady z mluvnice a fráze k mluvení. Při tom se ovšem překládalo na česko. V té způsobě musil Cicero a jiní klassikové sloužiti i ve vyšších třídách. Že se Cicero předkládá malým žáčkům, na to se Komenský také hněval; prý Cicero jedná o věcech státních, čemuž útlí chlapci nerozumějí; toť prý tak, jako by do nemluvněte místo mléka cpal zelí a slanečky. V té třídě ukládány kratičké úlohy. Bylo několik řádek přeložiti na latinu. Úlohy opravoval učitel ve škole, jemu pomáhali čipernější žáci; oprava konána s každým žákem zvlášť, což byla věc velmi zdlouhavá.

Z počtů dostala se do druhé třídy multiplikace a cvičena skoro pořád násobilka, které žáci říkali „Jednou jedna", nebo také „mensa Pythagorica", stoleček pythagorejský. Jméno stoleček vzali snad z formy, kterou psána násobilka. Ta byla na př. při násobení pěti takováto:

5	5 — 25
	6 — 30
	7 — 35
	8 — 40
	9 — 45

Když obrázek obrátíš, je to stolek, na němž leží pětka.

V třetí třídě dokončena grammatika latinská probráním nesklonných částic — příklady hledány i v básních Vergiliových; při tom bylo všímati si prosódie, začátků skladby jazyka latinského. Jména věcí a celé fráse diktovány jako v třídách předešlých, pravopisné cvičení v latině nařizováno denně. Úlohy již ukládány samostatnější, zejména překlady. Žák už měl uměti tolik frazí a průpovědí, že mohl v latině již něco skládati sám. V té třídě již naprosto nesměl žák ve škole ani se spolužákem mluvit mateřským jazykem, na to

byl trest všude, nejen u nás. Žák byl nucen mluviti latině, ať ji drmolil, jak drmolil.

V počtářství dostala se na řadu regula de tri.

Trojtřídných škol s programem uvedeným bývalo v Čechách i v Německu nejvíc. Kde měli třídu čtvrtou, v té ukládali všecku grammatiku. Tu musí prý žák znáti, jak své prsty. Aby žák osvojil si sloh a rozmnožil slova i obraty řeči, čteni klassikové, tu ti, jinde jiní, obyčejně Cicero a Vergil, věrní přátelé školy. Stačil-li učitel, měl v té třídě začíti i od řečtiny. Nejprv naučit čísti a pak ihned diktovati mluvnici. Z počtářství dostala se do školy „čísla zlámaná“ (zlomky), postrach studentů, ale to také bylo již nejvyšší počtářství na gymnasiu, a nejen u nás, než i ve Francii a jinde!

Do třídy IV. někde dostal se i dějepis jakožto nový předmět, ale nebylo v něm nic soustavného, obyčejně čteno něco z Historického kalendáře.

V poslední, nejvyšší třídě, v páté, latina pěstována jako v předešlé, opisovány frase, k čemuž posluhovaly knihy schválně na to dělané (Elegantiae), z nichž učitel vybíral a diktoval žákům do diarií. V té třídě přistoupila k cvičení i deklamace samostatných latinských skládání — i veršovaných.

Dějepis doporučován obšírnější, ale především domácí. Výborně dí Kodicil ve svém řádě: „Žáci by měli znáti knihy o historiích domácích, ve vlasti sběhlých, bez jich povědomosti čísti historie jiných národů, což jiného jest, než venku moudřeti a doma slepnouti?“

Z nových předmětů v nejvyšší třídě jest především logika, učení zákonům správného myšlení, a rhetorika, kteráž byla vlastně učením o slohu. Učilo se v ní o ozdobné řeči, o tropech, figurách, o ladném uspořádání každé řeči a o jejím přednesu.

Do nejvyšší třídy vkládány také nějaké začátky měřictví pod jménem „astronomie“ nebo „de sphaera“;

vykládáno o tom, co je koule, osa její, střed, kruh, východ, západ, rozdíl dne a noci, zatmění slunce a měsíce. To bylo vše. Při tom žáci učili se kalendáři; na prstech uměli počítati svátky stálé a pohyblivé. Měli na to verše, označující, kdy který svátek, a těm učili se nazpamět. Byla-li škola menší, učili se kalendáři v třídě poslední, ať byla škola kterákoli.

Při vyučování žáci většinou nemívali knih; bylytě knihy, i když je tiskli, drahé. Grammatika, Vergil, Ovid a j. byly po 12—18 groších, což činí skoro 4—6 našich korun, kdybychom groš v druhé půli 16. stol. počítali jen za 30—40 haléřů. Kolik pak studentů mohlo se tak drahými knihami hojně opatřiti? Proto se ve školách mnoho proti dnešku diktovalo do denníků. Chyba byla, že i tu chudý žák musil šetřit papírem, neboť byl drahý — jeden arch byl po 1 penízi, což vydá v našich penězích 3—4 haléře. Při takové drahotě se papírem neplýtvá, a zdá se, že bylo dost žáků bez diarií, beze vší pomoci.

Učení své snažila se městská škola žáku vštěpiti každodenním vyučováním ráno a po obědě po třech hodinách; jen ve středu a v sobotu slevovali někde po hodině odpoledne, nebo dali do konce prázdno, což slulo pokoj, quies. Vyučovací hodiny se řídily hodinami přesypacími, někde zazvonilo se po každé hodině. Dopolední učení začínávalo v létě již po naší páté nebo kolem šesté hodiny ranní. Oběd býval v 10 hodin, tedy poobědní vyučování mohlo začít už ve 12 hodin v poledne. V sobotu se opakovalo, co za týden učeno.

Učitelé pomáhali si při učení a výchově tresty. Z trestů žákovských nejobyčejnější bylo po vší Evropě ve všech školách „signum“. Byla to tabulka, na níž lecco na posměch bylo malováno nebo psáno. Ta tabulka pověšena žákovi provinilému na prsa. Někde to byla hlava oslí, na zdi namalovaná, a pod tu hlavu

vinník musil se postaviti nebo sednouti („seděl pod oslem“), jako na pranýř. Někde signum byl věnec ze slámy, jenž vstaven vinníkovi na hlavu. Signum dáváno těm, kteří přišli pozdě do školy, kteří se provinili nezdvořilostí, nepozorností při učení, byli v nedbalosti přistiženi, kteří napovídali, kteří mluvili česky, majíce hovořiti latině. Když bylo v týž den vyučovací popadeno provinilců víc, odevzdával signum druh druhu, jak po sobě šli, a ten, u koho uvízlo naposled, vytrpěl trest; buď byl povinen něco opisovat, odsouzen seděti na zemi, měl-li peníze, musil něco zaplatit, nebo — a to nejčastěji — vyplácelo se signum bitím.

Jiný trest bylo pozavírání, karcer; tím stíháni žáci dospělejší. Kteří zhola neprospívali a byli jen na pohoršení, mohli trestem vyloučeni býti ze školy — „poena excommunicationis“ — ale toho trestu užito málokdy.

Bití čili šilink nebo pardus byl oblíbený školní prostředek všude. I na školách jesuitů, kteří bývali co do trestů velmi opatrni, u Českých Bratří, kteří byli něžní, náleželo bití k prostředkům vychovávacím. Hůl byla znakem učitele v starověku stejně jako ve středověku, učitel zobrazován vůbec s holí nebo s metlou v ruce, biti byli žáci i od soukromých pedagogů na hradech a zámcích. Na nejstarším vyobrazení legendy o sv. Václavu stojí učitel nad sv. Václavem, svým žáčkem, s pořádnou metlou; i děti císařské ještě v XVI. stol. byly bity od praeceptorů. Viz učitele obr. č. 67 z r. 1619; děti tu stojí jako po modlitbě, mají odříkávat něco z bible otci svému a učitel tu s holí! Tehdejší tvrdší plémě sneslo tvrdou kázeň. Ani náš velký reformátor školy Komenský nebyl proti metle, jenom chtěl, aby bití bylo pro nemravnost, závist, pýchu, nadutost, a ne pro neumění ve škole. Ovšem už v těch dobách byli mužové, kteří tvrdili, že učitel, který bije rád, měl by od školy býti odehnán. Toť se rozumí, že na-

opak zase byli rodiče, kteří pro nejmenší ranku běhali do školy a učiteli nadávali. Byli a jsou dosavad rodičové často velmi nedůtkliví.

O výsledcích ve škole během roku (od října do půl července) měli se přesvědčovati dva i více vzdě-

Č. 67. Praeceptor s holí r. 1619.

laných měšťanů, volených za inspektory od konšelů, a v konec roku školního (v srpnu) zkouška veřejná, slavnostní, k níž scházela se městská honorace, též poněkud poskytovala důkaz toho, čemu se žáci naučili. Od půl července do Bartoloměje bylo prázdno „dies caniculares", vakace. O svátcích bývalo prázdno i po 10 dnech.

Školu vedli učitelé, jimž společným jménem říkali officiálové, officíři. Byla-li škola trojtřídní — a těch bylo nejvíce — musili jí stačiti officiálové tři, z nichž prvý byl té školy správcem, a poněvadž obec městská snažila se k správcovství své školy získati z pražské university některého bakaláře, říkávali správci školnímu obyčejně „bakalář“, ať jím byl, ať nebyl.

Universita vysílala učitele ke školám, začež obec musila něco platiti; universita pozdvihovala studenty na bakaláře. V starých dobách musil student, než mu dali titul a hodnost bakaláře, trvati v universitě za kolik semestrův a poslouchati určité přednášky. Aby se studentům živobytí v Praze usnadnilo, byli přijímáni do nadačních domů (do kollejí), kde žili společně, a byli z nadání stravováni. V XV. a XVI. století schudnutím posluhovala již jen jediná kollej ze šesti bývalých, a ta mohla živiti studentů jen málo. Proto potloukal se student dospělý raději po městských školách jako žák nejvyšší třídy nebo jako podučitel, a chtěje dosíci titule bakalářského, přibyl do Prahy jen na půl roku přednášek. Professoři to viděli neradi, ale v nouzi nebylo pomoci, jen když zaplatil taxy; udělili hodnost, ale ovšem po zkouškách.

Universita naše měla v XV. a XVI. věku jen jedinou fakultu, řekněme filosofickou (říkali jí fakulta svobodných umění, artes). Když Karel IV. založil universitu, byly v ní fakulty čtyři, z nich theologická, právnická a medická byly vyššími korporacemi, fakulta artistická nižší, a to tak, že byla průchodiskem k fakultám vyšším. Naproti tomu Ferdinand I. privilegiem r. 1562 jesuitům pražským dovolil, aby směli udíleti grady ve filosofii i v theologii. Měla tedy jesuitská universita o fakultu víc. Tedy učitelé české university mohli dosíci bakalářství jen filosofického. Jméno té hodnosti bráno od „bacca laurea“, od zrna vavřínového.

Zkoušeli čtyři professorové. Zkoušeli z latiny, začali od pravopisu, z logiky ptali se po pojmech a závěrech, z Aristotelovy fysiky tázán kandidát o soustavě světa, jehož středem pokládána země, o živlech, o živočišstvu. Také podnikl zkoušku ze slohu čili, jak říkali, z rheto-

Č. 68. Kantoři v Klatovském kancionále r. 1560.

riky. Po r. 1609, když nabyli protestanté svobody náboženské, vstaveny do zkoušky bakalářské i otázky z katechismu.

Po zkoušce byla všech kandidátů společná slavná promoce v sále starobylého Karolina a tu vyhlášeni za bakaláře; obdrželi mimo jiné kusy právo nositi bakalářský biret (placatý) a i sukni čili kápi nebo filosofickou reverendu, to jest obšírný, dlouhý svrchník, v starší době s kapucí malou, v XVI. stol. jen s límcem širokým. Barva bakalářské reverendy sic nebyla určena, ale bývala obyčejně černá. Bakaláři XVI. věku ovšem se v životě společenském reverendám vyhýbali, vždyť to byli mladíci 18—20letí, kteří se raději fintili, než aby se halili do šatu skoro duchovenského.

Takový nějaký bakalář, proti němuž jest dnešní maturant hotový a všestranný učenec, byl tedy správcem městského gymnasia. Jemu poddán na trojtřídní škole „kollega“, to jest učitel druhý, a zmíněný již „kantor“, který měl pomocníka v „sukcentorovi“. Kantora si obyčejně vybírali a najímali konšelé bez university. Kantoři bývali i starší lidé a směli se ženiti, kdežto školní officiálové ostatní všickni musili býti neženatí. I kantor, který o universitu obyčejně ani nezavadil, strojil se v šat bakalářovu podobný, jak viděti na obr. č. 68 z kancionálu klatovského. Kantorem arci nemohl býti člověk zhola nevzdělaný a proto nedivno, že při školním vyučování mu ukládána povinnost učiti v I. třídě, a stačil-li, i v třídě vyšší.

Při gymnasiu pětitřídním, tedy škole nejvyšší, měšťané chtívali, abyš kolu spravovali ne bakalář, ale mistr. Mistrství bylo v universitě hodnost nejvyšší. Toť jako dnes doktorát. Za rok, za dva po zkoušce bakalářské přicházeli kandidáti ke zkoušce misterské. Byli povinni před tím poslouchati určité přednášky a znáti knihy, z nichž se zkoušelo, ale to bývalo možno zpravidla jen

těm, kteří jakožto bakaláři byli představeni kdes na škole pražské. Ti nejspíš mohli odběhnouti od své školy do přednášky v universí. Zkouška k misterství byla přísnější. Zkoušeno z veškeré logiky, z Aristotela zase

Č. 69. Mistr v rukopisu u sv. Víta v Praze z XIV. věku.

dávány otázky o soustavě světa a o rozličných zjevech přírodních (fysika), o látce a formě, o prostoru, pohybech, čase (metafysika), o povinnostech a ctnostech (ethika). Až sem zvala se zkouška „tentamen". Odtud byl „examen". Dotýkal se psychologie (de anima), dotazováno o ústavních formách (politika); jen povrchně dávány otázky na konec z musiky (což náleží k mathe-

matice). Po dobytí svobody náboženské (r. 1609) měl kandidát zkoumán býti i z náboženství. Potom vykonal veřejnou přednášku o thematě sobě uloženém a byl slavně vyhlášen za mistra s právem nositi biret hedvábný (v staré době i kožešinou lemovaný) a sukni čili talár. Ten byl o slavnostech červený, v staré době dosti úzký a klerikálný; od rukávů visela křídla, u krku míval mistr kožešinný kolár nebo límec, i hranostajový, jak zříti na obr. č. 69. Ještě mistr Hus se tak strojil o slavnosti po starodávnu, z čehož pak se styděl za tu parádu a naříkal: „Pohříchu také jsem měl ty sukně s křídlami i kápě s běliznami, neb tak sú zahradili to mistrství, že nelze k němu přijíti, nebude-li těch přístrojóv míti.“ V XVI. stol. již birýt i sukně misterská měla jinou novou módu. Birýt byl placatý, široký, o úzké střeše. Sukně byla řasnatá velmi a rukávů širokých i límce širokého, jakž viděti na obr. č. 70., jenž zpodobuje mistra Marka Bydžovského z Florentina, který náležel universitě jako professor do r. 1604, uče historii a vykládaje Aristotela i Cicerona. Skládal i souvěkou historii ze všelikých novin, letákův a výtahů z r. 1525—96.

Rozumí se, že k takovému gymnasiu pětitřídnému, jež spravoval mistr, bylo potřebí učitelů víc. Vyskytují se tito pomocníci pod všelijakými jmény; kterým říkali kollegové, ti byli z university, arci jen absolvovaní studenti, ač první z nich mohl býti i bakalář. Pak byli v řadě řečení již kantor s sukcentorem a v nejdolejší třídě učitel „pátý“, „infimus“, „praeceptor“ čili „kustos, kumpán, lokát“; to býti mohl také z university student, ale začasté to byl z téže školy nejstarší žák V. třídy.

Nade všemi měl dohled mistr jakožto ředitel; on schvaloval učení každé třídy a pokrok cvičení pozoroval; nařizoval hodiny officiálům a určoval, čemu mají učiti. Správce školy byl povinen faráře ptáti se po nedělních

služebnostech, aby nařídil zpěvy; někde měl i dohled nad zvoněním.

Stravu míval správce i některý kollega na faře, byt měli ve škole. S jídlem na faře nebývali vždy spokojeni

Č. 70. Mistr Marek Bydžovský, professor Karlovy universí.

a byly z toho nevole, zvláště když špatné a nemastné jídlo kaženo bylo ještě hněvy z rozdílů náboženských, když byl farář pod obojí, učitelé protestanti nebo naopak. Tu býval mezi farou a školou stálý svár až do rozloučení jedné nebo druhé strany. Bytem ve škole míní se obyčejně komůrka. Ve školách pramalých (na příklad Hradišti nad Jizerou, v Kostelci nad Labem) neměli ani té a bakalář musil spáti v učebné síni spolu se žáky.

Officiálové měli plat, ale nebyl snad ani ve dvou městech stejný, a to tím, že někde přidávali k platu větší neb menší deputát (plat a plodiny od sedláků, výtěžek z louky atd.). Býval ten plat v době krále Rudolfa mezi 20—24 kopami gr. (dnes 400—480 K) se stravou farní, 40—60 kopami beze stravy na faře. Dnes 800—1000 K. K učitelským důchodům pravidelným náležely školní platy přerozmanité, „případné", „příměnky", které žáci v určité časy pod rozmanitými tituly přinášeli. Nejprve byl to plat „pretium", „pretiales", — který žáci přinášeli každého čtvrt roku. Byl dle měst nestejný, ale vždy jen o málo groších. Z toho bral správce dvě třetiny, o ostatní dělili se druzí. Když žák vstupoval do školy, platil „introitales", o jarmarku nosili žáci učiteli „jarmarkales", o Hromnicích „hromničkales", o dušičkách „dušičkales", o Řehoři „gregorales", o Bílou sobotu „paškales", o Velký pátek „ovací" na vejce, o masopust „masopustales", na křídu přinášeli „kretales", od obřezávání per brkových brali učitelé „pennales", na světlo v zimě žáci platili „kandelales". Na skla nosili „vitrales". Kantor a sukcentor co týden vybírali „sobotales"; kantor nebo ten, jenž učil v 1. třídě, bral od učení na slabikáři „čtenales".

A byly ještě jiné platy, ne všudy stejné, některé z nich jsou i nevysvětlitelné. Ale je patrno, že učitelé užili kde jaké příležitosti, aby získali některý nemnohý grošík. K těm poplatkům připojiti jest „koledu". ono

žebrání, které podnikali učitelé dům od domu ročně v době od Všech svatých do Tří králů. Je to žebrota, za kterou by se dnes i nejnižší zřízenci úřední styděli, ale za onoho času lidé jí byli zvyklí a nikdo se tím neurážel. Jenom že učiteli byla to práce obtížná a že při tom s žáky promařili množství času. Také výtěžek nebýval podle námahy; sousedé platili koledy i jen po 2 penězích, ba i jen po 1 „malém", jakých do groše šlo 7! Celkem ovšem sešla se přece hromádka grošů, v Jaroměři r. 1596 oznamuje správce školy, že ze sedmi koled mu přichází 12—14 kop.

Některý peníz připadl učitelům, když poslali na radní dům malovaných několik kalendářů čili „minucí" s přáním nového roku všem. Párali se tím kolik neděl, sami kolorovali figury, rám i desky těch kalendářních knížek, žáci pomáhali v tom malování, při čemž zanedbávali školní učení. Za minucí dostávali učitelé průměrně 1 i 2 kopy, což koncem XVI. století vydá v našich penězích asi 14—20 K. Některý důchod měli školní officiálové z pohřbů. Platívalo se jim průměrně po 4—6 gr. do poloviny XVI. stol.; potom víc, půl kopy i kopu. Za zpívání o slavnostech také připadl učiteli nejeden groš.

Důchod svůj učitelé rozmnožovali si všude tím, že nechávali žáků ze zámožných rodin měšťanských po škole a opakovali s nimi učení, což slulo „privát". Takoví žáci sluli „privátníci". Privát udržel se až do nové doby. Teď právem zapověděn. Kdybychom všecek důchod peněžitý i případný (beze stravy) úhrnem a ovšem jen přibližně spočítali na penězích, měl v XVI. stol. správce při hojné škole asi kolem 80 kop (což vydá v síle kupní dnes 1600 kor.). Druzí officiálové po stupních dolů značně méně. Že správce školy chudé měl daleko pod průměr 80 kop, toť světle patrno.

Však také většina tehdejších učitelů s platy a důchody byla nespokojena; vždy a v každém městě učitelé

činili pokusy o zvýšení svých příjmů. Nuzně jim postačovaly jen tou okolností, že učitelé vesměs, od mistra ředitele počínajíc až do kantora, byli mladí a neženatí lidé, kteří pokládali svůj stav za dočasný, přechodný. Jen kantor obyčejně nepospíchal ze školy, ten se směl ženiti, žena pomáhala pak v živnosti a kantor mohl při škole sestárnouti.

Ostatní učitelé však snažili se pryč. Mistři a bakaláři stávali se v městě předními písaři a přiženivše se k domu, stávali se měšťany, kteří svým vzděláním dosti brzo dostávali se do městských rad a na přední místo v obci. Některý mistr došel professury v universitě; ale poněvadž ani tam do r. 1609 nesměli se ženiti, musili trvati v společném bytě a při společném stole jako klášterníci. Mimo to — majíce z vesnic k universitní kolleji náležitých důchody čím dál menší — tudíž existenci hubenou, odtud utíkali brzo, když který svatbou získal dům a měšťanství, jakž známo o Veleslavínovi, jenž byv professorem v universitě, přiženil se k tiskárně Melantrichově, která ho učinila slavným.

Dosti často dávali se učitelé na kněžství; pobyvše nějaký čas na faře v cvičení, stali se kaplany za krátký čas, jen když sehnali peníz na svěcení. Někdy i obec mladíkovi půjčila na cestu za kněžstvím.

Některý učitel zvlášť v Praze otevřel samostatnou pokoutní školu, která byla vždy městským učitelům nemilá. Do pokoutních škol menší šlechtici dávali své děti raději než do městské. R. 1545 Jan Jeníšek z Újezda dal dva synky do učení k Jiříku bakaláři od tří studnic v Praze a platil mu za učení, stravu a byt 9 kop míš. čtvrtročně (toť asi našich 300 korun). Děti vyšší šlechty a měšťanů měly preceptory doma.

Stran žákovstva vypozoroval čtoucí z dosavadního líčení zajisté již sám některý rozdíl. Nutno představiti nynějším studentům žáky starých gymnasií městských

zevrubněji. Hoši velcí, prostřední i malí — pětiletí — stávali se žáky, když je přijal školní správce. Ten pozkoušel žáka, až zvěděl, do které třídy ho dáti, vzal od něho plat vstupný, introitales; dal sobě slíbiti přísahou, že bude poslušný ve všem dobrém, věrně že zachová zákony školské a pilně bude pěstovati svobodné umění.

Jen jeden druh žáků podobá se nynějším v tom, že z domů rodičů nebo pěstounů chodil do školy. To byli „domestici", děti městské nebo cizí žáci, bydlící v městě na stravě. Jiný druh žáků byli „expendenté", kteří bytovali ve škole na útraty svých přespolních rodičů. Platili „expensí". Rodiče posílali také o svátcích učiteli dary, máslo, vejce, ptáky, zvěřinu „na přilepšenou expense". Když šel správce bakalář od školy, expendenté šli s ním; čím víc jich přivedl, tím víc pochluby a slávy.

Které žáky z těch dvou druhů správce dovedl pohnouti k tomu, aby s ním sjeli do Prahy a tu k universitě se dali připsati, ti měli právo na jméno „studenta". Všichni ostatní sluli jen „scholarové", „žáci" i „školníci". To připsání v soupis univ. konáno ročně a slavnostně.

Ta slavnost slula „b e a n i e". K ní se sjížděli žáci v srpnu z celých Čech. Vykládalo se — nejen u nás, než všude v Evropě od starodávna, že žák, má-li se státi studentem, musí složit selské hrubé mravy, než je složí, že jest bean „animal nesciens vitam studiosorum". Ty hrubé mravy jest složiti se sebe zkouškou trpělivosti. Tu zkoušku všude konali studenti způsobem velmi neomaleným, byť za dohledu professorů universitních. Bean byl drbán jako dřevo, nasadili mu rohy, které hned potom uráželi s hlavy, dřevěným mečem usekávali mu dlouhé uši, které mu před tím nastrčili, při tom ho napomínali, aby studoval a nezůstal oslem, vytahovali mu dřevěnými kleštěmi kančí zub dřív do úst vpravený, položili ho na lavici a hoblovali, myli mu zašpiněnou tvář, při tom vtipy dělali všelijaké. Také na dřevěného kozla

posazen bean. Ta neomalenost byla dědictví starodávných universit a je významno, že i Luther, když se ho tázali, mají-li se beanie zrušit, vzkázal, aby se jen mládež učila trpělivosti, v živobytí že každý pak zakusí beanií víc, a horších; až bude kdo ze studentů později v ouřadě, což tu přijde naň lidí, aby mu rohy navěsili a otloukali! Každý student zapsaný obdržel o beanii vysvědčení. Teď mohl si dát student jiné jméno. Tak vznikala latinská jména i řecká: ze Zoubka stal se Dentulinus, z Fouska Crinitus, z Červenky Erythraeus dle mody humanistů. Plat byl za tu deposici 6—10 groš. českých.

Třetí druh žáků byl ubohý. Byli to žebráčkové, „mendikanti", „mendíci", „mendlíčkové" Ti měli ve škole byt, ale ostatní skoro všecko, stravu, šaty a střevíce musili sobě po domech vyžebrati. Když se správce škol stěhoval ze školy do školy, mendíci šli s ním a za ním, ale ovšem vybírali přece nejraději tu školu, kde bylo mendíkům podpor víc a kde měšťané měli pověst lidí nelakomých A to ovšem ti školní tuláci dobře věděli. A když se mendíci omýlili stran podpor a srdečnosti měšťanů, utíkali v polou semestru pryč do světa a vandrovali po školách. Některý mendík byl věru spíš tulák než student. Potulná žebrota mu byla živností, škola ničím. Některý mendík se vydařil až i na lotříka. Pro takovou chasu nebylo ve škole nic bezpečno. V Slavkově ještě 1607 musily knihy chudých, mendíkům přístupné, býti na řetízku ukovány, aby jich některý poberta neodnesl. Ale takových nekalých žáků bývalo přece jen pořídku, víc bylo slušných.

Žebrání nebylo v XVI. věku hanbou. Mendíkové byli povinni čistiti, mésti školu (školometi), i kostel, v kostele darmo zpívati, štípali dříví a jeden z nich topil. To byl „kaleš, kalefaktor". Tomu možnější žáci nosili za štípání plat „sekyrales" a za topení „calefacturu". Jeden jim

býval vystaven za pátera čili vůdce a hlídače i učitele, měl pilně hledět, aby nebyli odrbaní a neměli špíny na těle ani vší. Ke školám dobrodinci odkazovali často dary, peníze na stravu; to byla mendíků z těch odkazů občasných podpora za kostelní zpívání. Konšelé posílali do školy někde chléb, pivo, maso, hrách a j. věci, šatstvo, obuv, drva jakožto expensi neboli na výživu, obyčejně však posílali týdně několik grošů jakožto expensi peněžitou, aby žákovstvo při škole se drželo a služeb božích se neumenšovalo. Býval ten příspěvek prvotně o málu groších, ale žáci, vyhýbajíce se takové škole málo nadané, vynutili vzrost expense. Z nejznamenitějších expensí byla v Králové Hradci 40 gr. míš. týdně, v Nymburce však jen 8 gr. týdně.

Tu expensi žáci rozmnožili si žebráním dvakrát, třikrát v týdnu. Sotva že ráno odzpívali v kostele, ihned vydávali se do města, ba i do vsí, aby si vyprosili příspěvky k stolu, na papír a jiné potřeby. S sebou měli košíky na vaření, pykslu na peníze. To žebrání slulo „rekordací“. V Praze sběhali všechny krámy. Zanedbali tím učení.

Málokde si žáci vařili sami ve škole. Někdy jim, jmenovitě večer, uvařila hrobnice, bydlící pod školou, na hřbitově. Jináč byl snad všude zvyk, že sousedé po řadě, jak seděli v domech, žákům do školy vařili. Žebrácký páter v určitý den přišel do měšťanského domu upomenout. Mendíci, měli-li zásobu vařiva, donesli do domu v košících. Jináče ovšem donesli jen peníze, které vyžebrali nebo z radnice obdrželi na expensi. Sousedé jen oběd doplňovali a, co bylo potřebí, omastili.

A žáci pak si s hrnci a okříny oběd odnesli do školy, kdež nižší učitelé jídali s nimi. Asi hodně často a do omrzení mívali školní žáci hrách. Bylo-li málo masa, losovali o porci!

A jak už tak lidé odjakživa jsou jedni dobrého srdce a štědří, druzí lakotní, tak jedni vařili studentům rádi, ochotně, jiní se všelijak z povinnosti vytáčeli nebo ji konali nedostatečně. Nebyl Koubek, měšťan lounský (1577), jediný měšťan venkovský, nebyl Němec Ermpach jediný měšťan pražský (1590), který vyhnal žáky, když přišli pro oběd. Proti takovému Koubkovi v témž městě Lounech r 1592 připomíná se koláčnice Dorota s pochvalou, že od ní žáci mnoho koláčů mastných snědli. Tedy matka žákovská, zajisté v Čechách také ne jediná. Jináče je význačno, že v městech, na př. v Litoměřicích, konšelé r. 1550 hrozili trestem 10 gr. č., kdyby soused, když na něho dojde řada, nevařil žákům. Také v Praze r. 1600 stanovena pokuta 10 gr. míš. Některý měšťan, když naň došlo, dal raději několik grošů žákům místo vaření — ale to bývalo se škodou tou, že starší žáci peníze propíjeli a malí měli ten den hlad. Kutnohorští r. 1559 učinili pokus, aby se místo sousedského vaření vařilo žákům na faře. Ale tu vařeno tak špatně, že pokusu zanecháno. Stal se r. 1576 druhý pokus s obecnou kuchyní. Ale poznali konšelé, že masa od žáků přineseného bylo tak na mále, že sotva kousku jediného žákům se dostávalo. Musili tedy sousedé vařiti zase sami. Bylo s vařením soužení na obě strany.

A jako měli učitelé své koledy, takž i žáci drželi se od Vánoc do Tří králů toho slavnostnějšího žebrání, jež slove koleda. Chodívali se zpěvem, a aby vydělali víc, rozdělovali se na několik tlup, větší žáci o sobě, menší též o sobě. To bylo arci velmi nepříjemno měšťanům, kteří neradi dávali jednomu sboru studentů, natož dvěma. Aby se zavděčili, zpívali žáci po koledě i satirické popěvky pro obveselení obecenstva, strojíce se v maškary, při čemž zvláště kalefaktor, kaleš dělával ze sebe Kašpárka směšného, sotvaže byli na dveře domu napsali kříže a pokouřili kadidlem („chodili s kališem"). Oby-

čejně byli mendíci s maškarou brzo hotovi. Oblékli přes kabát košili, tu opásali zlaceným nebo barevným papírem, a byla maškara.

Obecná byla koleda o sv. Mikuláši. Ta předcházela koledu vánoční. Bývala v Praze nejšumnější, řídili ji učitelé sami a také užitek z ní brali bezpochyby sami.

Vybírali jednoho z žáků za biskupa a žáky domácí z bohatých domů oděli za rytíře. Biskup jel ve voze, rytíři v pozlacených a postříbřených šatech jeli na koních; rodiče sami si vystrojovali své děti za takové rytíře. Mendíci při té jízdě biskupské a rytířské, ustrojení za čerty, anděly, blázny, pohany, Turky a za medvědy, tvořili průvod, někteří provozovali hudbu při tom. Na některém místě otevřeném postal průvod, biskup žehnal, mendíci s kalefaktorem zpívali nejprve zbožně, pak tropili švandy a žáčkové zatím sbírali po domech. Potom rytíři druh po druhu vedeni domů — a rodiče za tu rytířskou čest musili platiti koledu.

O masopustě byla zase koleda s maškarním průvodem, „kassatum“, žáci dostávali po domech pivo množstvím, které jim dobře nesvědčilo. — O sv. Řehoři (12. března) opět koleda s maškarami. Žáci chodili po domech lákat malé chlapce do školy. Některého přilákali dárkem, od rodičů napřed podstrčeným, jiného honili po domě marně. Bylo výročně jistě kolik příležitostí ke koledám žebravým a k průvodům. Bez nich nevykonal se ani jarní ani letní výlet žáků. Žáci chodívali i po žních do okolních vsí žebrat chleba a vaření („villatum“). A nepřestávali žáci na svém městě a okolních vsech. Chodívalitě za koledou i do jiných měst, tak až do Stříbra chodili koledovat žáci z Klatov a do Mělníka žáci z Litoměřic.

Lze posouditi, jak kusé bylo vyučování v době koled. A na žáky což to při tom číhalo ourazů. Bývali od všelikých sprosťáků týráni. Když r. 1584 vraceli se

kouřimští žáci z vesnic, kde vyžebrali 3 chleby, přepadl je šafář v Třebovli, sebral jim pecny, házel po nich sekyrou a nadal jim partyk. Chápeme, že r. 1600 v Praze snažil se ouřad koledy obmezit aspoň tak, aby žáci nechodili do cizích far, neboť obtěžují lidi a mezi sebou se o koledu perou. Ale universita se bránila. Mistr Marek Bydžovský psal do radnice, že co předkové ustanovili, to se teď boří, a poněvadž se dobrodiní umenšují, budou se i školy umenšovat; když mládež nebude, nebudou studiosi, nebudou rektorové škol, ba ani kněži a tak chrámy Páně hynouti budou. Tu zajisté mistr, jehož energickou tvář viz na obrázku č. 69, silně přesolil a přepial.

Ale učitelé škol psali, že je strach, kdyby koledy se opustily, že by žákovstvo se rozplašilo ze škol. Tenkrát snad přece něco obmezeno, neboť Krocín primas drsně vzkázal do university, že žáky postižené na koledě v cizí osadě dá zavřít do šatlavy.

Dobrý výdělek žáci mívali z pohřbů a ze zpívání při veselých případnostech. Jenže tu býval úraz disciplině ten, že při smutných i veselých případnostech dostávali hojně píti. Tvrdé ustanovení měli konšelé v Slavkově (Schlaggenwald), že i v moru musí učitel zůstati v městě a choditi s žáky na pohřby. Asi nebyli slavkovští Němci jediní, kteří tak chtěli, jeť známo, že v morech leckde mřeli žáci valem. Toť věru krušný výdělek pohřební. A často byla svízel, jestliže se žáček rozstonal! Kde měl ležet, zvláště kde všichni žáci spávali v školní síni?

Byl-li to expendent zámožných rodičů, rektor škol dal ho do soukromého bytu po čas nemoci. Ale což mendík, za něhož nikdo neplatil? Někdy se nad ním smilovala hrobnice, v jejíž jizbě ulehl. Nemocného studenta byli spolužáci povinni v nemoci obsluhovati. Byl-li chud, léky platili konšelé.

Přes všecky vylíčené okolnosti, které nemohly disciplině školní jíti k duhu, patrno přec, že žáci tehdej-

ších městských škol latinských byli vedeni k ušlechtilým mravům, Pravidla slušného chování bývala ve škole čítána, a do žáků vpravována. Bylo předepsáno, kterak se chovat ve škole, při jídle, mimo školu. Žáci sobě rovní říkali si „pane tovaryši", učitele oslovovali „Vaše milosti", z čehož povstalo „Vašnosti". Za vyučování toulati se (mimo koledy a funusy) nesměli, učitel přesvědčoval se, když žák nepřišel do školy, nelíčí-li nemoc strojenou, „pestem scholasticam" V párech chodili ze školy, kteří bydlili v městě, a učitelé měli za nimi hleděti, aby se nervali tabulkami a pennály. Starší osoby byli všichni žáci povinni pozdraviti smeknutím.

Čistota těla doporučována. Někdy dal dobrodinec žákům chudým na lázeň, ale obyčejně si ohřáli vodu v školním kakabusu občas sami, pradlena propůjčila vanu a žáci myli se. Koupati se v řece, někde v městě nedovoleno naprosto, jinde toho neviděli učitelé rádi a to tudy, že je koupání to nebezpečné pro hloubky zrádné a také pro zlé duchy. Žáci arci neposlechli; také bylo nesnadno poslechnouti, když jim zakazovali klouzati se v zimě. Hry všude pojaty v školní řád; nařízeno, aby aspoň jednou týdně hráli v míč, v koule čili „ráže". Podnikány vycházky do lesa s bubny, píšťalami.

Učitelé volívali z lepších žáků „úředníky", kte í jim při kázni žákovské pomáhali. Dávali jim rozmanitá jména latinská dle úloh na ně vložených. „Nomenclator" choval soupis žáků a na rozkaz učitelův četl jména a znamenal, kdo schází; „klaviger" nebo „oeconom", klíčník, zavíral a otvíral dům školní. Knihonoš, „librophorus", obstarával knihy v kostele, „korycaei", špehouni chytali provinění žáků proti mravnosti a spolu také udávali žáky, kteří nemluvili latinsky, než po česku. A byli ještě podobní „úředníci" dle míst a měst rozliční. Ty úřady byly pro buzení ctižádosti v mladých

lidech, ale sváděly k žalování, udavačstvu a nemohou se schvalovati. Udavačství je vždy věc hanebná.

Zdá se však, že škody při výchově ze žákovského hlídání a žalování nebyly veliké, neboť třeba tehdejší vůdčí pedagogové zřejmě neoznamovali, že škola má vychovávati charaktery, oni tu povinnost cítili a poznávajíce škody, snažili se je, pokud uměli, napravovati. Tak všechny své úředníky studentské za krátký čas sesazovali, aby nezpyšněli, a volili nové. Není pozorovati, že by školy utrakvistů a protestantů českých byly ústavy ustrnulé, smutné, ve školách bylo vždy veselosti dost a mladistvého volného života víc než v školách jiných věr. Ba nutno žalovat, že přes vše hlídání nekázeň leckde strašila a také vždy byl nadbytek žákovských nezbedností. Kolik všude bývalo žalob, že ze školy házejí kamení, že seprali toho onoho řemeslníka, tovaryše, když šel mimo školu, že ze školy vybíhali i na jiné lidi a posmívali se jim, což jim lidé rádi zase opláceli. Nejeden tovaryš krvavě posekal žáky. Mendíci dosti často viněni, že někomu vlezli na hrušky, že střásli ovoce; byla-li zima, brali sousedům dříví. To jsou skoro jen mlsnoty, rozpustilosti a ne vzatky. V mendících školy vychovaly samostatné lidi, kteří si umívali pomoci v protivenstvích života.

Školy jesuitské, v XVI. stol. u nás zřizované (v Praze gymnasium r. 1556, v Krumlově r. 1588, v Chomutově r. 1591, v Hradci Jindř. r. 1594), nebyly na jiných základech než školy protestantské. Ale jesuité znali všechny řády cizích škol a vybrali sobě vždy způsob nejlepší, nejosvědčenější a byli ve škole neobyčejně pilni. Jim na školách mnoho záleželo, neboť oni školstvím vedli zápas s protivníky náboženskými. Všude, zvláště v Praze, měli brzo množství žactva katolického, ale víc jinověrců, jež namnoze přilákali tím, že učili zadarmo. Mnozí rodiče husitští a protestantští poslali synka k jesuitům také

proto, že tam byla tužší kázeň. R. 1583 počítají jesuité v pražském svém gymnasiu do čtyř set žáků.

Jesuité nechovali mendíků, kteří stále žebrali; oni stejně jako Čeští bratři ve svých školách chovali žáky (pokud kteří nechodili do školy z domů měšťanských a panských) v konviktech. Bohaté, urozené, kteří platili, chovali zvláště, chudé živili, šatili, knihami opatřovali v konviktě chudých (domus pauperum) a počtem jen tolik, na kolik stačily Jesuitům prostředky, sbírané od příznivců. Žádný žák jesuitů, ani nejchudší, tedy nežebral; také nesháněli jesuitští žáci po městě stravy, obědy jim uvařil kuchař jesuitský doma.

Jesuité o školu dětinskou nestáli. Zakládali nejráději gymnasia o 5 třídách, z nichž 3 nižší sluly grammatické, čtvrtá poesie a pátá rhetorika. V těch třídách učili od r. 1586 všude dle stejného řádu; před tím rokem připouštěli tytéž neustálené způsoby učení, jako měly školy protestantské. I ta nesnáz byla u jesuitů, že v jedné síni sedaly třídy dvě. Snaha jesuitského učení nesla se hlavně k latině, řečtina měla místo podřízené a jiné předměty mimo rhetoriku a katechismus neměly v jesuitských školách vůbec místa. Způsob učení byl stejný jako u protestantů; rozdělení hodin bylo pravidelné tak, že den co den mimo sobotu učilo se dopoledne $2^1/_2$ hodiny a po obědě zase tak. V první hodině opakovali, odříkávali žáci, v druhé hodině byla nová lekce a v poslední půl hodině disputace, certace žáků, a tak i odpoledne. Úlohy opravoval učitel ve škole s každým žákem jako u protestantů. V sobotu dopoledne opakována látka celého týdne a učeno katechismu. Jedno půldne bylo prázdno.

Zkoušející učitel byl povinen psáti známky v katalog, do něhož každý člen řádu mohl nahlédati. Známkami byly číslice, kterých užívají školy ještě dnes, od 1—6. Jednotka byla výtečně. Předchozí denní zkoušky

prováděli „decurionové“, ze žáků volení měsíčně; ti vyslýchali, co uloženo, sbírali úlohy, dávali zprávy učiteli. Nad nimi byl vrchní decurio, který zkoušel dekuriony a sám odříkával úlohu svou učiteli. Dekurionové byli povinni tajně udávati své spolužáky, dopustil-li se který nějaké viny, kromě toho měl každý žák ještě svého soka nařízeného, s kterým se navzájem stále stíhali, opravovali a napomínali. Úhrnem bývalo ve školách jesuitských tajných dohledačů žáků nad žáky víc než ve školách jiných, ba vrchní dekurio byl povinen i řediteli (prefektovi) dávati o škole zprávy, čímž bezpochyby ředitel i o učitelích se dovídal.

Na povzbuzenou pilnosti jesuité si vymyslili zvláštní prostředek. Shrnovali osvědčené žáky ve spolky, jimž dali jméno akademie. V jedné akademii byli vybraní žáci tříd grammatických, v druhé byli humanisté. Akademie měly své úřady studentské, svou knihovnu, zvláštní schůze nedělské, kde závodili disputací o naučených věcech, nebo vykládali si nesnadná místa z klassiků. Akademie konaly i slavnostní schůze s přizváním hostí. Pojmenuje-li dnes někdo veřejnou slavnost neb koncert akademií, toť vypůjčil si jméno od jesuitů a jejich žákovských akademií. Jináče byly u jesuitů obecné zkoušky a certace veřejné; při nich třída zápasila s třídou. Ke všemu zváni rodiče a obecenstvo.

Také šumnými divadly latinskými jesuité sháněli své škole čest a slávu i reklamu. Žáci venkovských škol protestantských spíš hrávali kusy českým jazykem, aby se obci zavděčili. Jenže v Praze divadlo spíš pořizovali jesuitští studenti universitní a s nimi tu divadlem zápasila universita Karlova, strojíc divadla ze svých studentů, z mistrův a bakalářů pražských škol a ovšem z dospělejších žáků pražských gymnasií. Ale co do šumnosti a nádhery divadelní protestantská představení studentská nemohla se vyrovnati divadlům jesuitským,

k nimž přičiňovali velcí páni i dvůr císařský svou pomocí.

Při výchově na jesuitských školách zaváděny vycházky a hry jako na protestantských. Ale zajímavo, že mezi hrami nacházejí se šachy a dáma; urození vedeni k šermu, k tanci, k jízdě na kůslech čili bruslích, ač i klouzání v starých řádech jesuitských zakazováno. Že bití i u jesuitů bylo pedagogickým prostředkem, to již řečeno; při bití měli žáka trestaného pevně držeti spolužáci, jako se dělo na protestantských školách. R. 1560 zvolili si jesuité v Praze nějakého krejčího, aby byl korrektorem a biřicem, který vyplácí metlou. Ale rodiče jesuitských žáků zdvihli se proti tomu; prý to hanba, aby děti jejich měly bity býti od „sprostšího" člověka, prý ať je mrská magister. Tedy je mrskal zase magister.

Školy Českých Bratří bývaly při sborech; jedny byly jako nějaké semináře pro vychování mládenců ke kněžství; tu se učili číst, psát, Písmo vykládati, zpívat a kázat. K latinské učenosti v prvních dobách nehleděno, zbožnost a mravnost byla nad učenost. Při tom nezanedbávány ruční práce, neboť příští kněz měl živiti se prací rukou svých. Mimo takové semináře měli Bratří školy dětské, obecné, české, takové, jako měli Táboři, zárodek škol národních. I nízké školy dívčí bývaly při sbořích, k nimž navržena žena, aby děvčata učila číst, psát, šít a pomáhala v katechismu.

V bratrských školách docházela naše krásná řeč česká největší vážnosti a pěstování. K vyššímu školství — k latině — Bratří konečně z nutnosti dostali se též, ale Bratří křesťané nepřilnuli tuze k latinským pohanům. Něco z latiny dostalo se po r. 1528 do hlavní bratrské školy mladoboleslavské, která do r. 1542 byla už hotovým gymnasiem. Když ustalo pronásledování Bratří, vzbuzené bouří stavů r. 1547, vedením zname-

nitého Blahoslava rozšířen humanismus (latinské vzdělání) mezi mládeží bratrskou a upraveno několik gymnasií s latinou a s trochou řečtiny. V Čechách obnoveno boleslavské; na Moravě (kde nebylo r. 1547 bouře a tedy ani pronásledování) vyzdviženo později gymnasium v Ivančicích, pak i v Meziříčí a Přerově. Zřízení těch latinských škol nebylo v podstatě jinačí než na gymnasiích protestantských.

To bylo u Bratří škodou, že byli pořád na nejistotách; jak udeřilo pronásledování (a to bylo časté), hned bylo na čas veta po škole a zápas s utrakvisty a protestanty pořád je dusil. Po vydání majestátu na svobodu náboženskou založeno r. 1610 přízní Petra Voka z Rožmberka gymnasium pod obojí i pro bratry v Soběslavi, které však smrtí zakladatelovou nedošlo daleko od začátků svých a živořilo. Také v Praze založili Bratří partikulární školu při Betlémské kapli (1612). Osm let potom byla bitva na Bílé Hoře; zahynula protestantská universita česká a všechny protestantské i bratrské školy. Za to školy jesuitů rozmnoženy. Bývalá městská gymnasia latinská snížena na školy nízké, vedl je kantor, zmizeli bakaláři a mistrové.

VII.

Řemeslo.

Města při svém založení stala se shromaždištěm, sídlem řemesel a živností. Ve zdech městských v bývalém podhradí slovanském zůstali svobodní řemeslníci slovanští a fundátor města přivedl z ciziny do nového města řemeslníky německé. Zámožnější koupili si tu domy, stali se měšťany. Chudší dali se pod ochranu městskou, ale všichni pospolu tvořili svobodné řemeslo městské. Řemeslník obdržel právo k samostatné práci a k trhu již samým přijetím svým do městské společnosti; město mělo pravomoc živnosti a o tu se opíral řemeslník, netrpě, aby na míli cesty kolem města někdo jal se provozovati jeho řemeslo.

Nebylo by správno mysliti, že zánovní města byla řemeslem a živností přeplněna. S počátku zajisté byli tu řemeslníci jen nezbytní a v skrovném počtě. Teprv zrostem obyvatelstva a kultury se vše množilo a šířilo. To jisto, že vznikem měst vznikla i řemesla nová.

Z těch nejprve *soukenníci:* že z vlny robili látky naši lidé již před zřízením měst, to jisto; ale do nových měst vešli soukenníci s pokročilou dovedností, ačkoli česká vlna nevyrovnala se vlně cizozemské, a proto za všecken čas potom cizí sukna do Čech vožena. Ti, co sukna (zvláště cizí) prodávali, sluli *sukna kroječi*. Kteří

řemeslníci sukna rozkrájená sešívali na oděv, byli *krejčí*. Také ti vznikali městy. Před tím v slovanských osadách, pokud šatu nerobily ženské, sešívali šaty, zvláště z koží, sešívači čili *ševci*. Těm v nových městech zůstalo sešívati obuv, k níž si kůže vydělávali po dlouhou dobu sami.

Nové řemeslo v městech byli *řezníci*, ale podle nich ještě za dlouhou dobu měšťan si nedal vzít právo chovati dobytčata a zabíjet je sám. Časem ovšem řezníci obsáhli právo na práci řeznickou sami a stali se předním řemeslem v každé obci, ani ne tak pro řemeslo, jako pro bohatství svých mistrův a jejich množství. V Praze na Starém a Novém městě za Karla IV. bylo na 200 řeznických krámů. V městech venkovských počítá se tou dobou po 30—40 krámech! V XV. stol. v Praze počítá se na 18 domů jeden řezník. Když zakládána později města panská, vždy snažilo se zánovní město nejprve míti řezníka. Je v tom asi také nemírná obliba masité stravy tehdejších měšťanů.

Řemeslo *pekařské* nebylo v městech docela nové, ale městy se rozšířilo. Před založením měst a dlouho potom hospodyně pekly si chleba samy; proto pekařské řemeslo rozšiřovalo se jen zvolna.

Nově vzniklo a rozšířilo se v městech řemeslo *sladovnické* a *pivovarnické*, ale teprv časem. Dlouho totiž si měšťané dělali slady a vařili pivo ve svých domech sami; ovšem bylo to vaření skrovné na malé pánvi. Ale časem některý soused začal větší měrou vařiti, pořídil si větší pánev, také konšelé zřídili leckde větší podnik varečný a tak vzrostem a zlepšením produkce vzniklo odborné řemeslo. Sladovníci a sládkové buď najímali od sousedů, buď od samostatných majitelů sladovny a pivovary. Sousedé pak docházeli se svými slady a vary k nim, nikdy nevzdávajíce se práva sami vařiti; odtud až podnes slují „právovárečníky“. Vzrostem obyvatel-

stva arci že měšťané obmezovali počet právovárečníkův a jen určité domy, kterýchž majitel sladoval a vařil po pořádku, po třídě, podržely právo vařiti.

S pivovarnictvím vyvinulo se řemeslo *bečvářské* a vznikla živnost *šenkéřův* a *krčmářů*.

Mlynářské řemeslo zůstávalo odvislým; když město získalo mlýn k obci, mlynář po dlouhé časy byl pouhým nájemcem mlýna nebo dokonce jen městským zřízencem. Bylo zařízení mlýna jednak nákladná věc, jednak nepustily vrchnosti snadno z rukou mlýnů svých starodávných, v městě stojících. Teprve v XV. a XVI. věku mlynářů přibylo a osamostatňovali se. V Praze počítá se v konec XVI. věku mlýnův a malých mlýnců na lodech úhrnem 21, kol moučních 76. Při venkovských městech bývalo u každého města po 4—5 mlýnech průměrně.

Ze starých slovanských řemesel ocítají se v nových městech *kožišníci*, *provazníci*, *hrnčíři* a *konvář* neb *cínař*, z něhož brzo vyvinul se *zvonař*. Přibyl též *kovář*, který nerobil jen podkov; zhotovoval v první době všecko, co se ze železa kovalo, jako mříže, části zámků, závěsy na dveře i zbraně.

S kovářem vešel do města starodávný *tesař*, který pomáhal při stavbě nových měst nejen na krovech, ale i uvnitř, hotově prosté ještě nářadí.

Umění *malířské*, *plastické*, *stavitelské* i *zlatnické* bývalo u nás před založením měst, ale podnikali je klášterní bratří hlavně pro ozdobu chrámu. V nových městech objevují se světští *malíři*, *zedníci* a *kamenníci i zlatníci*.

Záhy přivtěleni k městu *lazebníci*, kteří nebyli právě nové řemeslo; staří naši předkové mívali lázně před zřízením měst.

Poslední řemeslo, jež do měst se dostalo ze staré doby, byli *tkadlci* plátna; dlouho provozováno to řemeslo v horách a od žen.

Z některých těchto uvedených řemesel základních dřív nebo později odštěpovala se řemeslná odvětví nová, a to takovou někdy měrou, že to drobení jest klásti za význačné znamení doby. Arci v prvních dobách městských byla některá štěpení nutná, poněvadž se práce zušlechťovala, zjemňovala, ale časem tříštilo se řemeslo až zbytečně, a nejen u nás. V cizině někdy badatelé neumějí těch jmen ani vysvětliti. K některým přihlédnouce poznáme ihned, která zaměstnání řemeslná se odštěpila, aby pak žila samostatně a byla východiskem k jiným novým řemeslům, a poznáme také, která odštěpná zaměstnání nemohla se na dlouze udržet a byla možna jen v Praze, kde byl pro množství lidí silný odbyt.

Od soukenníků oddělili se *postřihači*, kteří sukno těžkými nůžkami na konec upravujíce postřihovali, dalším štěpením vznikali *kloboučníci*, *rukavičníci*, kteří šili rukavice z vlny, *čepičáři*, biretníci, kteří učeným lidem robili hedvábné a sametové birety. Od kloboučníků oddělili se v XVI. stol. (v Praze as od r. 1523) k samostatnosti *šmukýři* a *pernaři*, kteří zdobili klobouky mužské i ženské hedvábnými i zlatými „šmuky" a peřím; jim příbuzni byli *ohanečníci*, kteří ženskému pohlaví strojili z peří oháňky (fochry). Poslední ze soukenníků vznikli *punčocháři*, kteří robili punčochy pletené, kdežto dosavad byly sešívané (vyskytují se první v Praze r. 1570).

Od základního řemesla krejčovského odloučili se k speciální práci *hacníci* čili krejčí kalhot, *pláštníci*, *kabátníci*, *kytléři* (šili kytle), *župičaři* (župice), *ornátníci*, *měšečníci*, *váčkáři*, *toboláři*. Krejčí sami mezi sebou dělili se, že jedni oprávněni šíti nové šaty, druzí šaty jen spravovali. Sluli *vetešníci*.

Od ševců oddrobili se *koželuzi*, ačkoli na venkově ještě vždy v nouzi švec vydělával si kůže na obuv sám. Dále *sedláři*, *řemenáři*, *uzdaři*, *pasíři*, *knihaři* čili *knihvazači*, kteří vázali knihy v dřevěné desky koží potaho-

vané. Také ševci sami mezi sebou časem velice přísně rozdělili se v *noviníky* (novidlníky, nováky, novětníky) a *vetešníky*; jedni dělali novou obuv, druzí záplatovali starou. — Od koželuhů zase časem odděleni *pergamenici* a *jircháři*, kteří vydělávali kůže tříslem solním na bělo, kdežto koželuh ji robil rostlinným tříslem na červeno. Vznikli i samostatní *barvíři* kože, z nichž nové odštěpení byli *zámišníci*, kteří barvili na žluto.

Velmi široké příbuzenstvo rozvinulo se z kovářů; byli to *mečíři*, *nožíři*, *platnéři*, *helméři*, *brníři*, kteří hotovili drátěné brně, *ostrožníci*, kteří robili jezdcům ostrohy, *kosaři*, *nožíkáři* (nůžky), *šípaři*, *jehláři*, *hřebičníci*, *zámečníci*, z kterých v době Karla IV. vyšli *orlojníci* čili *hodináři* hodin velkých, v době husitské *ručnikáři* nebo *puškaři*, aniž zámečník přestal míti právo robit ručnice i hodiny na dále. Na počátku XVI. věku odštěpili se od hodinářů velkých hodin hodináři „malí", kteří dělali hodiny malé, umožněné teprve francouzským vynálezem péra hodinového r. 1480. Z kovářů vyšli ti, co kovali a robili nádoby a lucerny z plechu, tedy *flašnýři* (ars flaškariorum). Těch bylo v XV. stol. v Praze tolik, že po nich zvána ulice flašnéřskou (dnes Spálená). Od flašnéřů oddrobili se *klempíři*, kteří pracovali plechem bílým, a od těch zase *struhadlníci*. Z toho širokého příbuzenstva brníři od pol. XV. stol. hynou, neboť zbroj složená z kroužkův a pletiva železného zanikala.

Prvotní obrabitel dřeva, tesař, proběhem časů vídal kolem sebe stejně rozvětvené příbuzenstvo, jako kováři. Asi nejdřív vznikl *stolař* čili *truhlář*. Slabším jejich odvětvím byli *postelníci*. *neckaři*, *stoličníci*, *kolebečníci*: vzácným byl stolař, který uměle dělal varhany, tedy *varhaník*. K samostatnému živobytí dospěli *šindeláři* a *koláři* neb *kolodějí*, *lukaři* a *kušaři*, jenže ti v XVI. stol. hynou, poněvadž zbraň střelná zatlačila luky a kuše; viz luk (arcus) na obr. 8. a kuši (balista) na obr. 9.;

jiné odštěpení od truhlářů byli *lištaři*, kteří první vykládali pokoje a stropy, *řezbáři*, kteří jsou umělci v plastice, *štítaři*, *soustružníci*, od nichž oddrobili se *kolovrátníci*, kteří robili paním a pannám kolovraty, *lůžkaři*, kteří dělali lůžka čili pažby k puškám, a také *houslaři*, ačkoliv i truhláři dělávali po venkově housle a loutny.

Z kovolitců, konvářův a zvonařů záhy v městech vznikli *kotláři*, kteří lili i tepali měď a mosaz (sloučenina mědi s zinkem). Již v XV. věku bývají jmenováni německým zvukem rodšmídy. Dělali všecko z mědi a mosazi, nač si vzpomeneš, i kotle, mísy, pánve, svícny, stříkačky, váhy, čepy, přezky, hmoždíře, svícny i hudební trouby.

Zbytečné drobení pozorovati jest u pekařů. Odtrhují se od nich *mazanečníci*, *koláčníci*, *oplatečníci*, *kobližníci;* v první době vyskytuje se také *pekař boží*, jenž pékal hostie do chrámu. Těm, co směli péci jen chleby velké, hrubé, říkali *pecnáři*; ti byli v obchodě velmi obmezeni. Nové řemeslo pekařské vzniklo počátkem XIV. věku — byli to *pernikáři* (pernicatores) neb *caletníci* (calta), kteří mouku zadělávali medem. V Praze zvána prý po nich ulice caletnou, ač pekaři také pekli calty, ovšem bez medu. Od pernikářů vyloupli se na počátku XVI. stol. *cukráři* a brzo i *konfektáři*, kteří medem, z ovoce, cukrem a moukou strojili konfekty; těch nebylo nikdy mnoho a překáželi jim *apatykáři*, kteří robili konfekty také. Cukráři strojili hlavně cukrem všelijaká koření a ovoce, dělali tatrmánky z cukru čili maňásky cukrové.

Že se oddělili od hrnčířů *kamnáři*, je dosti přirozeno. Zbytečným drobením práce však vznikli *měďaři* a *rendlikáři*.

Z řemesla tkadlecího vznikají *tkaničkáři*, *šnoraři*, *stuhaři*, *šlojířnice* čili *roušnice*, *barchantníci*, kteří snovali

len s bavlnou, kolem r. 1600 vznikli *mezulánici*, kteří tkali pevné hrubé plátno, tkané po vlasku (mezzolana).

Bylo také přirozeno, že dosti záhy od lazebníků, kteří v lázni lidem sloužili nejen koupelí teplou a parní a při tom pivem a vínem, ale také stříhali vlasy a brady a hojili rány na těle, v XV. stol. oddělili se *bradýři*, a z těch bradýřů, jimž říkáme obyčejně „barvíři", nejeden sloužil již jen jako *ranhojič*, chirurg.

Podle řemeslníků, kteří se odštěpovali od staršího kmene a leckdy zajisté jen k živobytí nedlouhému, vznikala v městech řemesla z brusu nová. Volala je v život potřeba nebo kulturní pokrok i přepych. Z těch řemesel nových jsou *dlaždiči*. Objevují se u nás po prvé v ranní době lucemburských králů v XIV. věku, když města začala se dlážditi. Bylo však dlaždičů vždy málo, neboť města s dlažbou nepospíchala.

Nové městské řemeslo byli *svícníci* a *mydláři*. Vznikli větší kulturou. Dosti dlouho robily svíčky lojové a mýdlo hospodyně samy. Pomáhal i řezník. V XV. věku však hned na začátku doby husitské jsou tu samostatní mydláři a o něco později svíčníci. Jenže ti nelili do forem jen svíce z loje, ale hotovili též svíce z vosku.

Asi před polou století XV. po ukončení války husitské hlásí se k životu nové řemeslo, které je do té chvíle některým slabochům zkázou. Ti řemeslníci zahříváním a ochlazováním líhových par z piva nebo vína dělali kořalku, sluli *vinopalníci*, *vínapaliči* i *pivopaliči* a jejich výrobek slul žžené víno, pálené víno.

Umělecké řemeslo *krumplířů* převzalo v městech práci klášterních panen, které ode dávna vyšívaly obrazy a zdoby zlatem a stříbrem, perlemi na rozmanitých látkách, hlavně ovšem kostelní. Objevují se v době Karla IV. a pak nemizejí a vyšívají též kostymy, koltry (koberce) do panských a měšťanských bytů, závodíce s malíři barvami a kresbou, ovšem ne vždy šťastně.

Sklářství drželo se hor českých, ale r. 1443 jest skelná huť i v Praze. V tom patrný pokrok kulturní. Skla přibývalo a zapuzovalo kožené mázdry v oknech.

Nové řemeslo, které pomohlo a pomáhá kultuře nade všecka jiná řemesla — *knihotisk* — vzniklo v Němcích v polou stol. XV. a u nás toto „černé umění" r. 1468 se prohlásilo první knihou v Plzni. A dosti brzo potom — r. 1499 — čteme ponejprv o *papírně* ve mlýně na Zbraslavi. Tedy opět nové řemeslo z kulturní potřeby.

Proti němu arci skoro bezcenné jest nové řemeslo *paštyťařů* nebo *paštikářů*, které vzniklo z přepychu doby Rudolfovy. Ti pekli paštiky, do těsta sekané maso, ale robili i dorty a jiné kusy z koření a cukru; byli to v první době Francouzi a Vlaši. Rozbíhali se po šlechtických zámcích.

Důležitější jest z téže doby Rudolfovy nové řemeslo *kominické*. Do té doby čistila komíny domácí čeleď, jak dovedla. Komináři čili mestkomíné, kteří vytírali komíny, vyskytují se v Praze od r. 1560 na Hradě, ale teprve r. 1598 obdržel Vlach Marian jakožto kominický podnikatel od císaře výsadu na Hradě a na Malé Straně a jeho nástupce pak měl právo kominické po Čechách, čímž bylo to řemeslo velmi obmezeno.

Prací a děl těchto uvedených řemeslníkův a jiných pro obmezenost místa neuvádím, pokud sloužily všedním potřebám; zmizely dávno se světa, neboť dosloužívše zahynuly. My jen víme o jejich jakosti některou zprávu. Takž na příklad všeobecně se vychvalují česká sukna, která uměli nejlépe dělat v Broumově, Pardubicích, Táboře, Mýtě, Žatci, Litomyšli, v Plzni, v Bělé a leckde jinde. Odtamtud je vyváželi do obchodu. Česká sukna jdou jmenovitě často do Polska. Ale před koncem XVI. věku soukenictví naše klesá rostoucím dovozem suken cizích, jemnějších a pestřeji barvených. Našim českým parádníkům bylo české sukno už nevzhledné.

Nynější soukenictví je fabričné, staré bývalo rukodělné a udrželo se až k letům 1830—1850.

Víme dále, že výborné pivo vařívali naši sládkové, a to z pšenice bílé, z ječmene tmavé čili staré a hořké. Znamenitou pověst i přespolní odbyt mělo pivo rakovnické, turnovské, žatecké a j.

K řemeslu náleželo v oněch dobách umění, jež slove vysokým. Je to *stavitelství, malířství, sochařství.* Malíři teprv privilejem císaře Rudolfa 1595 obdrželi jméno umělců. Pracím jmenovaných umění obdivujeme se do té chvíle, neboť přes všecku zlobu času a lidí dosti se zachovalo. V předešlých kusech této knihy položena o vysokém umění nejedna zmínka.

Též z prací *uměleckého průmyslu* po museích dosti na obdiv i poučenou je zachováno. Některých uměleckých prací řemeslných všimneme si. Zlatníci robili přerozmanité kusy mužského a ženského přepychu, prsteny s kamením i bez něho, zdoby na hlavy, na ruce, náramky, zdoby k uším, pásy se zvonci a s jablky, do nichž se dávalo pižmo; na hrdlo paní robili křížky, srdéčka, zápony, řetězy, vybíjeli zlatem a stříbrem krunýře, uzdy a j., robili stříbrné lžíce a nádoby picí, koflíky, číše nejrozmanitějších forem, obkládali křišťálové číše zlatem a stříbrem, v době Rudolfově i pštrosí vejce zlatem vroubili a v číše proměňovali.

Na obr. 71. jsou podány rozmanité číše, jež hotovil zlatník v době renesanční.

Číše ty jsou shromážděny na Hluboké. Za všimnutí stojí číše Panna. Ta drží nad hlavou malý koflíček, jejž při poctě vypila paní, pak se obrátila číše tak, že přišla hlava panny dolů i s koflíkem dámským a do sukně, kteráž není nic jiného než kalich, nalilo se víno, jež vypil pán.

Nejznamenitější práce své zlatníci strojili kostelu, kalichy, monstrance (obr. 47), kaditelnice, vše slohem vládnoucím a buď z vlastní fantasie nebo dle předloh

Č. 71. Zlatnická práce XVI. věku.

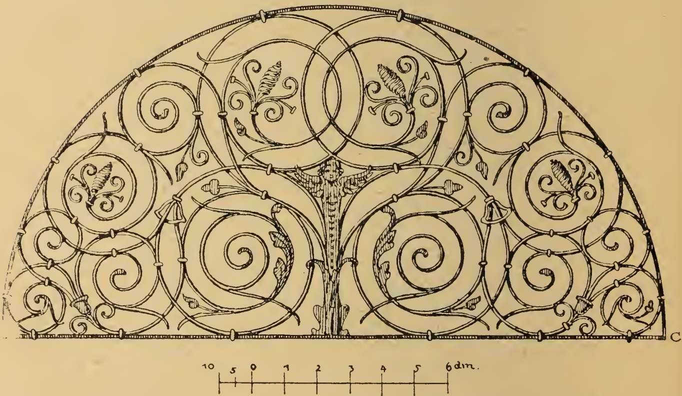
tištěných, po světě rozšiřovaných. Byl tehdejší zlatník všeuměl, on tepal, lil, dělal k ozdobám email a maloval, byl plastikem, neboť robil sošky, byl klenotníkem, kterýž rozuměl kamení a věděl, kam který a ke kterému se hodí. Pozlacovat stříbro směl, pozlatiti však měď nikoli, to kladeno za těžký zločin. Bylo-li potřebí ozdobu vyrýsovat do kovu drahého, zlatník vyrýsoval, proto také nejednou zlatník ryl pečeti jako rytec. Pečetidel zachovalo se mnoho, města i kde jaké řemeslo chtěla osvědčovat své právo pečeti, a ty pečeti při vší spletitosti ornamentu byly skladby jednotné, zřetedlné. Viz pečeť Turnovského města (obr. 72).

Č. 72. Pečeť města Turnova.

Z děl kovářských a zámečnických uměleckou cenu mají železné mříže, jež v kostele ohrazovaly hrobky, oltáře, v domech zastavovaly okna, zdobily schody, obstupovaly kašny.

Bývá to často div, že z látky tak nepoddajné, jako je železo, dovedli ti lidé vyrobiti tak bohaté a sličné tvary, berouce si vzor ze slohů stavebních, z gotických kružeb, růží, plaménkův a v době renesanční nutíce železné pruty v přebujnou dekoraci rozvinutých a zase propletených linií. Mříže gotické a renesanční bývají v stejné ploše; mříže barokní, vystupujíce dosti zhusta z plochy, vypínají se obloukem ven, jak to na obr. 34. radnice hradecké. Pěknou mříž renesanční viz na obr. č. 73. Jest z Hradce Králové.

Umělecké kusy prováděl kovář také na závěsech dveří, na plechu, jímž dveře někdy pobíjeny. Co to do nich vytepal všelijakých figur, písmen, erbíků, což znamenitě byly komponovány ty klepáky na vratech, což sličně vytepal zámečník v plechové krytiny a štíty zámků! S vkusem robil kovář vývěsní štíty a znaky řemeslné.

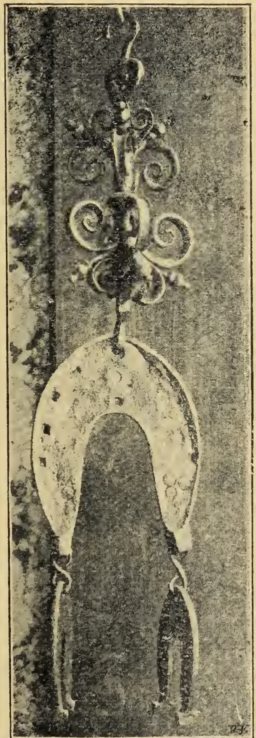

Č. 73. Mříž v Hradci Králové.

Jen vizte na obr. č. 74 znak kovářů samých. Na kytce visí podkova a na ní v obou koncích zavěsili malé podkůvky.

Mistrnou práci pořídil kovář nebo zámečník na veliké kleci v Jindřichově Hradci (obr. č. 75); skoro každé pole má jinou dekoraci. Velikou dovednost měl také zhotovitel mříže, která obstupuje hrobku královskou u sv. Víta (obr. č. 62). Co tu pražský mistr Schmidhammer (1575) ukázal rozmanitosti v kresbě! Každá část mříže jinačí a všecko provedeno z hrubého i těžkého materiálu, jako by to byly elastické drátky!

Při tom zajímavo, že objednatel neplatil za vtip a formu umělci, nýbrž hotová mříž zvážila se a zaplaceno od centu neb od libry, konec XVI. století cent po 18 kopách, což dnes vydá asi 220 až 240 korun. Zlatníkovi placeno od lotu hotové práce.

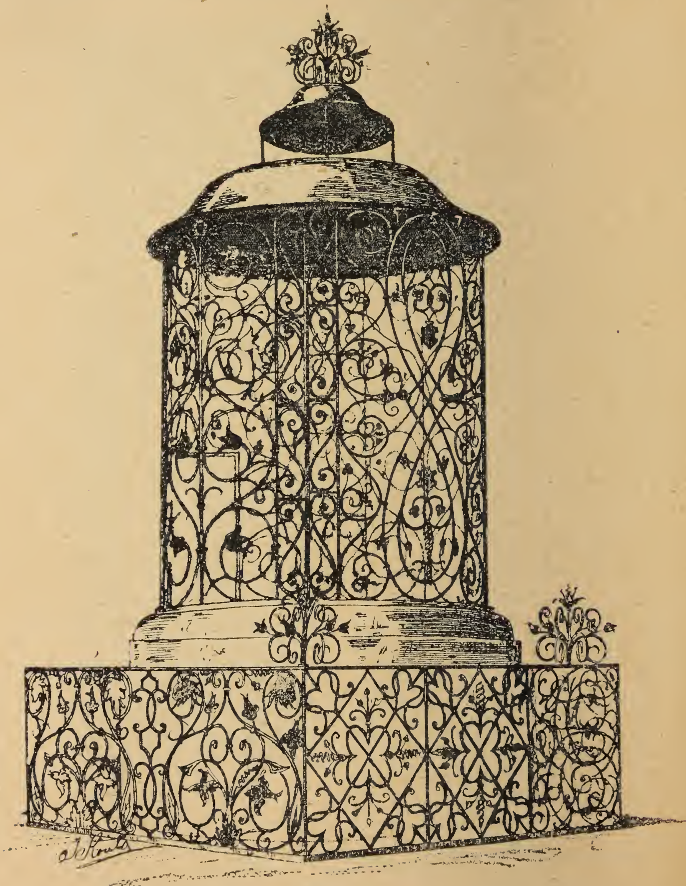

Č. 74. Znak kovářů.

Z prací mečířových dosti po museích zachováno kusů, jmenovitě parádní meče dvojručí. Nové formy v XV. stol. jsou kordy a kratší korduláče a také šablice, která k nám přišla asi z Polska a tam zas přišla z východu, bývala u nás již v XV. stol. oblíbena. Sudlice starodávné dělány v době husitské s ušima čili s postranními háky, také na ně přidávána sekyra, čímž vzniká v XVI. stol. halapartna i v českém vojště oblíbená.

Brníři pletli brně z ocelového drátu, ale koncem XV věku nošeny spíš obojky z plátův a pletivo brnířův odkládáno. Vůbec do konce XV. věku celý člověk vojenský obalil se pláty, což dřív tou plnou měrou nebývalo. Na prsou měl krunýř, který platnéři nýtovali z jednotlivých kusů, nebo přední plech; záda kryl zadní plech, ke krunýři přibyl „šorc“ z plátů na řemenech zavěšených a stehna kryjících, ruce kryty železnou rukavicí, lokty kryty

„myškami", na nohou byly železné holyně slovem celý muž byl ze železa. V XV. věku bylo to odění

Č. 75. Klec v Jindřichově Hradci.

gotické, všes pělo do špice, v XVI. se všecko zaokrouhlovalo.

Cínaři neboli konváři měli v Čechách cínu dost, tím podporována snaha naplňovati dům i kostel nádo-

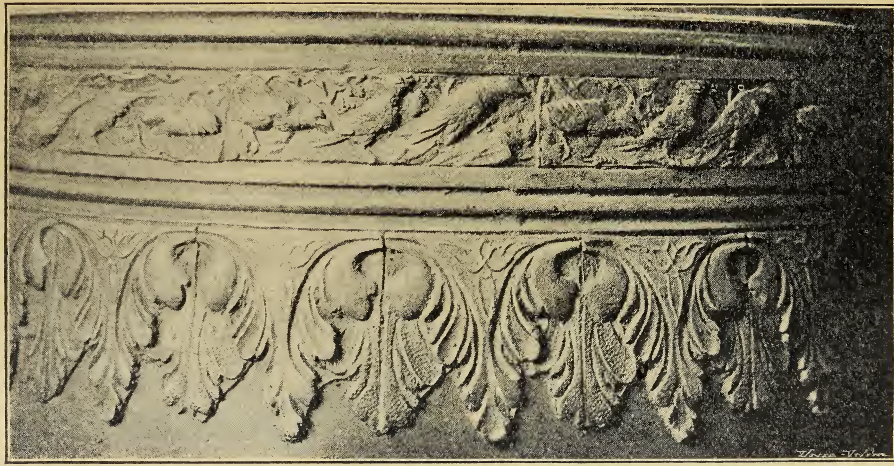

Č. 76. Konvice cínová, rytá na Hluboké.

bami cínovými. Není to kov docela příhodný pro uměleckou práci, neboť měkký kov ten podává plastické ozdoby měkce, bez ostrých rysů, jako by z těsta byly. Nicméně cínař se o pěknou práci snažil a lidé v domech mívali na centy cínového nádobí, ozdobeného vypouklými nebo vyrývanými zdobami. Křtitelnici kostelní viz na obr. 60. Konvici viz na obr. 76, plastická ozdoba je na víku a uchu. Na plášti jsou zdoby vyrývané.

Prací zvonařských z XV. a ještě více ze XVI. stol. zachovalo se tolik, že nutno položiti ta století za dobu nejlepší zvonařské produkce našich předků. Do té chvíle známe již nad 70 zvonů z jediné huti pražského zvonaře Brikcího (1550—1599) a jeho huť nebyla jediná v Praze. Také pilně zaměstnány byly dobropověstné dílny zvonařské v Hoře, Boleslavi Mladé a v Králové Hradci, aniž to byly dílny v Čechách osamělé. Zvonař lil zvony ze zvonoviny, složené ze čtyř dílů mědi a jednoho dílu cínu. Ještě dlouho v XV. století bývalo na zvonech ozdobných nápisův a povydaných obrazů málo. Byla tu jen hezká forma zvonu, na čepci nahoře bývá úzký proužek s nápisy. Časem jali se zvonaři zdobiti hořejší pás listy dle formy jetelovými a rovněž tak dolejší obrubu zvonu. Na plášť dostaly se ke konci doby gotické povydané obrazy kříže a světcův i obraz mistra Husi; v XVI. století nápisy se dloužily a podle prvotních latinských objevují se od poloviny XV. století české, v nápisích bývají texty biblické, modlitby, zprávy o tom, kdo dal zvon líti. Renesance přinesla na zvony okrouhlé písmo a zdoby akantových listů (viz obr. č. 77), i lecco jiného z dekorace renesanční. Zvonaři lili též pušky a roury k vodovodům městským.

Hrnčířské práce české měly dobrou pověst a zaslouženou, jakž viděti z kachlíků naplněných figurami a nádob ladných tvarů, pěkně polívaných sklovinou (gla-

Č. 77. Akantová zdoba na zvoně.

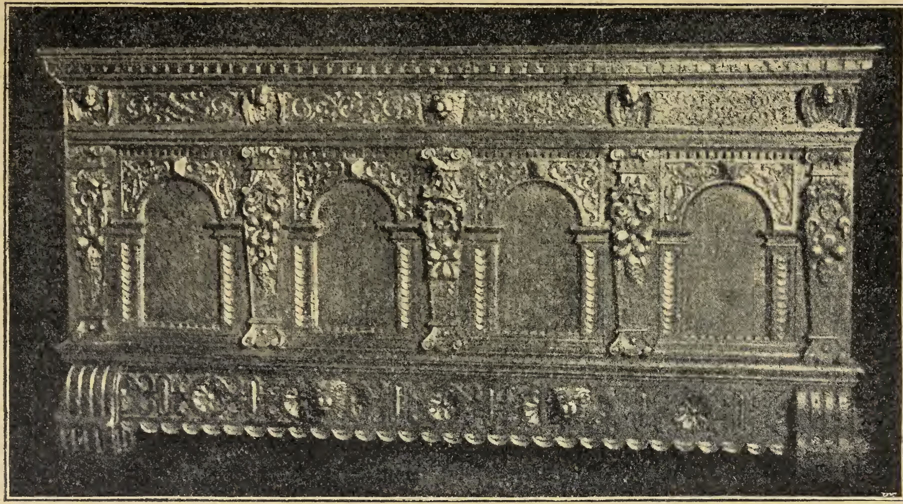
surou) z leštěnce olovnatého, do té chvíle zachovaných. Na vývoz svého zboží hrnčířského zmohli se mimo jiné českobrodští, kutnohorští a berounští, kteří koncem století XVI. uměli dělati i vkusné přepychové nádobí malované (majoliky).

V uměleckém průmyslu pracovali i naši truhláři. Snad každý čipernější truhlář byl řezbářem zároveň, a tak vzniklo jejich prací vkusné nářadí měšťanských a panských bytů, truhly, jarmary, stoly, jež jsou chloubou museí. Truhly a jarmary zhotovovány slohovým způsobem jako v architektuře. V době gotické po goticku užíváno kružeb, fiál; v době renesanční a barokové obliboval truhlář na svých výrobcích zdobné oblouky, sloupy, jakž ukazuje obrázek truhly na Zelené Hoře (č. 78), a ozdobené vkusným prokládáním dřev světlejších a jinobarvých, čímž vznikaly obrázky, jakž viděti na truhle na Hrubé Skále (č. 79). Obě jsou z hrany XVI. a XVII. věku — slohem již barokní.

Stoly také nejčastěji prokládány dřevy jinými (dílo to „intarsie" slove). Při postelích, které bývaly obyčejně daleko obšírnější nežli dnes, truhlář bohatěji strojil 4 sloupy, na nichž byla nebesa, neboť nebesa bývala obyčej tehdejší.

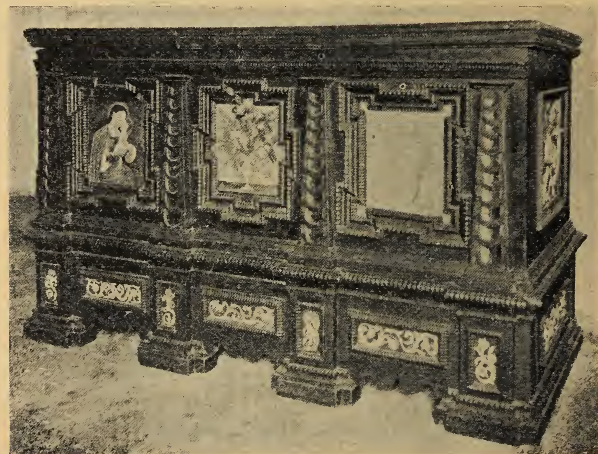
Bylo by lze najíti ještě u jiných řemeslníků práce, které jevily umělecký vkus, vždyť snad každý se snažil i věci k nejvšednější potřebě určené zhotoviti oku vděčně.

V první době městského života rychtář a konšelé hlídali a řídili řemeslníky sami, vydávajíce jim nařízení stran práce a trhu. Ale již ke konci XIII. věku začali se řemeslníci stejných nebo příbuzných řemesel družiti v spolky rázu náboženského a humanitního, v bratrstva, která náležela k některému oltáři a jehož členové měli pojištěnu podporu a pohřeb. Ta bratrstva dosti brzo přibrala k svým úkolům povinnost hájiti zájmů řemesla samého, i vyvinul se z bratrstva *cech*, který strhl na sebe

Č. 78. Truhla na Zelené Hoře.

a své členy oprávněnost k práci, k nákupu surovin a k prodeji hotových výrobků. Tedy kdo nebyl v cechu, nesměl nic toho podnikat, a podnikl-li přec, trestali ho a nadali mu neřádných čili nepořádných „stolířů“ (v pozdější době „fušerů“), snad, že pracoval pokoutně při cizím stole.

Č. 79. Truhla na Hrubé Skále.

Spolku dáno jméno cech z německého zeichen, neboť Němci v městech v oné době vládli na radnici, naši později říkávali cechu též *pospolnost*, *pořádek*, latině *societas;* řezníci přerovští si říkali „universitas“. Statuta cechovní v prvních dobách dávali konšelé a řídko král, v XVI. století obyčejně král, řídko konšelé. V poddaných městech vrchnosti stvrzovaly statuta.

Nejstarší povědomá u nás statuta čili zřízení cechu jsou v Praze z r. 1318. Byl to cech krejčí; druzí, kteří si

vyžádali stvrzení statut, byli zlatníci z r. 1324; první statuta z venkovských měst jsou pekařská z Netolic a potom již vzniká cech za cechem všude. V XVI. stol. již skoro všecko řemeslnictvo cechovně se vázalo. Jen knihtiskaři, apatykáři a švadlinky neměli cechovního zřízení a sluli tudíž řemeslem svobodným, to jest neorganisovaným řemeslem, podléhajícím ve všem všudy konšelům, což arci není žádnou předností, neboť cechovníci se spravovali sami, a ta samospráva byla jejich chloubou. Ránu utrpěla dotčená samospráva cechovní, když po bouři stavovské r. 1547 Ferdinand cechům na čas odňal hlavní kusy samosprávy; potom vracel zase, ale uvázal si je k větší poslušnosti.

Na čele cechů byli cechmistři čili starší, obyčejně dva, ti chovali cechovní pokladnici, která měla uctivé jméno „matka pokladnice". Konšelé pak propustili jim pravomoc soudní nad členy spolkovými, ovšem jen ve věcech řemesla. Cechmistrům (magistri cecharum) přiznán dohled nad dobrotou práce mistrů, ale byli konšelům také za zlou práci členstva odpovědni, neboť konšelům šlo o to, aby obecenstvo nebylo šizeno. Cechmistři předsedali valným hromadám, v nichž se mistři usnášeli o věcech řemesla. V nich se konal i soud. Pokud v schůzi byla otevřena matka pokladnice, musil každý chovati se slušně.

Přístup do cechu s počátku byl těm, kdož srovnali se u víře s husity a stali se měšťany, dosti snadný, platilo se skrovné vstupné; když však počet mistrů brzo vzrostl, zvětšen peníz vstupný, ale jen střídmě, a již r. 1357, aby nedostal se do cechu nedouk pro hanbu řemesla, ukládá se kandidátu, aby ukázal mistrovský kus, ukládá se tedy zkouška. Bylo tak arci všude jinde v cizině.

Řemesla dbala cti, proto musil kandidát přinésti list o poctivém rodě svém. Od počátku platila zásada slušná, aby řemeslo živilo všechny mistry stejně, aneb

aspoň aby každému pojistilo výnos práce. V cechovním zřízení od prvopočátku platí zásada, že syn mistrův, když vstupuje do cechu, má po otci půl práva nebo celé. To jest: jiný kandidát musil vyplnit všechny podmínky přístupu, a syn mistrův plnil jich jen polovici. Tedy, bylo-li v XV. stol. v městě venkovském do některého cechu složiti průměrem 30 gr. míš. přístupného a 2 libry vosku a ukládala-li zkouška mistrovská kandidátu, aby zhotovil výrobky svého řemesla čtvery, syn mistrův platil při „půl právě“ pouze 15 grošů, 1 libru vosku a vykonal jen dvojí kus, při „plném“ právu neplatil nic a nedělal nic, což proti jiným kandidátům bývala křivda a pro řemeslo samo nemohl v tom býti užitek, dostal-li se do cechu synek, který neuměl nic nebo málo. Že i dcera mistrova měla v cechu výhody, jež přenášela na ženicha, byl-li z řemesla, toť již důsledek práva synova, a že vdova po mistrovi směla provozovati řemeslo, toť spravedlivo, ale všecka ta rodinná nadprodukce vedla k sobecké dědičnosti cechovní, a ta jest nespravedlivá, neboť zabraňuje cestu jiným, kdo nejsou syny, kdo nepřiženili se k dceři nebo k vdově mistrovské. V tom bývali řezníci nejlakotnější.

Proběhem času však všechny ostatní svrchupsané zásady cechovní měly v sobě zárodek k škodnému zhoršení, vzbuzený sobeckou snahou mistrů. Aby překazili vstup většímu počtu do cechu, ukládali vstupný plat až nemírně vysoký. Bylo-li průměrně v XV. stol. 30 gr. až 1 kopa přístupu — v XVI. zvětšen plat až do 16—30 kop. Kolik chudých tovaryšů mohlo s takový plat býti? A nad to ukládali mistři nově příchozímu mistru, aby strojil svačinu čím dál, tím hojnější. Zkouška mistrovství, prvotně jen neurčitě naznačená, proběhem času se určuje, zmnožuje se ve víc kusův a stěžuje.

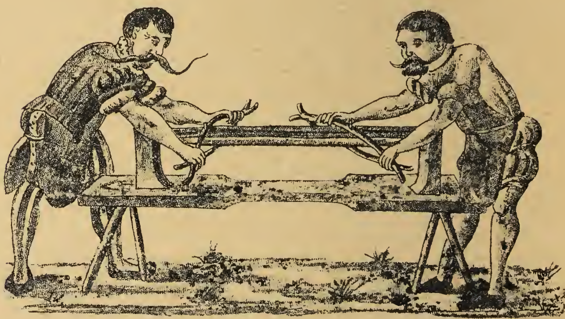
Švec v XV. stol. býval povinen čtverým kusem — měl urobiti za mistrovský kus škorně příčné, škorně

telecí, střevíce a punčoch kožený veliký, v XVI. stol. někde mu ukládali jich už 9. Nožíři chtívali (r. 1525), aby kandidát zhotovil dokonce 77 nožův a nožíků. — Nejde tu naposled ani o práci velikou, tak jako o veliký náklad na takové kusy. Že také listy o cti rozmnoženy, aby totiž kandidát dokázal, že jest řádně oddán v manželství, že jest osobně svoboden a ne člověk poddaný, to by nebylo ani stížení, ale horší je, že cech přemršťoval pojem cti; kdo zabil psa, kdo se dotekl umrlého zvířete třeba vzteklého, kdo se dotekl prstem šibenice, ztratil čest a buď ho v cech nepřijali, nebo byl-li v něm, vypudili ho.

Dobrá sociální snaha, aby všickni mistři v cechu měli pojištěný výdělek a byli sobě rovni, vedla k tomu, že obmezováni jednotlivci v činnosti čilejší, pokrokoví, udusena soutěž v práci jako v prodeji, vůbec obmezena práce na malovýrobu; určeno, kolik kusů výroby smí mistr udělat a na trh vynést. V městech zlaté doby kapitalistická velkovýroba nemá místa. Z té příčiny určen byl počet, kolik tovaryšů a učňů smí mistr míti; některá řemesla suroviny (zejm. kůže) kupovala společně a rozdělovala mezi mistry ze snahy, aby nekoupil si druh nad druha víc. Ale přes to nerovnost byla už v staré době; byl-li mistr statkem požehnán, měl-li dům, grunty, snáz koupil sobě, čeho potřeboval do řemesla, kdežto mistr chudý, nemaje leckdy zač koupiti, buď „světil“, (t. j. nepracoval), nebo pracoval z přineseného od lidí materiálu. „Zlaté dno“ řemesla již v XVI. věku plně neplatí, již nelze říci, že řemeslo živí každého mistra spolehlivě, a hospodářská rovnost lidí ani v prostých poměrech není možná.

Tovaryši, tehdejší dělnický stav, vandrem přicházeli do měst a vstupovali do díla k mistrům. Tovaryš musil míti list, dokazující, že je vyučen, a některý nástroj svého řemesla. Bez listu a nástroje pokládán za

tuláka. Když pak v XVI. stol. měli tovaryši své spolky a snad všude svoje tovaryšské hospody, vešel příchozí tovaryš do hospody a poptal se, který mistr na tu chvíli by potřeboval tovaryše. Hospodský nebo hospodská mluvili ke každému tovaryši „pane synu", začež tovaryši musili říkati hospodskému „pane otče" a jeho ženě „paní matko". Vida, že má pan syn filce a listy hospod-

Č. 80. Mistr a tovaryš mečířský r. 1557.

ský poslal pro starší tovaryše a ti po obřadném přivítání, jež kořeněno řemeslnými hesly a příslovími, a po připití dovedli vandrovního příchozího k mistru, jemuž příchozí musil vinšovati štěstí a se poctivě poručiti. Pak se smluvili o čas služby a mzdu. Tovaryš byl přijat tím do rodiny. Toť nejsrdečnější stránka tehdejšího řemesla, tím liší se nejvíc od dnešních poměrů, kde dělníci jsou podnikateli cizí a on jim; onoho času sedal mistr u oběda a večeře se svými tovaryši za jedním stolem a pracoval s nimi v téže dílně. Poučuje o tom řemeslném přátelství obr. č. 80. Tu mistr mečíř Vávra v Brodě Německém dal se r. 1557 vyobraziti se svými tovaryši při práci.

Při tom stojí za všimnutí frňousy ohromné které má tovaryš pod nosem.

Aby se zjednal tovaryš na celý rok, toť případ pravzácný. Obyčejno bylo zjednávati se jen na několik neděl s týdenní výpovědí; před svátky a jarmarky však byla nutna výpověď třínedělní. Utekl-li bez výpovědi, cech psal za ním, a byl tudíž psancem, kterého nikde, kam psáno, nepřijali. Odcházel-li po dobrém, zas ho tovaryši provodili z města. Ale začasté spivše se tropili při tom neplechu rvačkami. R. 1570 mečířští tovaryši při takovém provázení škopky před domy převraceli a toho, kterého provázeli, zsekali a hned bezmála půl hlavy mu uťali.

Týdenní mzda tovaryšská byla v XV. věku při stravě průměrně po 6—8 groších míš. Za to koupils tehda 28 pinet piva, nebo 9—11 liber masa, což bys dnes pořídil za 9—12 korun, a to pivo bys dnes koupil za 10 korun. Měl tedy tehda groš větší cenu než naše koruna. Ty mzdy zůstávaly leckde i na sto let stejny, třeba že peníze kupní silou klesaly vždy více. Přes to však někde mistr nucen přidati k týdenní mzdě, takže koncem XVI. století průměrně lze počítati 15 gr. míš. za mzdu obyčejně beze stravy. Ale kolik za to koupil? Silou kupní se to rovná 5—6 korunám, to tedy skutečně o polovic méně než v XV. věku!

Za mzdu, kterou nelze pokládat za valnou, tovaryš byl povinen pracovat v létě od východu slunce do západu — 17 hodin, v zimě 14 hod. Zimní práci při světle začínali v říjnu a pro lepší náladu tovaryšům mistrová v ten večer dala pečeni při svíčkách — svíčkovou, kteréžto jméno zůstalo nejlepšímu kusu dobytčího masa po tu chvíli, ač si na tovaryše už při tom nikdo nevzpomíná. Trochu úlevy měli tovaryši v mnohých tehdejších svátcích; krom toho velmi záhy obvykli si nic nedělat v pondělí odpoledne. U nás to byl „sváteční" čili „dobrý"

pondělek, v Němcích mu říkali modré pondělí — a mistři všude se naň hněvali. Lenochům hrozil trest peněžitý, vězení i bití od mistra, byl-li mistr rukama silnější. Podle tehdejšího řádu bíti tovaryše směl.

Tovaryši již na počátku XV. věku jeví nespokojenost se mzdami, ta nespokojenost roste časem, když čím dál víc poznávali, že se jim překáží, aby stali se mistry, tedy že navždy jsou odsouzeni sloužiti. Poměr srdečný mezi mistry a dělníkem se kalí. Roste počet ženatých tovaryšů, kterým se dávalo jméno „kárníků", poněvadž vandrovali s ženami, vozíce s sebou na káře chudičké svršky a děti své. Začíná se tu jakýsi stav řemeslných proletářů, které mistři neradi přijímali do díla. Zároveň roste počet nepořádných dělníků, fušařů, kteří pokoutně, jmenovitě na vsech, pracují a tím mistrům velikou ujmu činí. Ti byli také proletáři své doby.

Tovaryši, kteří u mistrů pracovali, sdružovali se ještě za válek husitských (od r. 1432) ve spolky, „menší pořádky", pro zprostředkování práce a péči o nemocné. K schůzi vyvolili si určitou hospodu. Mistři jen s nedůvěrou povolovali ty hospody. A skutečně tovaryši ve spolcích nejednou smlouvali se o svépomoc proti mistrům. Vznikaly tovaryšské stávky a vzpoury. Stávka provedena obyčejně tak, že tovaryši vyvstali od mistra a nedopustili žádnému jinému, aby za ně vstoupil do díla. První stávku, ještě před zřízením spolků, podnikli provazníci pražští r. 1410. Tenkrát a také potom nazvali mistři stávku „šibalstvem" a nepočestným svazkem. R. 1451 se srotili všichni kožešničtí tovaryši na Novém Městě, aby vymohli sváteční pondělí na svých mistrech. Mistři žalovali, konšelé trestali, ale zase a zase, tu a tam i v městech venkovských, propukaly nové stávky.

Od dob silnější vlády Ferdinanda I. byly stávky řidší. Bylo mnoho hlídání, jež dusilo zárodky „tovaryš-

ského puntování". Vůdcům šlo o hrdlo aneb aspoň o trest zmrzačení, jako se stalo r. 1601 v Praze. Po bouřce pekařských tovaryšů byly těm, kteří první přísahali, že budou při sobě státi, prsty katem uťaty. Hromadné „vyvstání z díla" bylo ještě nejspíš možno na venkově, jak to podnikli tovaryši všech řemesel v Landškrouně r. 1584. Náhle vyšli houfem z města, aniž kdo dovedl zabránit. Tedy secesse, jako plebejové v Římě.

Na nejnižším stupínku v cechovním sdružení byli učedníci. Za učedníky přijímáni chlapci obyčejně zrostlejší, ale také i jen pětiletí. Mistr nesměl učedníka přijmouti soukromě. Byl povinen tak učiniti před cechmistry všelijakými obřady a řečmi a po složení sazby v penězích a vosku. Jak dlouho se učiti, to nebývalo v řemeslech stejně určeno, což přirozeno, neboť není každá práce stejně nesnadna. Ale to nejde dobře na rozum a uráží cit spravedlnosti, že ani v témž řemesle nebylo stejno; který otec mohl mistru zaplatiti (až 30 k), toho syn vyučil se o polovici času dřív, ba učil se i jediný jen rok, chudý chlapec učil se a sloužil až i osm let.

Poslední léta, když už něco uměl, prací nahrazuje mistrovi, že ho živí a šatí. Že neuteče před vyplněním těch let, za to musil někdo ručiti nejméně 2 kopami. Mistra i mistrovou musil poslouchati „beze všeho odbreptování". Co se doma sběhne, o tom neměl vynášet. Mistr měl k učňovi otcovské právo, směl ho trestati bitím, nejvýš do 20ti ran.

Nebylo pochybno, že množství a snad většina mistrů vychovávala chlapce k řemeslu velmi otcovsky. Ale o hladu a nerozumném bití je zpráv také dosti; netloukl jen mistr, mistrová, syn, bil i tovaryš. Rodiče učedníkovi přicházeli na soudy městské, viníce mistra z ran smrtelných, chlapci udělaných. Nedivno, že učedníci od hrubých mistrů utíkali. Útěk byl nebezpečný svým násled-

kem, neboť už jím ztratil řemeslnickou čest. Rozumí se při nestejnosti lidí, že také některý chlapec nestál za nic a dobré slovo žádné se ho nechopilo.

Když se učedník doučil, mistr oznámil v cechu, že poctivě svůj čas uložený vystál, že mu dává za vyučenou, což zapsáno v knihy. Při tom byli všickni mistři v cechu tázáni, vědí-li co zlého o tom vyučenci. Potom cechmistr k němu promluvil řeč napomínací, jak se má chovati, stana se tovaryšem. Nesmí býti pyšným, má uctivě klobouk smekati neobávaje se, že mu vrabci vyletí, má býti u mistra v jídle nevybíravý, nesmí ho pomlouvat, co není jeho, má nechat ležeti. Když slíbil vše, otázáni tovaryši, zdali ho mezi sebe přijímají.

Potom obdržel tovaryšské jméno, které mohl změniti s příjmením otcovským, chtěl-li. R. 1567 měl zvonař Brikcí tovaryše Marka, jemuž dali tovaryšské jméno Neřád. U sládků se vyskytuje často jméno Točpivo, Hřejpivo. Od mistra svého obdržel novotný tovaryš některý groš, ale musil dáti mistru svačinu. Potom ho vzali tovaryši do své hospody a tu s něho snímali hrubé mravy učednické stejně tak, jako studenti v universitě dělali beánu. Začínali obyčejně políčkem. Dal ho starší tovaryš slovy „To ode mne vytrp, udeří-li tě jiní, braň se!“ Potom ho bili, hoblovali a nečistou vodou křtili. Někde, na př. v Kutné Hoře, mladíky do obecní kašny namáčeli. Na konec ho napomenuli, aby se pokládal za vyšší stav a neměl nic s učedníkem, svěřili mu hesla, pozdravy, přípovědi, kterých musí užívat na vandru, aby byl přátelsky přijat ve svém řemesle. List za vyučenou mohl si zaplatiti a vzíti hned nebo po čase.

VIII.

Mrav a zvyk.

Měšťané byli pyšni svým stavem. Nebyla ta *pýcha stavovská* pouze měšťanskou vlastností. Všecky tři stavy, panský, rytířský a městský, oplývaly pýchou stavu svého a byli druh ke druhu velmi nedůtklivi v příčině stavovské cti; a byly z toho hněvy i žaloby, když nižší stav vyššímu stavu třeba omylem nedal toho titulu, který byl příslušný a obvyklý. Ihned vyčítali měšťanům: ,,Ujímáte nám, co nám přidati nemůžete.“ Aby se nestala snadno mýlka, vydávány tiskem tituláře, do nichž každý městský písař pilně nahlédal, když psal vyššímu stavu. V jednom tituláři čte se, že ,,ježí a zlobívají se někteří tak, jako by jim otce zamordoval“. Ale chtěje od nižšího stavu úctu, vyšší stav nižšího nevážil; a oba vyšší stavové — páni a rytíři — s patra pohlíželi na měšťany, v hněvě zovouce je chlapy, to jest sedláky. A ovšem jen ráz doby to byl, že také měšťan pohrdal sedlákem, který za onoho času vůbec nebyl stavem nižádným.

Sedlák byl člověk poddaný, z jehož roboty a ročních platů stavové měli důchod. Proto byl selský lid jen počítán a ne vážen. Příčinou nesmyslné pohrdavosti mezi stavy, nejen v Čechách, bylo přesvědčení, že vyšší stav je ,,lepší“ nižšího. Když tedy někdy v demokratickém mysli pohnutí řekl měšťan rytíři: ,,Já jsem tak dobrý,

jako ty" — nebo když rytíř řekl některému z panstva: „Já jsem tak dobrý, jako ty" — byla z toho smrtelná urážka a začasté ihned krvavé bití. Firšic z Nabdína proto zsekal měšťana v Čáslavi a za obranu kladl, že to slovo je neřádné a že měšťan proti stavu vyššímu té rovnosti užíti nemůže.

Č. 80. Móda na hraně XIV. a XV. věku.

Byli páni a rytíři k sobě navzájem i k měšťanu přívětiví; ale byli, kteří všedše do města, pravidelně vedli sobě pyšně. Nelze jim to tuze vyčítati, byltě v tom ráz doby a heslo rovnosti, které ani dnes cele neplatí, nebylo ještě na světě. Horší však, že z pýchy vyššího stavu zrodila se začasté nezbednost, kterou provinovala se proti měšťanům zvláště šlechta nižší. Nejednou došlo k výtržnostem, ba všecko město bylo vzhůru, zvonilo se k šturmu, zavíraly se brány a nejeden zeman byl od měšťanů zbit z čehož ovšem vznikly dlouhé soudy a útraty i tresty.

Ačkoliv stav pohrdal stavem, nicméně nižší po vyšším opičil se ve způsobu živobytí a zvláště co do *módy krojové a přepychu.* Vyšší stav vždy začal od nějaké módy cizinské; aby se pánům vyrovnali, popadli módu rytíři, až na ty zemany, kteří žili v ústraní se sedláky na venkově; ti ještě nejspíš staročeský kroj drželi, ale v napodobeni panstva nejčipernější byli mladší měšťané bohatí. V době lucemburské přibyla k nám móda francouzská. Karel IV. sám obliboval šat dosti prostý, ale dvořeníné, šlechta, měšťanstvo a zvláště ženské pohlaví se chytali té módy. Ta móda zúžovala všecko, co se zúžit dalo; sukně ženská zúžena, její parukávy dolů

visuté jsou úzké jako stuhy, mužské nohavice ani užší již býti nemohly a nad to šíří se bláznivá snaha parádníků, aby každá nohavice měla jinou barvu, nač se zlobí i v XV. stol. Chelčický. Vznikly také kabáty, šat po pás, kratičký to oděv mužský i ženský, spínaný mnohými knoflíky nebo šněrováním. Krejčí musil mladým parádníkům kabáty vycpávat, aby měly pěknější formu což se Štítnému nelíbilo ani Husovi. Takový módní kroj viz na obr. 80. z rukopisu musejního (Zrcadlo spasení). Kabátec panoval pak ještě po dvě století; zříš jej na obr. 81., který představuje Šimona Lomnického, veršotepce, z r. 1594 a na obr. 82. z r. 1614, na němž týž Lomnický vystaven. Kabátec nezahyne ani potom, ale ztrativ rukávy, stal se otcem nynější vesty. Jenže v XVI. stol. slušný člověk nesměl choditi v krátkém kabátci bez pláště nebo svrchního šatu, což stejno jako dnes, že lidé ve vestě po ulici nechodí. Proto také nejsou obrázky podávající Lomnického úplné. Tak, jak tu zobrazen bez pláštíku, na ulici ani do společnosti nesměl.

Č. 81. Šimon Lomnický r. 1594.

Není třeba dokazovat, že podle té módy francouzské oblékali se naši staří i v kroj starodávný, jehož ráz byl v dlouhosti a širokosti a v střídmých barvách.

V XV. věku dívky chodívaly po starodávnu prostovlasy, majíce na hlavě pentlíky, perlovce; vdané paní zavíjely si hlavu až i pod bradou. Ale francouzská móda

popadla i ženské. Sukně, jež šity v jediném kuse od krku až dolů, zdloužily se u vlečky. Vznikly a dlouho držely se zvlášť u vyšších stavů ženské chomouty, to jest čepce s dvěma cípy a rohy. Roh byl kužel, s něhož vlál šlojíř, jakož zříti na obr. 83. z bible Kutnohorské z XV. století.

Č. 82. Šimon Lomnický r. 1614.

Francouzská móda vše prodlužovati a úžiti postihla i obuv ješitných lidí obou pohlaví. Natažena tak, že jí dáno jméno zobáků, špicí, nosů. Byly to zobáky u nás i v cizině tak dlouhé, že musily býti podkládány trepkami. Tak na obr. 84. Kdož nepřiklonili se k této bláznivé módě docela, učinili jí zadost aspoň potud, že nosili obuv obdloužní a špičatou. A když ty módy zbujněly všude po Evropě tou měrou, že už nebylo možno přemršťovati dál, stal se začátkem XVI. věku návrat ke krojům jiným, širším, pohodlnějším. Zahozeny špice a obouvány střevíce krátké, ale široké. Zříš je na obr. č. 85. (Život sv. Otců, 1516.) Všimni si také obuvi na obr. 36. městského soudu českého. I ta nepěkná forma německá se u nás zalíbila, kterou má na tom obrázku posel, jemuž písař psaní podává. Je to forma obuvi u prstů velmi rozšířené, Němci jí říkali kraví huba. Kabáty prodlouženy, prosekávány na rukávech i na prsou a jinou světlejší látkou provlačovány; mužské sukně (jako naše převlečníky, svrchníky) i od mladých lidí oblékány

zase (obr. 85. Život sv. Otců 1516). Nohavice barvou merhované (mřížované) a šachované zůstaly lidem lehčího rázu, „žertéřům“, ale i tovaryši některých řemesel rádi se strojili do barev rozmanitých. Byli to jmenovitě krejčí, na obr. č. 80. zříme, že tak oděn byl i tovaryš mečíř v Německém Brodě.

Na počátku XVI. věku ve Francii starodávné mužské nohavice rozdělily se ve dvě půlky, hořejší půle, jež sahala až ke kolenům, obdržela jméno ‚kalhot‘ (z franc. culotte), dolejší půle stala se punčochou; viz obr. literátů prachatických č. 56. Tento způsob, který dnes vídáš u těch, kteří jezdí na velocipedu, přerychle se ujal nejen u nás, ale všude v Evropě a potrval až do francouzské revoluce, kdy začali revoluční lidé nositi zase dlouhé nohavice, ale ne tak plasticky k tělu přiléhavé, jako naši staří mívali, nýbrž ony šeredné futrály, které nosíme po tu chvíli.

Č 83. Ženské módy v konci XV. věku.

Skoro v stejnou dobu, co vznikl kalhot, i ženská sukně, jsoucí jediný kus od hlavy až do paty, rozdělena v životek a v sukni nynější podoby. Z Němec přijaty u nás birety jako mísy. I ženské je nosily.

Od polovice XVI. stol. vyšší stavové začali oblibovati módu španělskou a brzy líbila se alespoň některým

kusem i měšťanům. Pravá móda španělská byla prkenná, stuhlá. Kabát zase zkrácen a nadit koudelí. K němu vymyšlen kratičký pláštík. Kalhoty zkráceny a dána jim forma bubnů, z té příčiny musily punčochy krýti zase skoro celou nohu. Vznikly pletené, hedvábné, harasové i jiné punčochy dlouhé. K té módě nehodil se dobře meč, i vymyšlen rapír.

Č. 84. Obuv zobákovitá.

Ohyzdnější byla španělská móda u našich paní. Vznikla prkenná šněrování, sukně kladena na obruče velikých průměrů, „kortukál“ i „partykál“ (krinolina XIX. století). Kněz Štelcar r. 1588 líčí, že mají paní partykál ve způsob zvonu, na němž leží sukně divně premovaná, drahým kamením a jinými věcmi krumplovaná; mnohé panny a paní na sebe naberou sukní, že sotva v tom se obrátiti mohou. Jen podívejte se na obrázek panny šumné, nádherné, jak se strojila asi kol r. 1600 (obr. č. 86.). A ta panna v knize Paprockého zobrazená nemá kortukál ještě ani největší.

Všimněte si, že má několikerou sukni a čím spodnější, tím nádhernější, v jedné ruce drží šáteček (facalit), v druhé oháňku (vějíř). U sukní zase obnovili vlečku, té říkali staří „vlak, sukně s vlakem“. Od druhé půle XVI. stol. ujaly naše ženy módu nositi i na ulici zástěrky. Arci byly to zástěry honosné, pěkně vyšité, parádní. Z cizích mód dosti obecně ve všech stavech ujalo se okruží čili krejzl. Byl to obojek plátěný s třepením,

s krajkou, nabíraný, dvojnásobný i trojný, škrobený. Začal se ke konci panování Ferdinanda I. a to velmi skromně. Ale v době krále Rudolfa již obojky rostou,

Č. 85. Módy na začátku XVI. věku.

takže musí býti drátěnými podpínadly podporovány. Mravokárci zvali je „čapími hnízdy“. Na obr. 35. v radě třebenické jen dva konšelé z dvanácti hoví nové módě, ale okruží jejich je maličké. To byli mladoboleslavští sousedé větší parádníci. Na obr. 64.

z pěti mužů, kteří r. 1572 přijímají svátost, čtyři mají okruží, sic ještě střídmé, ale patrné. To snad zavinila blízkost Prahy. Kterak vyrostlo okruží do r. 1585, to shlédněte na obr. 63. na epitafě Střízkově. Naposled vizte literáty prachatické z r. 1604 (obr. 56.), ti už mají krejzle, které naprosto neslušejí; současná panna však na obr. č. 86. má krejzl největší.

Č. 86. Obraz nádherně ustrojené panny z r. 1600.

Nebudiž však zapomínáno, že podle každé módy cizinské u nás vždy držel se poctivý kroj obdloužný — jmenovitě u lidí vážných a starších. Byly to dlouhé svrchní sukně mužské a šuby kožichové, jak je zříme na obr. 55.

Ale už v touž dobu hlásila se proměna. Móda zase dospěla vrcholu, změna tedy nutna: krejzl se zjednodušil, jak zříti na obr. 82. Lomnického z r. 1614, a pak položil se na ramena.

Také vlasy českých lidí městských a vousy podléhaly módě. V XV. stol. muži bývali o vlasech dlouhých, (často s chocholkou uprostřed, jako zříti na obr. 54. V XVI. stol. naši mužové oblibovali ,,pačesy" do čela. Když způsobu pačesového vyšší stavové zanechali (po r. 1540), držel se potom u měšťanův a sedláků dlouho.

Děvčata v obou stoletích bývala nejraději prostovlasá, toť bylo jich panenské právo. Ženy v obou sto-

letích však vlasy kryly všelijak. Matrony obyčejně zavitím kmentovým nebo jen sprostným plátěným. Viz obr. č. 63., obr. č. 67., obr. č. 83.

Že Čechové na sebe brali ochotně cizí módy, na to naříkali mravokárci přes tu chvíli slovy ani ne vždy zdvořilými. Obyčejně mínili, že pod nebem není národu, který by se v oděvu častěji měnil a potvořil, jako Čechové. Ale to nebylo spravedlivo, od Gibraltaru až po Vislu všickni národové vedli si tak, jako Čechové. Ostatně čtoucí již postřehl zajisté, že jen některá móda popadla všechny naše lidi, jiná držela se jen bohatších vrstev. A naši lidé měštští byli za oněch dob namnoze velmi bohati.

A poněvadž tehda nebyl znám princip moderní, že peníze musí uložením v spořitelnách, v akciích a jináče vydělati již samy o sobě zase peníze, skoro nezbývalo bohatým lidem nic jiného, než oddati se kulturnímu, uměleckému přepychu, kupovati si z drahých kovů nádobí, na sebe navěsiti šperků, zvelebiti zevnějšek i vnitřek svého domu. Nelze vypsati všecku zlatou a stříbrnou parádu a hojnost v prstenech, pásech, v řetězích již v době gotické, a jestliže v XV. věku, v němž dlouho vládla z husitské zbožnosti prostota, naši lidé tu a tam odepřeli sobě něčeho v přepychu, v XVI. stol. nahrazovali to. I na mužské klobouky dostaly se zlaté šňůry a pozlacené kytky a peří drahé.

Kterak měšťané brzy po vojnách husitských nešetřili peněz při stavbách svých domů a kterak sobě v XVI. století přestavovali domy nákladně na vlašský způsob, o tom byla řeč již svrchu. A což uvnitř domů! Světnice dávali sobě ozdobně táflovati vyřezávanými lištami, tabulemi, stropy, pokud neměly gotického žebroví, kryli uměle zhotovenými čtverci, malovanými prkny a trámy. Všecko nářadí musilo míti pěkný vzhled, bylo malováno a prokládáno; i hrnčíř přinucen, aby byl

umělcem stavitelským i sochařským při velikých kamnech, na jejichž kachlích mimo Adama a Evu bývaly v XVI. stol. kusy mythologie řecké, scény z bible a ze života, sv. Jiří se saní, husitský kalich, Meluzina, český lev. Na policích a římsách v světnici hospodyně vstavila pro pochlubu malované mísy, talíře a džbánky, benátské sklenice, nádobí cínové a z kovů drahých. Čím blíž ke konci XVI. věku, tím víc knih pevně a ozdobně vázaných, tím víc všelikých obrazův umělecky malovaných, zvlášť podobizen, vyskytuje se v bytech měšťanských.

Lze úhrnem říci, že veliký byl počet našich předků, kteří *peníze své vkládali* v díla umělecká a na okrasu a potěšení tohoto života. Ale ovšem, poněvadž byli a jsou lidé povahami svými nestejni, vždycky se v tehdejší společnosti městské vyskytl ten onen bohatý soused, který nedal nic, nekoupil nic, vždy raději stříbrné groše schoval v hrnci a ve džbáně v tajné místo, do zdi pod podlahu a jinam, kdež to lidé po jeho smrti našli, nebo ještě dnes nacházejí.

Byli-li naši měšťanští předkové pochváleni, že štědře podporovali umění, umělecký průmysl pro ozdobu svou a svého domu a bytu, projevuje se po stránce veřejných zájmů ve všech stavech veliká opatrnost, ba dokonce i lakomstvo. Vždyť hlavní příčinou nezdaru obou povstání českých proti králi (1547, 1618) bylo, že stavové nechtěli hnouti měšci; vítěz potom nalezl všude peněz dosti. Než přes to vždy se lidé našli, kteří měli smysl alespoň pro sociální veřejnost v městě samém, což se jeví nejvíc v tom, kterak snažili se ulevovati *bídě chudiny*. Bezpočetné jsou peněžité odkazy na jídlo a šaty chudých lidí, odkazy na to, aby chudým ob čas vytopena byla lázeň, aby jim byly myty hlavy a v lázni aby se jim dostalo drobet piva, a to vše „pro Bůh“ a za duši odkazovatele.

V XVI. stol. tu a tam některý dobrodinec odkázal obci peníze, aby chudí lidé, kteří dětí mnoho mají a statku málo a živiti se chtějí prací rukou svých, z těch peněz byli zakládáni — tož tedy první záložna u nás. Zvláště mnoho záloženských odkazů mívaly řemeslné cechy. Pražský měšťan Matouš Zbytek r. 1560 všecko své jmění odkázal radě Staroměstské, aby bez úroků půjčovala těm chudým, kteří by sobě chtěli založiti živnost, ale nejsou ani opilci ani marnotratníci. Kdyby konšelé s tím pokladem hospodařili špatně, měl dodán býti dvěma městům venkovským. A zase v Novém městě r. 1605 odkazuje kdosi, aby zakládáni byli chudí tovaryši, kteří by neměli košile nebo střevíce. V Hradci Kr. r. 1615 zakládá měšťanka Altmannová záložnu na pomoc řemeslníků při zakupování surovin — a tak na všecko, co mohlo bolet chuďasa řemeslného, vzpomínali dobří lidé.

Od starodávna stavěny z odkazů měšťanských špitály sestárlým a chudým lidem. Těch odkazů, které činili bohatí lidé, bylo někde naposled tolik, že špitál mohl k výživě chudých koupiti grunty a byl zámožný. Byla města, že chovala špitálníky i v několika špitálech. Dorota Hroznová r. 1612 v Praze založila špitál dokonce pro chudé žáky a nemocné vdovy. Někde ovšem špitálníci měli stravu hubenou, jinde měli jen byt, ostatek si musili vyžebrat.

Žebrání bylo v oněch dobách v městech řádem spořádáno a nemělo ostudy, jako dnes. Oprávnění žebráci byli přikázáni ke kostelu určitému, kde směli žebrati, ležíce třeba na peřině na zemi. I ve věži pražského mostu leželi žebráci. V Kutné Hoře již r. 1443 měli žebráci kostelní a jiní svůj cech.

V Praze bývali žebráci domácí i cizí v XVI. věku občas shromažďováni a tříbeni; kdo mohli pracovati, jsou vytříbeni, vyloučeni, ostatním dána známka, na

kterou směli žebrat. Od každého města přicházeli přes tu chvíli chodci neboli žebráci cizí a velmi pestří, a jest pravda, že dostávali hojně almužny svaté, ale měšťané chtívali viděti napřed listy fedrovní. Přicházeli žebrat vojáci propuštění, poutníci, z daleka, pohořelí měšťané cizí, kněží chudí z Uher, malomocní jdouce do Karlových Varů, zajatci turečtí, žebrajíce na své vyplacení ze zajetí, zemané, kteří o všecko přišli. V Lounech r. 1520 i nějací mniši z Indie si požebrali. Přicházeli také lidé s falešnými listy a se strojeným mrzáctvem. Těm šlo o hrdlo. Když takového oběsili, dali mu na prsa onen falešný list.

Zlatá doba měst naplněna byla *zbožností*, v XV. věku obecnější, upřímnější, v XVI. ustydlejší a již ne obecnou. Všecko denní konání v rodině i v úřadě začínalo se modlitbou. Nežli šli konšelé do rady, pobyli u mše v kostele nebo v radniční kapli. Žáci začínali ve škole od modlení a před třetí hodinou dopoledne modlili se zase. Když bratří Čeští získali vliv u věcech veřejných, i sněm český začínal se zpěvem zbožným, jejž stavové vykonali na kolenou klečíce. Ale již byli mezi nimi lidé, kteří se tomu posmívali. Často se čte zpráva, že hosté v hospodě si zpívali zbožné písničky při pivě. Neděle svěcena někde tak přísně, že nedovoleno ani v kuželky hrát. Arci přibývalo lidí, kteří pro nesvěcení svátečního dne byli zavíráni.

Vedle zbožnosti všeobecnou vlastností u nás a všude jinde byla *pověra*. Pověrečni byli vzdělanci všech vrstev a stavův a ovšem i sprosťáčkové. Pověru provázely dobré i zlé úmysly. Když se stavěl dům od základu, vpravili do něho živého tvorečka nebo vejce s úmyslem, aby dům byl pevný. Když se dítě narodilo, prorokovali mu osud i povahu z postavení hvězd; i o lidech nemocných a jmenovitě těch, kteří trpěli padoucnicí, věřili obecně, že jsou posedlí zlým duchem, a ten byl z nich

vyháněn zaklínáním a říkáním všelijakým. Také jiné nemoci vyháněny. Pán nepán věřili pevně, že zlý člověk může kostmi, vlasy, kouskem košile, jehlou, kterou šit byl rubáš umrlému, rozmanitým kořením kouzelným způsobiti, aby druhý člověk schnul a zhynul, nebo aby aspoň na časy pozbyl rozumu a sešílel. I vylitím vody zvláště strojené a zaklínané mohl člověk býti uveden v nemoc, když takovou louži překročil. Slavný slevač Jaroš, od něhož kašna u Belvederu, žaloval svou kuchařku, že svými kouzly ženu jeho připravila o rozum a že i doktoři o tom tak soudí, že nemoc její není přirozená, než že jest jí uděláno. Věřili, že může se koním učarovati i kravám. Ale i tomu věřili, že táž osoba, která učarovala, když ji pohnou prosbou nebo penězi, může odčarovati a napraviti.

Čarodějníci, kteří uměli čísti, mívali k čarám knížky s teksty a kouzelnými říkánimi; a což uměli se chlubiti uměním kouzelným pastuchové a rasové a často i starožitné ženy. R. 1555 v Kouřimi pravil pastucha, že ďáblové ve způsobě vlků uměním jeho lidem dobytek dávili, a r. 1591 vypravuje na Táboře stará žena jakás, že prolévala hlavou člověčí vodu a tou vodou sušila lidi, s kterými se pohádala, dva prý umořila i kuchařku, která jí byla nadala chromé baby.

Svrchu při soudě řečeno, že u nás v zlaté době zacházeno s čaroději daleko mírněji a rozumněji nežli v Němcích, kdež ihned s chutí sahali takovým bláhovcům na život; uvedeno, že náš český kněz Štelcar, předhoniv svou dobu, vytiskl v knize, že čarodějnice samy o sobě nic nedovedou (1588). Ale i ten osvícený Štelcar psal rok potom, že v mrtvém těle jedné paní seděly dvě žáby, kdo by byly, než ďáblové? Byl pověrou za onoho času takřka všecek vzduch naplněn.

O *výchovu dětí* svých měšťané starali se přemnozí velmi pilně. Nebylo-li v městě dostatečné příležitosti

k tomu, děti vyslány přes pole s nemalými útratami. I děvčata posílána na výměnu, aby se v cizím městě učila šití, počtům, mravům a zbožnosti. Jináč bývaly děvčatům vzorem matky, z nichž většina bývaly rozšafné hospodyně, vládnoucí v domě obyčejně i manželem svým, přes to, že tehdejší doba pokládala ženu za „pohlaví mdlé". Dům a v něm kolovrat byl i urozeným paním svatyní a trůnem. Tu domohly se praktické rovnoprávnosti se silnějším pohlavím.

Rozumno bylo, že nejeden otec na roveň kladl vzdělání k řemeslu jako vzdělání školské. Takž se dostávalo množství mladíků do praktického života, ač nelze popírati, že vždy bylo ještě dosti synků, kteří se toulali po školách, majíce k praktickému životu nechut. Jináče byla výchova dětí v tvrdším ovzduší tehdejším tvrda. Metla a hůl stále visely na zdi, aby děti je měly na očích. Přes to však také dosti bylo rodičů, zvláště matek, slabých, které dítkám ponechávaly všecku zvůli. Z takového vychování vycházeli oni prázdní synkové bohatých rodičů, kteří byli na tomto světě jen pro ostudu. Někdy takové nekalé kloučky toulavé a bouřlivé sami konšelé byli přinuceni trestati, ale jindy zase zavírali oči pro známost s pány otci.

Přísní rodičové žádali od dětí neobmezenou uctivost. Otci bylo říkati „pane otče", matce „paní matko". Neposlušnost u dospělých dětí trestána nejednou vyděděním, jakož o tom dosti zachováno posledních vůlí i dost zapsáno soudních žalob, podaných od synů a dcer po smrti rodičů.

Za zvláštnost oné doby lze pokládati všeobecnou snahu vychovati lidi *k slušnému, pěknému chování.* Řády slušného chování dostaly se do škol, kde jim učeno; dostaly se do tovaryšských sdružení řemeslných, dostaly se i do statut cechů mistrovských, všude mladým i starým

přímo nařizováno, kterak se chovati, aby byl člověk milý a příjemný. Rady dotýkaly se všelikých způsobův a nezpůsobův, které na pohled jsou malé váhy, ale i na dnešních lidech vidíme, kterak jsou nechutny. Řády na př. zapovídaly, aby žádný nevskakoval v řeč mluvícím, aby, chce-li mluviti, neřval, aby nos vytíral ne prsty, ale šátkem odvrátě se, ze zubů aby vybíral zbytky jídel páradlem a ne nožem, nože ani lžíce aby neolizoval, aby při jídle nehlodal kosti zuby, aby nemlaskal, aby nepil jako kůň srkaje, aby si neutíral nos do ubrusu atd. Řemeslníci měli nad to své zvláštní řády slušnosti. Mistrům ukládáno, aby do schůze chodili v slušném šatě; dokud se jednalo, nesměl mistr šprýmovati, trestán byl, kdo neposlouchal, když se mluvilo, trestán, kdo mluvil věci zbytečné, bezpotřebné (Bože, co by dnes bylo trestů na to!), trestán, kdo druhému našeptával, kdo s řečí vyrazil dřív, než na něho řada došla, když by mluvil sedě (měl státi). Tovaryš nesměl do schůze pouze v kabátě, musil míti plášť a obojek, plášť ne na jednom rameni furiantsky, ne bez bot, nesměl na stůl naléhati, libovolně bez dovolení od stolu vyvstávati, při soudě cechovním hlavou vrtěti, konvicí klapati; byl trestán, vylil-li piva víc, než co dlaní přikryl. Když tovaryš nechtěl držeti se slušných mravů, mistři ho odsoudili k tomu, aby se provandroval a jinde nabyl lepších moresů, což není prostředek špatný.

K ušlechtilým způsobům tehdejší lidé připínali při rozličných příležitostech nemírnou *obřadnost* s mnohými zbytečnými řečmi. Což to trvalo, než přátelé, byvše k nějakému jednání vysláni, vyřídili, proč vlastně přišli. Několikrát vždy po čtvrt letě musil tovaryš oznámit v schůzi, že chce být mistrem. Universitní ohlášky podle renesanční módy byly vlastně hotová historická pojednání, ačkoli to, oč šlo, mohlo se říci dvěma řádky. Všude a při všem ceremonie a tuze mnoho řeči.

Nelze pochybovati, že většina lidí měla slušné chování, ale té výtky nelze našich ani jiných evropských lidí XVI. věku zbaviti, že byli *rvaví*. Je těch případů v soudních knihách příliš mnoho, aby jich badatel nemohl neviděti a za ráz doby nepočítati. Rvali se doma, v hospodě, na ulici, na silnici nejen měšťané, ale i rytíři a urození páni. Lazebníci čili barbíři (chirurgové) všech měst mívali s ranami bodnými a sekanými přečasto práci a výdělek byl jim z toho největší. Pro málo, pro slovo, a již byli v sobě! Na př. r. 1579 seděli koželuzi v hospodě na Poříčí v Praze. Vešel host a bez příčiny prý vrazil do jednoho z koželuhů; z toho bitva tak zlá, že jednomu potom lazebník osm kostí z hlavy dobýti musil. Hněvníci měšťanští volali na sebe do oken, vyzývajíce se k souboji: „Sejdi dolů, jsi-li dobrý své mateře syn, aby zbraní ses se mnou pokoštoval.“

Rvavost tehdejších lidí snažili se konšelé krotiti jednak tím, že některá místa prohlásili za pokojná, a to tak, že se do nich se zbraní nesmí anebo že vyšší pokuta na to, kdo by tam zbraň tasil. Takové místo byl rathouz, most, trhy a j. Jednak konšelé snažili se soudem a pokutami mírniti rvavou bujnost mladých i starých. Někdy zavřeli jen toho, kdo začal, i když byl bit. Jindy zavřeli všecky, kdož byli přítomni, aby je po druhé zašla chut k bitvě. Jen tenkrát zavírali pouze jediného rváče, když před rvačkou bral všecku odpovědnost za rány na sebe, volaje: „Bijte na mé na všecko!“ Ale zdá se, že rvavost přece jen zase podporovali tím, že mohl rváč ránu uštědřenou zaplatiti, podle toho, jak se s raněným smluvil o ránu, o strast, o léky a lazebníka. Jen tehdy, když nebyl s to, aby zaplatil, nastupovalo biblické právo „odměnné“: za useknutý ve rvačce nos kat uřezal nos; za ochromenou ruku odňal rváči ruku, jak se čte v jednom pražském orteli r. 1559: „Poněvadž Albrecht ze Slavkova beze vší příčiny Jindřichu ruku uťal a oudu jednoho

z předních, kterýž od Boha člověku k dobývání chleba jest dán, ho [zbavil], pro takové ruky utětí podle práva odměnného ruka jemu uťata býti má.“

Naši staří, když je popadl hněv, ulevovali sobě velmi rádi a hned *nadávkami*. Měli nadávky svého výmyslu, nejčastěji je brali z říše živočichů. Z nadávek, vyčítajících mravní úhonu, nejhorší byla „lháři, v hrdlo lžeš“, kterážto nadávka, když ji Češi tak těžce vážili, dobře svědčí o jejich pravdomluvnosti a tudíž mravnosti. Některé nadávky však přijali od sousedů Němcův a příchozích Vlachů. Od Němců přijali slovo „šelma“, které bylo zlou nadávkou, ale proběhem doby ztratilo to slovo ostří skoro všecko, a dnes je „šelma, šelmička“ skoro lichotkou. Od Vlachů vzato slovo „bestia“, jež si Čechové zčeštili na „beštak“. V době Rudolfově se u nás vyskytuje vlašské klení „od svátosti“, od sakramentů. Co si prvotně při tom myslil zlolajce, to vysvítá z klení Němce Bruna v Budějovicích 1591, jenž volal komusi, „aby tě boží sedm sakramenta neboližto svátosti vzaly“. Klna tak zlolajce dnes sobě na svátosti ani nevzpomene. Jeden chlapecký nezpůsob stal se v XVI. stol. zvykem těch, kteří chtěli drážditi a nevážnost k druhému projevovati. Oni bekali. Otevírajíce ústa říkali „bé“, jako by chtěli říci „ty hloupá ovce“. Člověk dnešní ani nechápe, že takové neslušné dětinství za oněch časův i páni vyšších stavů provozovali.

Naši staří bývali rádi *veselí*. Toužívali po zábavě, což jest snaha ovšem přirozená, zábava jest nutnou změnou všedního života a práce. Zábav bývalo co do počtu i rázu svého daleko méně nežli dnes, a čím se bavil předek upřímně a k čemu se sbíhalo všecko město, tím by se smlsaný potomek dnes pranic nepohnul. Některé zábavy držely se výročních slavností a svátků chrámových. Už to, že o vánocích chodíval „kaleš“ se spolužáky po domech a tropil veselé kousky, bylo zábavou

městským lidem. O velikonoci ožily domy i ulice městské mladíky, kteří ozdobenými pruty šlehačkou, mrskačkou honili a šlehali děvčata po celý den.

Zábavou o velikonoci bylo i veřejné požívání beránka. Konšelé tak činili na rynku, pražští jedenkráte i na ledě vltavském. O letnicích konány slavnostní střelby za branou. Spolky střelecké střílely z kuší k dřevěnému ptáku, a který střelec se osvědčil nejlepším, tomu panna podala dar neboli cenu a byl na celý rok králem. Občas střelci měststí pořádali i střelecké závody s cizími pozvanými.

Za velikého sběhu diváků páleny ohně o sv. Janě Křtiteli i také na počest mistra Jana Husi, při čemž v Praze trubač s mostní věže troubil a s mostu stříleno z velikých pušek (1517).

Posvícení slaveno všude velmi šumně všelikými zábavami, zvláště tancem.

V konec masopustu byli zábavou maškaři po městě i po domech chodící a bacchus vycpaný, jenž na konec po učiněném přelíčení jakožto zástupce rozpustilého masopustu byl k utopení odsouzen.

Zábavou v Praze obyčejnou byla nedělská představení šermířů. Ty zápasy, na dvoře některého domu strojené, řídil cech nožířů, ale zápasili šermíři domácí i cizí kteříkoli. Obecenstvo sedělo na pavlačích i stálo kolem jeviště.

Také obyčejnou zábavou i v soukromí bývalo honění ke kroužku — člověk rozběhnuv se měl visutý kroužek nabrati holí. Věc prostinká, ale oblíbená.

Řídčejší zábavou bylo studentské divadlo, na venkově české, v Praze obyčejně latinské. Diváci děj pochopili, neboť ho znali z bible. Nejvíc diváků jesuité přilákali do Klementina, neboť jesuité, majíce od vysokých pánů podporu, uměli divadlo vystrojovati šumněji nežli česká universita.

To není jen českou vlastností, když staří oslavovali kde jakou slavnostní případnost mnohým jídlem a pitím. Tenť zvyk byl všude a nevymřel do té chvíle, jenže dnes i hojná hostina bývá pořádána s jakous jemnou vybraností, kdežto naši staří stoly přeplňovali pestrým množstvím krmí, ač nelze popírati, že při hodokvasech vznešených kuchař přece přemítal, která jídla po kterých mají následovat, aby žaludek obtížení svého hned nečil. Při hodokvasech měšťanů pojednou vstaveno na stůl množství mís s krměmi masitými v polévkách, na každé míse byla vidlice veliká, kterou si hosté brali kusy z mísy na svůj talíř. Na talíři pak pracovali nožem — a prsty, malých vidliček nebylo. Když hosté byli hotovi, přinesen druhý přínos. Zase množství mís vstaveno na stůl s pečeněmi. A tak se opakovalo — když se řekne hostina o 3 stolech, tedy je to mis plných při skrovnosti aspoň do padesáti. Tak se jídalo o svatbách, křtinách a svátcích, o posvíceních i o pohřbech. Ale i k všedním obědům lidé tehdejší všech stavů jídali víc, než dnes obyčejno. Hospodský oběd v Praze r. 1562 záležel v šesti krmích. Pan Jiří z Lobkovic, když byl r. 1605 vězněn, dostával k obědu i k večeři po šesti jídlech, jakž byl zvyklý. Tovaryšům pekařským v České Kamenici r. 1483 určeno dávati k jídlu sedm kusů masa nebo ryb, příkrm a 2 peníze na pivo; večer 4 kusy masa nebo ryb a 1 peníz na pivo. To se ví, že jinde nebylo jináče. Očití svědkové cizí, kteří v Čechách pobyli, vypravují, že Čechové jedí mnoho, i obyčejný lid v poledne a večer sotva méně než čtverou krmi pojídá.

Za sprostné jídlo nejobyčejnější sloužil hrách, čočka, pohanka, mrkev a jiné zeleniny, jimž všem společně říkáno vaření. Také mouka sloužila k šiškám, nudlím, plackám, koláčům jako teď. Rejže byla vzácnou, drahou mlsotou a dávali ji skoro jen k hodům. Za to herynk svým množstvím a lácí zastupoval dnešní brambory.

Všude a v každý čas ho jídali i pečeného. Hovězí maso nebývalo vždy lacino. Na poč. XVI. stol. 5 peněz libra, na konci až 10 krejcarů, toť silou našich peněz od 40 hal. po 2 koruny. Měšťané masa pojídali mnoho. Také zvěřina se do měst dostala někdy. Ze zvěřiny jídány i veverky i medvěd. Zajíc byl drahá věc. R. 1510 stál 23 grošů, tož jako našich 5 korun. Z ptáků jídány i hrdlice a vrabci a bohužel též zpěvní ptáčkové všickni. Ryby bývaly oblíbeny. Úhoře se však báli, že je nezdravé jídlo.

Masa všecka bývala buď vařena v jíše, buď pečena na rožni, buď stloukána a zsekána do šišek. A přečasto strojena sladce. I do smaženého kuřete dávali med. Cukrem sladili málo kdo, byl drahý, neboť jej vozili ze zámoří. Postní jídla maštěna olejem lněným, makovým, dřevěným. Ale nechutnal nikomu. Proti dnešku — a toť ráz kuchyně starých — kořenilo se všecko nad míru moudrou. Do některé krmě nasypány všecky druhy koření.

A to bezpochyby svádělo *k nemírnému pití* tehdejšímu. Butzbach, Němec, jenž v XV. stoł. trávil v Čechách mládí své, vypravuje ve svých pamětech, že Čechové mnoho jedí, ale nepijí tolik, jako Němci. V XVI. stol. píjel obojí národ stejně. Bylo tu dost lákadel, pivo české slulo blahoslavené, vína domácího bývalo hojně a na konci XVI. století začali páliti kořalku z obilí, čímž její výroba rozmnožena; dokud pálena ze zkaženého piva nebo vína, nebyla škodna, od konce XVI. stol. stala se nápojem prokletým. Mnoho lidí našich XVI. století posedla vášeň pijanská, která každého, koho posedá, na zdraví ničí dosti brzo.

Jináče *o zdraví* své jednotlivci pečovali úzkostlivěji nežli konšelé o zdravotnictví všeho města. Vlastně nesmíme jich pomlouvati, rozkazův o čištění vydávali dost, ale tehdejší prostředky nestačily a lidé také ve všem neposlechli, nepokládajíce smrdutẹ strouhy před domem,

hnoje na dvorech a na ulicích, latrýny přeplněné za nic tak škodného. Tudy pocházely z nečisté vody časté „hlavní nemoci" (tyfus) a jiné nemoci nakažlivé, které brávaly na sebe ráz moru. Jednou to byl kašel, kterým lidé hynuli, častěji to byly hlízy, které se na těle tu a tam vyvrhly, někdy neštovice. Ovšem lidé i učení sváděli mor nejspíše na zlý vliv hvězd. Bohužel někdy byl příčinou i hlad, když v neúrodných letech lidé jedli otruby, žaludy, kůru a zahozené maso. Což málo platná byla obrana tím, že do města nepouštěni lidé z kraje a z města nakaženého. Židé jsou ihned zavíráni do svých ulic, trhy zapovídány, i hudby a tance, nařizováno čistiti peřiny a šaty, vykuřovati byty a domy, zasypávati hroby na hřbitovech, které byly v městě, zakazováno prodávati nezralé ovoce a houby. Také rozněcovány ohně na ryncích pro vyčištění povětří.

V domech v dobu morní páleno kadidlo, růže, skořice, kamfori, sosnové dříví, jalovec. Lidé bohatí drahé prsteny se zázračnými kameny věšeli si na hrdla, hospodyně vařily lektvaře dle všelijakých návodů; zajímavo, že mnozí pili vodu jen svařenou, ač nevěděli tenkráte nic o bacillech. Někdy a někde dům, kdež umřel kdos morem, zapečetěn, aby lidé nemohli ven, a označen znamením, aby se mu lidé vyhnuli. Ale když z toho vzešly strachy po městě, omezeno zapečetění jen na pokoj, kde nemocný pobyl. Šaty po nemocném nebyly spalovány, nýbrž po moru zase oblékány.

V obyčejném živobytí měšťané snažívali se udržeti zdraví častými *lázněmi*. V každém městě měli lázeň a někde i tři, čtyři; v těch lázních myli se lidé v teplé vodě, pařili se v lázni „potící" čili parní. Lazebník páru vzbuzoval rozpálenými železy nebo horkými kameny. Řemeslníci mívali ve svých statutách povinnost, aspoň za 14 dní jednou čistiti se v lázni.

Druhý prostředek nemoc předejíti bylo *pouštění krve* dvakráte za rok, v dubnu a v září. Lazebník baňkami pouštěl krev řídkou, tlustým lidem pouštěl hrubším nástrojem, pušťadlem. Obyčejně otvírali krevnou žílu na rameni, ale také jinde na těle, dle toho, nač sobě člověk stěžoval.

Když přišla *nemoc*, první vzata na pomoc zkušenost, kniha lékařská a herbář, který mívali v onačejších domácnostech v XV. stol. psaný a v XVI. tištěný. Hned také volána bába žehnačka, zaklínačka. I když volali lékaře, bába žehnačka zažehnávala po straně, aby výsledek byl jistější. Dopouštěli se toho bláhovstva i vysocí a urození páni. Lékařem byl v městech především lazebník (barbíř); byl sic na rány (lékař ranný), ale lazebníci hojívali též nemoci vnitřní všelikými traňky a prachy (prášky), ať se zdařilo, ať nic. Mimo lazebníky a apatykáře, kteří rádi pomáhali nemocnému lidstvu nejen svými lektvary, ale i léčením, byla nepřehledná řada všelijakých lidí obojího pohlaví, kteří oddali se „svobodnému umění lékařskému", hojili všecko všudy. Zvali se bez ostychu lékaři a lékařkami. K tituli tomu přišli obyčejně tím, že s prvním člověkem, kterého se jim podařilo vyléčiti, přišli na radní dům a tu za plat vyprosili sobě úřední svědectví, že toho a toho lékařsky vyléčili. S tím listem pak se oháněli a hojili všecko. Někdy ovšem se hojení nezdařilo, pacientu zdělána škoda a lékař zavřen do šatlavy. Vyšed však, otřepal se a hojil jinde a dál, získávaje nová a nová vysvědčení ovšem té ceny, jako dnes jsou vysvědčení o působení zázračných léků.

Pravých doktorů mediciny, se vzděláním universitním bývalo všude poměrně málo. U nás nebylo v XV. a XVI. věku fakulty medické, medik byl nucen jíti do ciziny a to byla věc drahá. Lékaři i doktoři než dali se do léčení, obyčejně učinili s nemocným smlouvu o zaplacení. Léčení tehdejší dálo se hlavně odvary bylin

nejrozmanitějších, roztlučenými nerosty i zvířecími látkami, vpravenými do pilulí a prášků. Dávalo se pro pocení a velmi často lektvaře (electuaria) ,,život otvírající" purgirující. A aby nemoc byla rázně popadena, podáváno vždy několik léků najednou o předlouhých receptech apatykářských a často tak nechutných, že sami učení doktoři uznávali, že s těžkostí který člověk nedužívý jest tak zmužilý a žaludku zážívného, aby mohl jich užívati bez ošklivosti a stýskání.

Když bylo zle, nemocný naveden k tomu, aby dělal kšaft čili poslední vůli, neučinil-li ji už před tím za zdravého života. Přišli páni z radnice jako svědkové, s nimi písař a nemocný mluvil k péru. K umírajícímu přišla žehnačka a obnášela postel svěcí hromničkou, nedala-li by se smrt odehnati. A když *umřel*, přicházeli sousedé a sousedky loučit se s mrtvým a tu noc modlily se zjednané ženy u mrtvoly, obyčejně na zemi složené. A hned nazejtří — tedy druhého dne — býval pohřeb.

Bohatí lidé mívali pohřeb šumný. Byla v tom lidská pýcha jako dnes, jenže formy byly jiné. V Praze zvonilo se při několika kostelích, z několika škol žáci, kteří o nebožci snad jak živi neslyšeli, šli na pohřeb, arci ne za darmo. Za koho zaplaceno v Praze průměrně 50 k. gr. m., ten uložen pod podlahu kostela, jiný pochován — čili jak říkali, ,,schován" na hřbitově do prachu země, aby tu očekával svého vzkříšení o soudném dni.

REJSTŘÍK.

(Sestavil dr. *J. V. Šimák.*)

C.

Č.

M.

N.

R.

S.

Š.

T.

U.

V.

Z.

Ž.

SEZNAM VYOBRAZENÍ.

Strana

OBSAH.

OPRAVY.

Nedopatřením tiskárny vynechána v číslování kapitol V., čímž další kapitoly posunuty. Kromě toho nebyly v kap. VI. provedeny některé opravy. Zejména má býti

na str. 119. řád. 10. zdola: kamenické.

Na str. 120. ř. 1. shora: na hradě Pražském; rovněž tak na str. 122. ř. 14. zdola.

Na str. 120. ř. 11. shora: na léta. Ř. 11. zdola: „v kterémž by tak . . .“

Na str. 121. ř. 14. shora: (Viz obrázek 40.)

Na str. 124. ř. 15. zdola: „. . . a zmazání . . .“

Na str. 127. ř. 16. zdola: „nebyla neznáma ani nemilá Čechům . . .“

Na str. 128. ř. 8. zdola: „ale jinde, zvláště v Praze, patrně hynuli“.

Na str. 129. ř. 9. zdola: „neodváděli mysli . . .“ Tamže ř. 4. zdola: kalvíni . . .

Na str. 131. ř. 18. zdola: . . . „co vpadne v oko v takových chrámech . . .“

Jiná menší nedopatření laskavý čtenář opraví si sám.

V „České knihovně zábavy i poučení“ vyšlo doposud:

8. **Kytka lyriky z básní Jaroslava Vrchlického.** Upravil řed. *Fr. Bílý.* 192 str. Za **K 1·60,** vkusně váz. **K 2·80.**

Ku dříve vydané knize ballad, romancí a legend Vrchlického druží se i tato kniha, obsahující nejnádhernější květy lyriky mistrovy. Bude dalším vítaným pramenem k rozmnožení programů našich deklamatorů.

9. **Bájesloví řecké i římské.** Vypravuje řed. *Fr. Ruth.* S četným illustr. a obraz. příloh. Díl I. Za **K 2·—,** vkus. váz. **K 3·20.** Díl II. Za **K 2·20,** vkusně váz. **K 3·40.** Díl III. Za **K 1·60,** vkus. váz. **K 2·80.**

Spisovatel vypravuje překrásné báje starověké způsobem více zábavným, ale s výklady, založenými na novějším badání a spolu dle možnosti zevrubně. Proto pěkná tato kniha má důležitost nejen pro každého studujícího, ale vůbec pro veškery české čtenáře.

10. **Za českou osvětu.** Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny Svatováclavské. Sepsal řed. *J. Šafránek.* S 25 pův. illustr. 270 str. Za **K 2·40,** vkus. váz. **K 3·60.**

Dílo toto jasně dokazuje, jakého ohromného pokroku a rozmachu dodělal se národ náš ve školství a to po většině nehynoucí zásluhou přemnohých neunavných buditelů našich, pak vlastním citem a touhou po vzdělání, kteréž národu československému od jakživa byly vlastní.

11. **O magnetismu a elektřině.** Jednoduché výklady pokusné zjevů magnetických a elektrických. Napsal prof. Ph.Dr. *Vlad. Novák.* S četnými illustr. Díl I. za **K 1·60,** váz. **K 2·80,** díl II. **K 2·40,** váz. **K 3·60.**

Kniha tato podává výklad zjevů magnetických a elektrických a poučuje pokusy, které snadno mohou býti opakovány. Pěknými výklady stávají se poměrně vzdálené nauky srozumitelnými, zajímavými a zábavnými.

12. **Dvě kytky bájek.** I. Chodské bájky. Podle životních náhzorů chodského lidu napsal prof. *Jan Fr. Hruška.* II. Po stopě pravdy. Od *Fr. Procházky.* Za **K 1·80,** vkus. váz. **3 K.**

Dvě vzácné knihy v jednom svazku: rázovité bajky lidu chodského, zdravá poesie lidová, zlatá zrnka moudrosti a kniha pravdy — trpký lék, jemuž třeba slazení a zakrytí, aby mohl býti přijat.

13. **Ze zašlých dob.** Povídky a vzpomínky. Napsal *Alois Jirásek.* Třetí vydání. 196 str. Za **K 1·80,** vkus. váz. **K 3·—.**

Obsah: Na Chlumku. Kozák a Turek. Dva Krasikovští. Na samotě. Z černých hodinek. Za vokalistu.

14. **Výbor z prósy Jana Nerudy.** Upravil, úvodem i poznámkami opatřil prof. *J. Kabelík.* S podobiznou. 196 str. Za **K 1·80,** vkus. váz. **3 K.**

15. **Sto lidových písní československých.** S rozbory a výklady vydal *Fr. Bartoš.* S illustr. M. Alše. 160 str. Za **K 1·60,** vkus. váz. **K 2·80.**

Obsah: Písně o písních a zpěvu. Ballady. Legendy. Písně milostné. Písně v rodině. Písně vojenské. Písně o přírodě. Vtipy a žerty, humor a satira. Elegie. Nénie.

16. **V záblescích staré chodské slávy.** Vypravuje prof. *Jan F. Hruška.* S několika obrázky. Za **K 1·50,** vkus. váz. **K 2·70.**

Obsah: Tomášek. Spokojení. Hyjtu na Chodsku starodávném. Mezi chodskými písmáky. Z pamětí o silácích. Ptáčník Josef. Starý voják. Žebrání na Chodsku.

V „České knihovně zábavy i poučen[...]

17. **Od kolébky našeho obrozeni.** Několik [...] a písemnictva. Napsal řed. *Fr. Bí[...]* vkus. váz. **K 2·70.**
Obsah: Oživené památky staročeské. Z dějin úpadku jazyka českého. První novočeská bible. Literární spory v době obrozeni. Dvě doby z dějin českého divadla. Od kolébky nové poesie české.
18. **Dary přírody.** Sbírka kulturních obrázků. Napsal prof. *F. V. Vykoukal.* 164 str. Za **K 1·30**, vkus. váz. **K 2·50.**
Obsah: Fialky. Třešně. Mák. Lusky. Z doby okurek. Len. Chmel. Švestky. Jablka. Ořechy. Citrony a pomoranče. Z říše příživníků. Pití. O ptáku Junonině. Z historie užitečného tvora.
19. **Výbor z poesie Vítězslava Hálka.** Připravil a úvodem opatřil prof. *Frant. Černý.* S podob. Hálkovou a 3 vyobr. 162 str. Za **K 1·30**, vkus. váz. **K 2·50.**
20. **V. V. z Mitrovic Příhody.** Vydání nové, opatřené úvodem poznámkami a slovníkem, jež pořídil prof. *Václav Ertl.* Se 4 illustr. 220 str. Za **K 2·40**, vkus. váz. **K 3·60.**
21. **Karel Hynek Mácha.** Napsal prof. *Jan Voborník.* Se 2 illustr. v textu, 2 snímky rukopisu a mapkou cest. 191 str. Za **K 1·50**, vkus. váz. **K 2·70.**
22. **Výbor ze spisů Karla Havlíčka.** S nástinem životopisným. Upravil řed. *Fr. Bílý.* S četnými illustracemi v textu. 256 str. Za **2 K**, vkus. váz. **K 3·20.**
23. **Lékaři a traviči z říše rostlinné.** Napsal MUDr. *D. Panýrek.* S 51 illustracemi. 270 str. Za **K 2·20**, vkus. váz. **K 3·40.**
24. **Národové evropští.** Napsal prof. dr. *Jar. Vlach.* Se 47 vyobrazeními. 204 strany. Za K 2·—, vkus. váz. K **3·2** .
25. **Astronomie pro každého.** Napsal *S. Newcomb.* Se svolením spisovatelovým volně přeložil prof. dr. Boh. Mašek. Se 11. vyobraz. a 5 tabulemi. 392 stran. Za K **3·50**, vkus. váz. K **4·70.**
26. **Matka a syn.** (Ferenike a Peisidoros.) Vypravování z kulturního života řeckého na podkladě her olympijských. Napsal *Lucyan Rydel.* Autorisovaný překlad Fr. Vondráčka. S četnými illustr. 112 str. **K 1·—**, vkus. váz. **K 2·20.**
27. **Národní pohádky.** Za školní četbu vybral *Jan Satranský.* Výkladem doprovází Jiří Polívka. 258 stran. Za **K 2·20**, vkus. váz. **K 3·20.**
28. **Lužice a lužičtí Srbové.** Napsal *Adolf Černý.* S 29 vyobraz v textu a mapkou. 240 stran. Za **K 2·40,** vkus. váz. **K 3·60.**
29 **Výbor z básní Jos. J. Sládka.** Uspořádal *Mil. Hýsek.* 176 str. Za **K 1·80**, váz. **K 3·—.**

»Česká knihovna« vychází v seš. po **24** hal. ve volných lhůtách a předplácí se s pošt. zásilkou na 5 sešitů **K 1·30**, na 10 sešitů **K 2·60.** Celou sbírku lze odebírati nebo jednotlivé svazky koupiti v každém knihkupectví, jakož i v

Nakladatelství J. Otty v Praze,

Karlovo náměstí č. 34. Pobočný závod knihkupecký **ve Vídni I.** Gluckg. 3.

UNIE, PRAHA.